

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ
28η ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ
ΜΙΑ ΑΝΘΕΚΤΙΚΗ
ΕΠΕΤΕΙΟΣ

ΜΙΑ ΑΓΝΩΣΤΗ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΟΪΤΑΛΙΚΟΥ
ΠΟΛΕΜΟΥ

- Ο ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑΣ ΜΑΝΟΥΗΛ Α΄ ΚΟΜΝΗΝΟΣ
- ΟΙ ΥΣΤΑΤΟΙ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ
- Η ΙΑΤΡΙΚΗ ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΣΤΟΥΣ ΑΓΩΝΙΣΤΕΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ 1821
- Ο ΣΠΥΡΟΣ ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΚΟΜΜΑ ΤΩΝ ΠΡΟΟΔΕΥΤΙΚΩΝ
- Η ΣΦΑΓΗ ΤΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΟΥ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΥ (1923)

GIOCHI PREZIOSI

© FANUCSA ITALIA 2001. © Giochi Preziosi 2007.

NANCY

Τι παίζουμε σήμερα!

Giochi Preziosi Hellas

Αγρινίου 14, Πεύκη, 151 21, Τηλ.: 210 61.00.381-2, Fax: 210 61.00.383
info@giochipreziosi.gr, www.giochipreziosi.gr

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΕΙΝΑΙ ένα βαθιά πολιτικοποιημένο έθνος, «έτοιμο» να δικαστεί και στις πιο κρίσιμες στιγμές της ιστορίας του. Αυτό το... «μεσογειακό ταμπεραμέντο» έχει καταστροφικές συνέπειες διαχρονικά. Στο παρόν ένα παγκόσμιο υγειονομικό ζήτημα εξέλαβε εγχώριες πολιτικές διαστάσεις, στο πρόσφατο παρελθόν η επίσης παγκόσμια προσφυγική κρίση απέκτησε επίσης εγχώριες πολιτικές διαστάσεις. Κάτι παρόμοιο συνέβη και την ημέρα λήξης του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η Δύση τιμά την 8η Μαΐου ως την ημέρα νίκης επί του ναζισμού. Ακόμη και οι Γερμανοί εορτάζουν αυτήν την ημερομηνία, θεωρώντας την ως ορόσημο της απελευθέρωσής τους από τον επιίαλτη του χιτλερισμού. Ωστόσο για τους περισσότερους Έλληνες η ημερομηνία αυτή δεν σημαίνει τίποτα. Τι όμως ήταν αυτό που οδήγησε σε αυτήν την επιλογή; Γιατί οι Έλληνες δεν εορτάζουν την ήττα του ναζισμού/φασισμού, αλλά τιμούν την είσοδο της χώρας στον πόλεμο αυτόν; Όσο και εάν ξενίζει η απάντηση, αυτή είναι και πάλι ο πολιτικός διχασμός.

Για τη Δύση η 8η Μαΐου 1945 σηματοδοτεί ένα νέο ξεκίνημα για έναν κόσμο απαλλαγμένο από το ρατσιστικό μίσος και τα καθεστωτικά ιδεώδη του ναζισμού/φασισμού. Είναι η μετάβαση από τους νεότερους χρόνους στη σύγχρονη εποχή και η περίοδος της ανοικοδόμησης ενός καλύτερου μέλλοντος. Όμως για τους Έλληνες το τέλος του Πολέμου σηματοδότησε την τυπική έναρξη ενός νέου κύκλου αίματος, ενός αδελφοκτόνου πολέμου μεταξύ των κομμουνιστών και των αντι-κομμουνιστών, μεταξύ των Αριστερών και των Δεξιών. Βέβαια οι εμφύλιες συγκρούσεις είχαν ήδη ξεσπάσει μεσούσης της Κατοχής, ενώ η μεγάλη ρήξη δίχως το προκάλυμμα της Αντίστασης τοποθετείται χρονολογικά μόλις δύο μήνες μετά από την απελευθέρωση της Αθήνας (Δεκεμβρι-

ανά). Επομένως για τους Έλληνες η λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ήταν η απαρχή ενός «ιδεολοηπτικού αγώνα» μίσους.

Η 28η Οκτωβρίου ήταν μία ημερομηνία που «βόλευε» άπαντες. Οι Αριστεροί την τιμούν σαν την απαρχή της Αντίστασης στον φασισμό και αργότερα στον ιμπεριαλιστικό καπιταλισμό. Οι Δεξιοί την ταυτίζουν με την αρχή της εποποιίας του Ελληνικού Στρατού που «έριξε στη θάλασσα» τους Ιταλούς φασίστες. Μέχρι σήμερα οι πλευρές ερίζουν για το εάν ο τότε δικτάτορας Μεταξάς εξέφρασε τη λαϊκή βούληση ή εάν εξαναγκάστηκε να υποκύψει σε αυτή. Ακόμη και η Εκκλησία της Ελλάδος χρησιμοποίησε την ημερομηνία αυτή, μεταφέροντας την εορτή της Αγίας Σκέπης από την 1η Οκτωβρίου στην 28η ημέρα του ίδιου μήνα.

Οι Έλληνες συνηθίζουν να τιμούν την απαρχή ενός αγώνα για την ελευθερία τους και όχι το αποτέλεσμά του. Το ίδιο ισχύει και με την 25η Μαρτίου 1821, όπου δεν εορτάζεται η ημερομηνία ίδρυσης του νεοελληνικού κράτους, αλλά το ξεκίνημα ενός Αγώνα που οδήγησε στην ανεξαρτησία. Παρομοίως δεν τιμάται η παλινόρθωση της Δημοκρατίας το 1974, αλλά η απαρχή της πτώσης των Συνταγματαρχών με την Εξέγερση του Πολυτεχνείου το 1973. Ωστόσο η 28η Οκτωβρίου δεν είχε αίσια έκβαση. Για τους Έλληνες ο πόλεμος δεν τελείωσε το 1945, αλλά το 1949. Και ο πόλεμος αυτός δεν είχε νικητές, αλλά μόνο ηττημένους. Δεν λογίζεται σαν νίκη ο θάνατος του αδελφού από τον αδελφό του.

Διονύσιος Ν. Μουσμώτης
Εκδότης - Διευθυντής

ΤΕΥΧΟΣ # 640 / ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2021

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΕΞΟΦΥΛΛΟΥ

Φωτογραφικό Αρχείο περιοδικού
Ιστορία Εικονογραφημένη

ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ:
Reuters Photo

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Διονύσης Ν. Μουσμούτης
ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΚΤΗΣ: Σπυρίδων Πλουμίδης
ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΞΗΣ: Λευτέρης Καντζίνος
ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΕΚΔΟΣΗΣ:

Νίκος Βατόπουλος, Βαγγέλης Κούμπουλης
ΝΟΜΙΚΗ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ: Πιερρίνα Κοριατοπούλου

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Γιώργος Βούλγαρης, Εισαγγελέας Εφετών, δ.ν·

Γιώργος Γεωργής, τ. πρέσβης, καθηγητής Νεότερης Ιστορίας,
Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου, Κύπρος

Στράτος Δορδανάς, Επίκουρος καθηγητής Σύγχρονης Ιστορίας,
Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Νίκος Καραπιδάκης, καθηγητής Μεσαιωνικής Ιστορίας,
Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Μαριέττα Μινώτου, τ. διευθύντρια Γενικών Αρχείων του Κράτους
Κωνσταντίνα Μπότσιου, Αναπληρώτρια καθηγήτρια Σύγχρονης

Ιστορίας και Διεθνούς Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου·
Πέτρος Παπαπολυβίου, Αναπληρωτής καθηγητής Νεότερης

και Σύγχρονης Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Κύπρου·
Σπυρίδων Πλουμίδης, Αναπληρωτής καθηγητής Νεότερης

και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών·
Σωτήρης Ριζάς, διευθυντής ερευνών στο Κέντρο Έρευνας

Ιστορίας Νεότερου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών·
Ανδρέας Στεργίου, Αναπληρωτής καθηγητής Σύγχρονης

Ευρωπαϊκής Ιστορίας και Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ - ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ:

Κωνσταντίνα Κάρδαρη | konkardari@typografio.gr

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΙΑΦΗΜΙΣΕΩΝ: Τατιάνα Μοσχοπούλου

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Χριστίνα Τουχαντζίδου

ΛΟΓΙΣΤΗΡΙΟ: Ευάγγελος Κωσταρέλης

ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: ΠΟΛΥΓΡΑΦΟΣ PRESS

ΔΙΑΝΟΜΗ: Άργος

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: Πανεπιστημίου 46, 106 78 Αθήνα
(+30) 210 36.11.880, 210 36.23.993

Το παρόν έργο προστατεύεται από τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και από τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή με φωτοτυπικές ή ηλεκτρονικές ή όποιες άλλες μεθόδους, η αναμετάδοση σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη. ΑΠΟΠΟΙΗΣΗ ΕΥΘΥΝΗΣ: Η *Ιστορία Εικονογραφημένη* καταβάλλει κάθε προσπάθεια ώστε να διασφαλίσει ότι τα άρθρα που δημοσιεύονται είναι ορθά και πλήρη. Όμως, δεν φέρει καμία ευθύνη για ενδεχόμενο λάθος ή παράλειψη πληροφοριών, σχετικά με την ακρίβεια και αξιοπιστία των παραπάνω άρθρων. Το περιεχόμενο και οι απόψεις των άρθρων εμπίπτουν στην αποκλειστική ευθύνη των συντακτών τους. ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ: Με τα αρχικά CC BY δηλώνεται ότι η φωτογραφία υπάρχει στην άδεια χρήσης Creative Commons, αντίγραφο της οποίας παρατίθεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.creativecommons.org/about/licenses/

- 6** Ο αυτοκράτορας Μανουήλ Α΄ Κομνηνός (1142-1180), (Μέρος Α΄)

ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Χ. ΒΟΥΛΓΑΡΗ

- 20** Οι ύστατοι των Βυζαντινών

ΤΟΥ ΛΕΥΤΕΡΗ ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ

- 33** 28η Οκτωβρίου, Μια ανθεκτική επέτειος

ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ

- 44** Μια άγνωστη επιχείρηση του ελληνοϊταλικού πολέμου και το σκοτεινό της παρασκήνιο (Νοέμβριος 1940)

ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΝΙΚΟΛΟΥΔΗ

- 55** Ο φασιστικός πόλεμος της Ιταλίας

ΤΟΥ ΦΙΛΙΠ ΜΟΡΓΚΑΝ

- 68** Η ιατρική φροντίδα στους αγωνιστές της επανάστασης του 1821

ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΜΑΡΚΕΑ

- 82** Ο Σπύρος Μαρκεζίνης και το κόμμα των Προοδευτικών

ΤΟΥ ΒΑΓΓΕΛΗ ΚΟΥΜΠΟΥΛΗ

- 95** 1923: Η σφαγή του Βούλγαρου πρωθυπουργού Αλεξάντερ Σταμπολίνσκι

ΤΟΥ ΤΙΤΟΥ Ι. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ

- 107** Ο πόλεμος των Κούρδων στο Ιράκ και το αυτόνομο ιρακινό Κουρδιστάν

ΤΟΥ ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ Θ. ΧΑΛΑΤΣΗ

ΜΟΝΙΜΕΣ ΣΤΗΛΕΣ & ΙΣΤΟΡΙΑ

- 120** Το Χθες

ΑΠΟ ΤΟΝ ΝΙΚΟ ΝΙΚΟΛΟΥΔΗ

- 122** Επικαιρότητα

ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΙΑΝΝΗ ΡΑΓΚΟ

- 124** Βιβλία

ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΙΟΝΥΣΗ Ν. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗ

- 128** Σταυρόλεξο

ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΑΤΑΡΟΥΝΗ

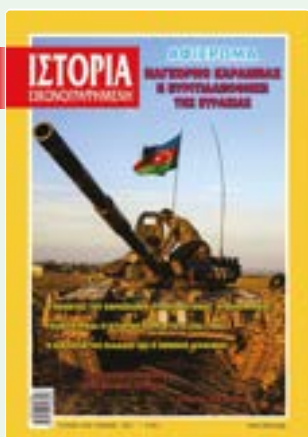
639 / ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2021

638 / ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2021

637 / ΙΟΥΛΙΟΣ 2021

636 / ΙΟΥΝΙΟΣ 2021

635 / ΜΑΪΟΣ 2021

634 / ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2021

**Ανακαλύψτε τη δύναμη
που κρύβει η γνώση
της Ιστορίας**

ΕΓΓΡΑΦΕΙΤΕ
ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΗΣ
ΚΑΙ ΕΠΩΦΕΛΗΘΕΙΤΕ

- ▮ **ΕΚΠΤΩΣΗ 25%** ΕΝΤΥΠΗ
41% ΨΗΦΙΑΚΗ
- ▮ **ΔΩΡΕΑΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ**
- ▮ **ΨΗΦΙΑΚΗ ΠΡΟΣΒΑΣΗ**

ΑΞΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ

ΕΝΤΥΠΗ & ΔΩΡΟ* ΨΗΦΙΑΚΗ

ΕΤΗΣΙΑ 6ΜΗΝΗ

ΕΛΛΑΔΑ	50 €	25
ΚΥΠΡΟΣ	100 €	50
ΕΥΡΩΠΗ	110 €	55
ΛΟΙΠΕΣ ΧΩΡΕΣ	120 €	60

ΨΗΦΙΑΚΗ ΕΤΗΣΙΑ 35€

Στην τιμή εφαρμόζεται η έκπτωση
και συμπεριλαμβάνονται ο ΦΠΑ
και τα ταχυδρομικά έξοδα

ΙΣΧΥΕΙ ΕΠΙΠΡΟΣΘΕΤΗ
ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΕΚΠΤΩΣΗ **10%**

* Δωρεάν ψηφιακή εγγραφή για
κάθε συνδρομή στην έντυπη έκδοση

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

www.istoria.gr

E-MAIL: info@istoria.gr

210 49.13.502, 210 36.23.993

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΝΕΑ ΑΝΑΝΕΩΣΗ
από το τεύχος του μηνός.....

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΕΤΗΣΙΑ ΕΞΑΜΗΝΗ

ΕΝΤΥΠΗ ΕΝΤΥΠΗ & ΨΗΦΙΑΚΗ ΨΗΦΙΑΚΗ

ΟΝΟΜ/ΝΥΜΟ.....

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ.....

ΠΕΡΙΟΧΗ..... Τ.Κ.....

ΠΟΛΗ..... ΧΩΡΑ.....

ΤΗΛ..... EMAIL.....

**Κάντε ένα δώρο ιστορικής αξίας
στα αγαπημένα σας πρόσωπα**

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΔΩΡΟ ΝΕΑ ΑΝΑΝΕΩΣΗ
από το τεύχος του μηνός.....

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΕΤΗΣΙΑ ΕΞΑΜΗΝΗ

ΕΝΤΥΠΗ ΕΝΤΥΠΗ & ΨΗΦΙΑΚΗ ΨΗΦΙΑΚΗ

Επιθυμώ να αποσταλεί ευχετήρια επιστολή

ΟΝΟΜ/ΝΥΜΟ.....

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ.....

ΠΕΡΙΟΧΗ..... Τ.Κ.....

ΠΟΛΗ..... ΧΩΡΑ.....

ΤΗΛ..... EMAIL.....

ΕΠΙΛΟΓΗ ΠΛΗΡΩΜΗΣ

Δικαιούχος: «ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ ΜΟΝΟΠΡΟΣΩΠΗ ΙΚΕ»

Με κατάθεση σε τραπεζικό λογαριασμό

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ | Κωδικός SWIFT/BIC: ETHNGRAA
IBAN: GR36 011 0190 0000 0190 0048 8528

ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ | Κωδικός SWIFT/BIC: PIRBGRAA
IBAN: GR23 017 2034 0005 0340 9216 3075

Έμβασμα με ταχυδρομική επιταγή

ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ 5

182 33 ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΕΝΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

Ο ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑΣ ΜΑΝΟΥΗΛ Α΄ ΚΟΜΝΗΝΟΣ (1142-1180)

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Χ. ΒΟΥΛΓΑΡΗ

Το 1057 απεβίωσε ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Γ΄ ο Στρατιωτικός. Ο θάνατός του σήμανε το τέλος της Μακεδονικής Δυναστείας και την αρχή της Δυναστείας των Κομνηνών.

Απεικόνιση σε ψηφιδωτό του αυτοκράτορα Ιωάννη Β΄ Κομνηνού (1087-1143), πατέρα του Μανουήλ, (Κωνσταντινούπολη, Αγία Σοφία). ΔΕΞΙΑ: Η μητέρα του Μανουήλ, Αγία Ειρήνη της Ουγγαρίας, γνωστή πριν τον γάμο της ως Πιρόσκα (1088 - 1134), (Κωνσταντινούπολη, Αγία Σοφία).

Τον διαδέχτηκε στον αυτοκρατορικό θρόνο ο Ισαάκιος Κομνηνός, που βασίλευσε από το 1057 μέχρι το 1059. Ακολούθησαν ο Κωνσταντίνος Γ΄ Δούκας από το 1059 μέχρι το 1067, ο Ρωμανός Δ΄ Διογένης από το 1067 μέχρι το 1071, ο Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας ο Παραπινάκης από το 1071 μέχρι το 1078 και ο Νικηφόρος Γ΄ ο Βοτανειάτης από το 1078 μέχρι το 1081. Ο Αλέξιος Α΄ ο Κομνηνός βασίλευσε από το 1081 μέχρι το 1118 και τον διαδέχτηκαν κατά σειρά ο Ιωάννης Β΄ Κομνηνός από το 1118 μέχρι το 1143, ο Μανουήλ Α΄ Κομνηνός από το 1142 μέχρι το 1180, ο Αλέξιος Β΄ Κομνηνός από το 1180 μέχρι το 1183 και ο Ανδρόνικος Α΄ Κομνηνός από το 1183 μέχρι το 1185.

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ των Κομνηνών είναι η τελευταία αξιόλογη δυναστεία. Οι Κομνηνοί, αν και ήσαν ισχυροί μεγαλοκτηματίες, στήριξαν τον θρόνο και τον έκαναν σεβαστό σε όλους. Οι Κομνηνοί είχαν να αντιμετωπίσουν μεγάλους εχθρούς τόσο στα δυτικά όσο και στα ανατολικά σύνορα της αυτοκρατορίας. Οι Σελτζούκοι Τούρκοι, λίγο πριν την αρχή αυτής της δυναστείας, είχαν καταφέρει να ιδρύσουν στη Βιθυνία ένα σουλτανάτο με πρωτεύουσα τη Νίκαια και λίγο αργότερα ένα εμιράτο στις μικρασιατικές ακτές και τα κοντινά κυριότερα νησιά.

Οι Κομνηνοί κατάφεραν, έστω και παροδικά, να ξαναστερεώσουν τη βυζαντινή κυριαρχία στις περιοχές αυτές. Όμως, ο ελληνισμός είχε αρχίσει να ξεριζώνεται ανεπιστρεπτί από τη Μικρά Ασία. Η ήττα στη Μάχη του Μυριοκέφαλου, το 1176, σήμανε την οριστική απώλεια της Μικράς Ασίας από το Βυζάντιο. Στη βυζαντινή

κυριαρχία έμειναν μόνο μερικά παράλια στη βορειοανατολική γωνιά της Μικράς Ασίας. Η οριστική απώλεια των εδαφών αυτών οφείλεται αφενός στην αύξηση της δύναμης των ισχυρών γαιοκτημόνων της επαρχίας που εξασθένησε την κεντρική εξουσία, τον στρατό και την οικονομία, και αφετέρου στις επιθέσεις της Δύσης αρχικά από τους Νορμανδούς και στη συνέχεια από τους Σταυροφόρους. Οι φανατισμένοι Σταυροφόροι, με έμβλημα τον σταυρό και τις ευλογίες του πάπα, είχαν σκοπό να απελευθερώσουν τους Αγίους Τόπους από τους Άραβες, αλλά από όπου περνούσαν ήταν ιδιαίτερα αρπακτικοί. Για πρώτη φορά η Βυζαντινή Αυτοκρατορία δέχτηκε επίθεση από χριστιανικά κράτη.

Ο αγώνας για την επιβίωση του Βυζαντίου έγινε διμέτωπος, αφού δέχτηκε επιθέσεις από τη Δύση αλλά και από τους Σελτζούκους Τούρκους στην Ανατολή. Οι Σταυροφορίες ήταν κοσμοϊστο-

Μεταξύ των νεκρών στη μάχη του Μυριοκέφαλου (17 Σεπτεμβρίου 1176), ήταν και οι στρατηγοί του Μανουήλ, Ανδρόνικος Βατάτζης και Ιωάννης Κατακουζηνός, (έργο του Γκιστάβ Ντορέ 19ος αιώνας).

ρικό γεγονός, το οποίο δεν μπορούσε να αντιμετωπίσει το Βυζάντιο. Μετά τις Σταυροφορίες, η Κωνσταντινούπολη θα συνεχίσει να υφίσταται χωρίς να υπάρξει ενδοχώρα. Οι Κομνηνοί ήταν οι τελευταίοι αυτοκράτορες του Βυζαντίου που προσπάθησαν να αποτρέψουν το επερχόμενο τέλος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Το Βυζάντιο, όμως, δεν μπορούσε να νικήσει τη φθορά του, που επιδεινώθηκε από την αποδιοργάνωση που παρατηρήθηκε κατά τη δυναστεία των Αγγέλων.

Ο Μανουήλ Κομνηνός γεννήθηκε στις 28 Νοεμβρίου 1118. Ήταν ο τέταρτος και μικρότερος γιος από τα οκτώ παιδιά που

απέκτησε ο αυτοκράτορας Ιωάννης Β΄ Κομνηνός και η σύζυγός του Πιρόσκα, κόρη του βασιλιά της Ουγγαρίας Λαδίσλαου Α΄. Η Πιρόσκα, αφού μετονομάστηκε σε Ειρήνη, έκανε πολλά φιλανθρωπικά έργα, έκτισε γηροκομεία και ξενώνες, και τους έδωσε μεγάλα χρηματικά ποσά για να συντηρηθούν. Η ίδια επισκεπτόταν συχνά φτωχικές καλύβες, δίνοντας χρήματα στους φτωχούς και την παρηγοριά της ελπίδας που απορρέει από την πίστη στον Χριστό. Τιμάται σήμερα ως Αγία από την Ορθόδοξη Εκκλησία στις 13 Αυγούστου κάθε χρόνου. Ο Μανουήλ ήταν τέταρτος στη σειρά της διαδοχής του θρόνου. Τα δύο από τα αδέρφια του, ο Αλέξιος και ο Ανδρόνικος, απεβίωσαν πρόωρα από πυρετό. Ο τρίτος αδελφός του, ο Ισαάκιος, ήταν οξύθυμος και ακατάλληλος για να στεφθεί αυτοκράτορας. Ο Μανουήλ, όπως απεδείχθη, ήταν ο ηρωικότερος βασιλιάς του Βυζαντίου. Ήταν ριψοκίνδυνος διότι «επεζήτη τον πόλεμον ως το μάλλον πρόπον τη βασιλεία ενασχόλημα». Έτυχε εξαιρετικής παιδείας, είχε φιλελεύθερο πνεύμα, ήταν ρωμαλέος, δυναμικός, γενναίος και διακατεχόταν από πολεμικό μένος. Επηρεασμένος από τους σταυροφόρους αλλά και από τη μητέρα του, ήταν θαυμαστής των ιπποτικών ιδεωδών που κυριαρχούσαν στις δυτικές αυλές, αγαπούσε τα δυτικά έθιμα και σύναψε δύο γάμους με δυτικές πριγκίπισσες. Επί των ημερών του, η ιπποτική κομπόση αντικατέστησε την ανατολική μεγαλοπρέπεια στο παλάτι. Διοργάνωνε και συμμετείχε σε ιπποτικούς αγώνες, στους οποίους διακρινόταν. Αναφέρεται δε ότι σε κάποιους αγώνες κατενίκησε διά μιας δύο από τους πιο ρωμαλέους Ιταλούς ιππότες. Προκαλούσε τον θαυμασμό των Δυτικών και απεδείχθη ικανότατος στρατηγός, πολιτικός και διπλωμάτης.

Ο Ιωάννης Β΄ Κομνηνός απεβίωσε στις

Απεικόνιση του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού (1118-1180) σε μικρογραφία του 12ου αιώνα, (Ρώμη, Βιβλιοθήκη Βατικανού). ΔΕΞΙΑ: Ο Μανουήλ νυμφεύτηκε τη Βέρθα του Ζούλτσμπαχ που μετονομάστηκε σε Ειρήνη, κουνιάδα του Κορράδου Γ΄ της Γερμανίας, έναν από τους αρχηγούς της Β΄ Σταυροφορίας. Απεικόνιση του Κορράδου Γ΄ σε μικρογραφία του 12ου αιώνα, (Βρυξέλες, Βασιλική Βιβλιοθήκη).

8 Απριλίου 1143, αλλά προηγουμένως, αξιολογώντας τις αρετές του Μανουήλ, τον διάλεξε για διάδοχό του. Ο θάνατος του πατέρα του βρήκε τον Μανουήλ στην Κιλικία, όπου οι στρατιώτες του τον ανακήρυξαν νέο αυτοκράτορα. Ο Μανουήλ για να εδραιώσει τον θρόνο του έδωσε εντολή στον Μέγα Δομέστιχο Ιωάννη Αξούχο να μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη, να συλλάβει και να φυλακίσει τον αδελφό του που κατείχε, μετά τον θάνατο του πατέρα τους, την αυτοκρατορική σφραγίδα. Λίγο μετά ο Μανουήλ αφίχθη στη βασιλεύουσα και στέφθηκε επίσημα αυτοκράτορας από τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Μιχαήλ Β΄ Κουρκούα. Μέσα σε λίγες ημέρες εδραίωσε τον θρό-

νο του και διέταξε να αποφυλακιστεί ο αδελφός του.

Η πρώτη του σύζυγος ήταν η Βέρθα, κόρη του Βαρεγγάριου Β΄, κόμη του Μπάμπενπεργκ-Ζούλτσμπαχ της Βαυαρίας. Τη νυμφεύθηκε τον Ιανουάριο του 1146. Ήταν ένας γάμος σκοπιμότητας, προκειμένου να συσφικτούν οι σχέσεις των Γερμανών με τους Βυζαντινούς, με κοινό στόχο την αντιμετώπιση των Νορμανδών. Όταν βαπτίστηκε, ονομάστηκε Ειρήνη και διήγε τον βίο της δίνοντας έμφαση σε θέματα αρετής. Ήταν αφοσιωμένη μέχρι τον θάνατό της το 1159 στον αυτοκράτορα και ασχολείτο με την ανατροφή των τέκνων τους. Ο Μανουήλ είχε στη ζωή του πολλές ερωμένες και απέκτησε

Υπέρηρον του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού.

παιδιά με κάποιες από αυτές. Συνήψε ερωτική σχέση ακόμα και με την ανεψιά του, Θεοδώρα Βατάτζαινα, κόρη της αδελφής του Ευδοκίας, χωρίς ο πατριάρχης να τολμήσει να εναντιωθεί. Η σχέση αυτή άρχισε το 1152 και τελείωσε το 1162, όταν ο Μανουήλ νυμφεύθηκε τη Μαρία της Αντιοχείας, που ήταν περίφημη για την ομορφιά της σε όλη την Ανατολή. Ο αυτοκράτορας είχε εγκαταστήσει την ανεψιά του, που επεδείκνυε μεγάλη αλαζονεία, στο παλάτι, με επίσημα δικαιώματα, και απέκτησε μαζί της ένα τέκνο, τον Αλέξιο.

Έναν χρόνο μετά την άνοδό του στον θρόνο, ο Ραϋμόνδος της Αντιοχείας, ή άλλως του Πουατιέ, πρίγκιπας του σταυροφορικού κράτους της Αντιοχείας, αναγκάστηκε να δηλώσει την υποταγή του στον αυτοκράτορα για να εξασφαλίσει βοήθεια και προστασία από τους Τούρκους. Ο Εμίρης Ιμαντετίν Ζενγκί, Τούρκος ατάμπεης της Μοσούλης, του Χαλεπίου, της Χαμάς και της Έδεσσας της Μεσοποταμίας, που ήταν τμήμα της Αυτοκρατορίας των Σελτζούκων Τούρκων, είχε κυριεύσει και κα-

ταπνίζει στο αίμα την Κομητεία της Έδεσσας, που ήταν το πρώτο από τα δημιουργηθέντα, μετά την Α΄ Σταυροφορία, σταυροφορικά κράτη που καταλήφθηκε από τους Τούρκους. Ο Μανουήλ αποφάσισε, κατά το διάστημα από 1144 μέχρι το 1146, να κάνει εκστρατείες κατά του Σουλτάνου Μασούτ Α΄ του Σουλτανάτου του Ρουμ ή άλλως του Ικονίου, που ήταν ένα σουνιτικό μουσουλμανικό κράτος στη Μικρά Ασία και ενοχλούσε έντονα τον τελευταίο καιρό τα ανατολικά σύνορα της Αυτοκρατορίας. Ο αυτοκράτορας νίκησε τους Τούρκους στο Αφιόν Καραχισάρ. Στη συνέχεια έφθασε στο Ικόνιο, πρωτεύουσα του σουλτανάτου, όπου και λεηλάτησε τη γύρω περιοχή, αλλά δεν μπόρεσε να αλώσει τα τείχη της πόλης. Στη συνέχεια υπέγραψε την επωφελή συνθήκη ειρήνης του 1147 με τον Μασούτ. Ο Μανουήλ δεν μπορούσε να παρακολουθήσει περισσότερο τις εκστρατείες στην Ανατολή γιατί έτρεχαν οι εξελίξεις στην Δύση. Από τότε και για 25 χρόνια υπήρξε ειρήνη με τους Τούρκους, οι οποίοι μαστίζονταν από ενδοτουρκικές διενέξεις.

Η άφιξη της Β΄ Σταυροφορίας στην Κωνσταντινούπολη, έργο του Ζαν Φουκέ (1455 - 1460).

Την εποχή εκείνη άρχισε η Β΄ Σταυροφορία (1147-1149), με αρχηγούς τον Κορράδο Γ΄ της Γερμανίας και τον Λουδοβίκο Ζ΄ της Γαλλίας. Ο Μανουήλ τους παρέχωρησε άδεια διέλευσης από τα εδάφη του Βυζαντίου. Το απείθαρχο στράτευμα των Γερμανών σταυροφόρων δημιουργούσε επεισόδια, κατά τη διέλευσή του, με τον ντόπιο πληθυσμό, έκανε λεηλασίες και βανδαλισμούς από όπου και αν πέρασε μέσα στη βυζαντινή επικράτεια. Ο Μανουήλ οργάνωσε την άμυνα του κράτους του για κάθε ενδεχόμενο και αναγκάστηκε να δώσει μάχη, που έγινε έξω από τα τείχη της Κωνσταντινούπολης το 1147, και να κατανικήσει τους Γερμανούς λίγο πριν αυτοί περάσουν στη Μικρά Ασία για να αντιμετωπίσουν τους Τούρκους. Γρή-

γορα, όμως, αποκαταστάθηκαν οι σχέσεις, και ο Μανουήλ έλαβε για σύζυγό του τη Βέρθα, που ήταν κουνιάδα του Κορράδου Γ΄. Οι δύο ηγεμόνες ανανέωσαν τη συμμαχία τους κατά του βασιλιά της Σικελίας Ρογήρου Β΄. Η δεύτερη σταυροφορία απέτυχε παταγωδώς. Οι σταυροφόροι δεν ήταν καλά εκπαιδευμένοι, δεν διέθεταν τα κατάλληλα μέσα και δεν είχαν τους κατάλληλους στρατιωτικούς ηγέτες. Συνετρίβησαν το 1148 στη Μάχη της Δαμασκού από τους Τούρκους και τους Άραβες, και δεν κατάφεραν να απελευθερώσουν ό,τι είχαν καταλάβει οι Σελτζούκοι Τούρκοι του Σουλτανάτου του Ρουμ. Οι Σταυροφόροι απέδωσαν την ευθύνη της αποτυχίας στους Βυζαντινούς. Έφθασε, μάλιστα, ο βασιλιάς της

Ο Ιωάννης Β΄ Κομνηνός με την επίσημη αυτοκρατορική ενδυμασία σε μαρμάρινο γλυπτό, αρχές 12ου αιώνα.

Γαλλίας να συζητά τη συμμαχία με τους Νορμανδούς της Σικελίας, προκειμένου να επιτεθούν κατά της βασιλεύουσας.

Ο Μανουήλ Κομνηνός το 1156 στράφηκε κατά του σταυροφορικού βασιλείου της Αντιόχειας. Ο πρίγκιπας Ραϋνάλδος του Σατιγιόν, με τον ισχυρισμό ότι ο αυτοκράτορας δεν του κατέβαλε κάποιο ποσό που του είχε υποσχεθεί, επιτέθηκε στην Κύπρο. Λεηλάτησε το νησί, ακρωτηρίασε τους αιχμαλώτους και συνέλαβε τον ανεψιό του αυτοκράτορα Ιωάννη Κομνηνό και τον στρατηγό Μιχαήλ Βρανά. Στη συνέχεια έστειλε πολλούς ακρωτηριασμένους στην Κωνσταντινούπολη, για να καταδείξει στον αυτοκράτορα ότι δεν τον υπακούει. Ο Μανουήλ αντέδρασε άμεσα στην πρόκληση αυτή και ηγήθηκε ενός μεγάλου στρατού κατά του βασιλείου της Αρμενίας, το οποίο μαζί με το Πριγκιπάτο της Αντιόχειας είχαν εισβάλει στην Κύπρο. Ο πρίγκιπας του βασιλείου Θόρος Β΄ δεν

μπόρεσε να αντιδράσει και δήλωσε υποταγή. Τα νέα έφθασαν στην Αντιόχεια, και ο Ραϋνάλδος του Σατιγιόν ζήτησε βοήθεια από το σταυροφορικό βασίλειο της Ιερουσαλήμ. Ο βασιλιάς της Ιερουσαλήμ δεν παρέσχε βοήθεια αφενός γιατί διατηρούσε καλές σχέσεις με τον αυτοκράτορα και αφετέρου επειδή ήταν αντίθετος στη σφαγή και τη λεηλασία που έγιναν στην Κύπρο. Μη έχοντας άλλη επιλογή, ο Ραϋνάλδος του Σατιγιόν, αφού έδεσε έναν σάκο στον λαιμό του, εμφανίστηκε στον Μανουήλ και ικέτευσε συγχώρεση. Ο αυτοκράτορας, αν και στην αρχή δεν ενέδωσε, στη συνέχεια τον συγχώρεσε, με τον όρο να γίνει υποτελής του. Ακολούθως έκανε θριαμβευτική είσοδο στην Αντιόχεια, με τους ηγεμόνες των σταυροφορικών κρατών να τον ακολουθούν. Ο Μανουήλ ήθελε με την κίνηση αυτή να παρουσιαστεί ως ο προστάτης των σταυροφορικών κρατών της Ανατολής από τους

Απεικόνιση του Φρειδερίκου Βαρβαρόσα (1122-1190) ως σταυροφόρου σε χειρόγραφο του 12ου αιώνα, (Ρώμη, Βιβλιοθήκη Βατικανού).

Σελτζούκους Τούρκους. Ο αυτοκρατορικός στρατός επέστρεψε νικητής στην Κωνσταντινούπολη, στις 12 Απριλίου 1159. Ο Μανουήλ στην πανηγυρική υποδοχή του στρατού ήταν έφιππος, ενώ ο βασιλιάς της Ιερουσαλήμ και ο πρίγκιπας της Αντιόχειας ακολουθούσαν πεζοί. Την εποχή εκείνη, ο αυτοκράτορας υπέταξε και τον Αρμένιο Τερόζη, που διοικούσε μια ηγεμονία στην Κιλικία.

Το 1159, ο αυτοκρατορικός στρατός βάδισε για την Έδεσσα της Μεσοποταμίας, αλλά η εκστρατεία διεκόπη επειδή ο Μανουήλ ήθελε πρώτα να απελευθερωθούν οι 6.000 αιχμάλωτοι Χριστιανοί που κρατούσε ο Νουεντίν Ζενγκί, γιος του Ιμαντεντίν Ζενγκί. Επιστρέφοντας στη βασιλεύουσα, παρενοχλήθηκε από τους Σελτζούκους Τούρκους, κατάφερε όμως να τους διώξει από την Ισαυρία.

Πέραν της δραστηριότητας που ανέπτυξε στην Ανατολή, ο αυτοκράτορας είχε λάβει πολύ σοβαρά υπόψη του τον νορμανδικό κίνδυνο εκ δυσμών. Το 1147 οι Νορμανδοί, που κατείχαν πέραν της Σικελίας και τη νότιο Ιταλία, με αρχηγούς τον ίδιο τον Ρογήρο Β΄ και τον ελληνοσικελό ναύαρχο Γεώργιο Αντιοχέα, κατέλαβαν την Κέρκυρα χωρίς αντίσταση και ακολούθως, αφού λεηλάτησαν κάποια νησιά των Επτανήσων, έπλευσαν προς Πελοπόννησο. Επιχείρησαν να καταλάβουν τη Μονεμβασία αλλά απέτυχαν γιατί ήταν καλά οχυρωμένη. Στη συνέχεια πήγαν με στόλο από 60 γαλέρες στον Κορινθιακό κόλπο. Από όπου περνούσαν, κατέστρεφαν και λεηλατούσαν. Από τη μανία τους δεν γλίτωσαν η Κόρινθος, η Θήβα και η Εύβοια. Αιχμαλώτισαν τις γυναίκες και διά της βίας τις μετέφεραν για να εργαστούν στο Πάνορμο (σημερινό Παλέρμο), όπου υπήρχε βιομηχανία μεταξουργίας.

Οι Θηβαίες υφάντριες είχαν αποκτήσει ξεχωριστή φήμη για την κομψότητα των υφαντών τους. Περιηγητές αναφέρουν ότι η Θήβα ήταν, την εποχή εκείνη, μια κοσμοπολίτικη πόλη, όπου οι Εβραίοι ήταν μεταξοπαραγωγοί, μεταξοτεχνίτες και οι καλύτεροι στην κατασκευή ενδυμάτων από πορφύρα και μετάξι. Οι Εβραίοι και οι εκεί εγκατεστημένοι Γενουάτες και Ενετοί έμποροι είχαν δώσει κοσμοπολίτικο χαρακτήρα στη Θήβα. Ο αυτοκράτορας, αφού απέκρουσε την επίθεση των Πετσενέγκων, αποφάσισε να ασχοληθεί με τους Νορμανδούς. Συγκρότησε ισχυρότατο στόλο από χίλια περίπου πλοία και έσπευσε για να απελευθερώσει την Κέρκυρα. Τον βοήθησαν και δυνάμεις που ήρθαν από τη Βενετία. Η πολιορκία κράτησε αρκετούς μήνες διότι οι Νορμανδοί ήταν πολύ καλά οχυρωμένοι. Αρχισαν να υποφέρουν, όμως, από έλλειψη τροφίμων και αναγκάστηκαν το

Ο Βαρβαρόσα δηλώνει υποταγή στον Πάπα Αλέξανδρο Γ΄, τοιχογραφία του Σπινέλλο Αρετίνου, 14ος αιώνας στο Δημαρχείο της Σιένας.

1149 να παραδοθούν, αφού ο Μανουήλ εξουδετέρωσε τη βοήθεια με εφόδια που κατέφθασε από τη Σικελία. Συμμαχώντας με τον Κορράδο Γ΄ της Γερμανίας, στράφηκε κατά των Νορμανδών. Ο Ρογήρος Β΄, όμως, πήγε με έναν στόλο από 30 πλοία να λεηλατήσει τα προάστια της Κωνσταντινούπολης. Ήθελε πάντα, αλλά δεν κατάφερε, να εξασφαλίσει ενισχύσεις από τη Δύση, και με το πρόσχημα μιας Σταυροφορίας να επιτεθεί στην Κωνσταντινούπολη.

Ο Ρογήρος Β΄ απεβίωσε το 1154, και στον θρόνο του νορμανδικού βασιλείου της Σικελίας ανήλθε ο Γουλιέλμος Α΄. Την εποχή εκείνη απεβίωσε και ο Κορράδος Γ΄ και τον διαδέχτηκε ο Φρειδερίκος Βαρβαρόσας. Ο Γερμανός βασιλιάς, αν και στην αρχή αποφάσισε να επιτεθεί στους Νορμανδούς, στη συνέχεια άλλαξε γνώμη και αποχώρησε. Εμπνεόταν και ο ίδιος από την αυτοκρατορική ιδέα, και δεν ήθελε να απλωθεί ο Μανουήλ στην Ιταλία. Τόσο αυτός όσο και οι Ενετοί επιθυμούσαν τη συντριβή των Νορμανδών της νότιας Ιταλίας και Σικελίας, αλλά δεν ήθελαν οι Βυζαντινοί να τους υποκατα-

στήσουν στις περιοχές αυτές. Άρχισαν δε για τον λόγο αυτό να βοηθούν τους Νορμανδούς.

Ο αυτοκρατορικός στρατός, με επικεφαλής τον Ιωάννη Δούκα Καματηρό και τον Μιχαήλ Παλαιολόγο, επιτέθηκε το 1155 στην Απουλία, όπου και σημειώθηκαν αρκετές επιτυχίες με την υποστήριξη πολλών κομητών που ήταν δυσαρεστημένοι με τους Νορμανδούς της Σικελίας. Όλη η νότια Ιταλία επαναστάτησε κατά της νορμανδικής κυριαρχίας. Ο αυτοκράτορας είχε εξασφαλίσει την υποστήριξη της εκστρατείας του από τον πάπα. Η Αγία Έδρα ουδέποτε είχε καλές σχέσεις με τους Νορμανδούς. Ο Μανουήλ προσέφερε πολλά χρήματα στον πάπα και ζήτησε από αυτόν να αρχίσουν οι συνομιλίες για την Ένωση των Εκκλησιών. Ο πάπας επιθυμούσε την Ένωση διότι πίστευε ότι θα μπορούσε να κυριαρχήσει σε όλο τον Ορθόδοξο πληθυσμό. Ο Μανουήλ, από την άλλη, ήθελε να γίνει αυτοκράτορας σε Ανατολή και Δύση. Ο πάπας ήθελε από τη μεριά του να καθυποτάξει την Ορθόδοξη Εκκλησία και να έχει τον αυτοκράτορα του Βυζαντίου υποτελή του. Ο Μα-

νουήλ ήξερε ότι η Ένωση ήταν πολύ δύσκολο να επιτευχθεί, διότι κάτι τέτοιο θα προκαλούσε μεγάλες αναταραχές στο εσωτερικό του Βυζαντίου, που θα μπορούσαν να οδηγήσουν ακόμα και σε επανάσταση.

Η απόπειρα Ένωσης των Εκκλησιών δεν τελεσφόρησε γιατί οι διαφορές μεταξύ Ορθοδόξων και Καθολικών ήταν αγεφύρωτες, με τους πατριάρχες να ηγούνται του ανθενωτικού αγώνα κατά των «σηματικών». Την εποχή εκείνη, το Μπάρι, που στο παρελθόν και για αιώνες ήταν η πρωτεύουσα του Καπετανάτου της νότιας Ιταλίας, δέχτηκε με ενθουσιασμό τον βυζαντινό στρατό και κατέστρεψε το νορμανδικό κάστρο. Ο βυζαντινός στρατός, στη συνέχεια, κατέλαβε το Τράνι, την Άντρια, το Τάραντο και το Μπρίντιζι. Ο αυτοκράτορας πίστευσε ότι θα μπορούσε να αποκαταστήσει τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία στα παλιά της σύνορα. Ο Γουλιέλμος Α΄ της Σικελίας προσπάθησε να αντιδράσει, κατέφθασε με τον στρατό του, που περιλάμβανε 2.000 ιππότες, αλλά συνεντρίβη από τους Βυζαντινούς. Τα πράγματα, όμως, άλλαξαν όταν ο Μιχαήλ Παλαιολόγος δυσaráστησε τους συμμάχους με τη συμπεριφορά του, με αποτέλεσμα ο κόμης Ρογήρος Γ΄ του Λοριτέλλο να αρνηθεί να επικοινωνεί μαζί του. Ο Μιχαήλ Παλαιολόγος κλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη για εξηγήσεις, αλλά η απουσία του επηρέασε τις στρατιωτικές εξελίξεις στην Ιταλία. Οι Νορμανδοί της Σικελίας εξαπέλυσαν μεγάλη αντεπίθεση, από ξηρά και θάλασσα, στο Μπρίντιζι. Ξαφνικά, οι μισθοφόροι του βυζαντινού στρατού αξίωσαν μεγάλες αυξήσεις στον μιστό τους. Το αίτημά τους δεν έγινε δεκτό, με αποτέλεσμα να αποχωρήσουν. Ο Ιωάννης Δούκας έμεινε να πολεμά τους Νορμανδούς, έχοντας μεγάλο αριθμητικό μειονέκτημα. Σε ενίσχυσή του έφτασε ο Αλέξιος Κομνηνός

Ο Μανουήλ Α΄ Κομνηνός συναντάται βασιλιά Αμωρί Α΄ του σταυροφορικού βασιλείου της Ιερουσαλήμ. Μικρογραφία του 12ου αιώνα από την *Ιστορία του Γουλιέλμου της Τύρου*, (Γενεύη, Βιβλιοθήκη).

Βρυένιος. Η Ναυμαχία του Μπρίντιζι έληξε με μεγάλη νίκη των Νορμανδών. Οι βυζαντινοί διοικητές Ιωάννης Βρυένιος και Ιωάννης Δούκας πιάστηκαν αιχμάλωτοι. Ο Γουλιέλμος, αξιοποιώντας τη νίκη του, ανακατέλαβε τα εδάφη που είχε χάσει στην Απουλία και βάδισε κατά του Μπενεβέντο. Ο Πάπας Ανδρόνικος Δ΄ υποχρεώθηκε να αναγνωρίσει τον Γουλιέλμο. Βυζαντινή έμεινε μόνο η Ανκόνα. Ο αυτοκράτορας, μετά από αυτά, υποχρεώθηκε το 1158, με τη μεσολάβηση του πάπα, να συνάψει ειρήνη με το Βασίλειο της Σικελίας και αποσύρθηκε από την Ιταλία. Ο Γουλιέλμος επέστρεψε τις περιουσίες που είχαν πάρει οι Νορμανδοί από την ελληνική ύπαιθρο, αλλά αρνήθηκε να επιστρέψει όσους μεταξουργούς και υφάντριες είχε πάρει αιχμαλώτους ο πατέρας του Ρογήρος Β΄. Η ήττα στο Βρινδήσιο σήμανε το τέλος των οικουμενικών

Επιστολή του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού στον Πάπα Ευγένιο Γ΄ (1146), (Αρχαία Βατικανού).

ονείρων του Μιχαήλ. Οι Βυζαντινοί έφυγαν και δεν ξαναγύρισαν ποτέ στην νότιο Ιταλία.

Μετά το 1158, ο Μανουήλ Α΄ ανέπτυξε σχέσεις με τον Άγγλο βασιλιά Ερρίκο Β΄. Περαιτέρω παρενέβη στον πόλεμο μεταξύ του Φρειδερίκου Βαρβαρόσα και των πόλεων του Ιταλικού βορρά που είχαν σχηματίσει τη Λομβαρδική Λίγκα. Ενίσχυσε με χρήματα και στρατό τη λίγκα γιατί δεν ήθελε να επεκταθούν οι Γερμανοί στην Ιταλία. Τα τείχη του Μιλάνου ανοικοδομήθηκαν ξανά με χρήματα του αυτοκράτορα. Ο Βαρβαρόσας ηττήθηκε στη μάχη του Λενιάνο, το 1176, και ο Μανουήλ πήρε την Κρεμόνα, την Παβία και άλλες

Ο Βαλδουίνος ο Β΄ της Ιερουσαλήμ επισκέπτεται τον Μανουήλ Α΄ Κομνηνό. Μικρογραφία σε χειρόγραφο του 13ου αιώνα.

πόλεις στη Λιγηρία. Με παρέμβαση της Βενετίας αυτή η διαμάχη έληξε, ενώ ο πάπας της Ρώμης συμφιλιώθηκε με τον Βαρβαρόσα.

Ο Μανουήλ ήθελε να περιορίσει τα προνόμια που είχαν οι Ενετοί μετά από παραχώρηση του Αλέξιου Α΄ με το χρυσόβουλο του 1082. Τους είχε, όμως, ανάγκη για να πολεμήσει τους Νορμανδούς. Για να καταπολεμήσει, με έμμεσο τρόπο, τα οικονομικά-φορολογικά προνόμια των Ενετών, αποφάσισε να εκχωρήσει ανάλογα προνόμια στη Γένοβα το 1169 και στην Πίζα το 1170. Στις 12 Μαρτίου 1171, ο αυτοκράτορας διέταξε τη σύλληψη 20.000 Βενετών, που ζούσαν στην αυτο-

κρατορία, και την κατάσχεση της περιουσίας τους. Οι Ενετοί που διέμεναν στην Πόλη είχαν συγκροτήσει κρυφό στράτευμα. Η Γαλιηνοτάτη, για αντίποινα, έστειλε στόλο με 120 πλοία για να επιτεθεί στο Βυζάντιο, αλλά μια επιδημία και η αντεπίθεση του βυζαντινού στόλου τούς ανάγκασε να υποχωρήσουν. Στη συνέχεια υπέγραψαν συνθήκη με τους Νορμανδούς για να στραφούν κατά του Βυζαντίου. Τελικά, ο αυτοκράτορας το 1177 επέστρεψε τις περιουσίες και τα πλοία των Ενετών, και αναγνώρισε τα εμπορικά προνόμια που είχαν στο παρελθόν για να αποφύγει τις συνέπειες μιας διευρυμένης συμμαχίας των Βενετών, των Γερμανών και των Νορμανδών κατά της αυτοκρατορίας. Έκτοτε οι σχέσεις Βυζαντίου και Βενετίας παρέμειναν κακές μέχρι τον θάνατο του αυτοκράτορα.

Στα βόρεια της αυτοκρατορίας, ο Μανουήλ είχε να αντιμετωπίσει την επανάσταση, μετά από υποκίνηση των Νορμανδών της Σικελίας, των Σέρβων της Ράσκας το 1149. Η Ράσκα ήταν ένα σερβικό κράτος που περιλάμβανε τμήματα των σημερινών Σερβίας, Μαυροβουνίου, Βοσνίας και Ερζεγοβίνης. Οι Νορμανδοί φοβούνταν την εκστρατεία του Μανουήλ στην Ιταλία. Η επανάσταση άρχισε όταν ο αυτοκράτορας βρισκόταν στην Αυλώνα, με σκοπό να περάσει στην Ιταλία. Οι Σέρβοι, με τα αδέρφια Ούρο Β΄ και Ντέσα, επιτέθηκαν στον Ράντοσλαβ της Ντούκλια, που ήταν υποτελής στο Βυζάντιο. Ο Ράντοσλαβ ζήτησε βοήθεια από τους Βυζαντινούς, με αποτέλεσμα ο αυτοκράτορας να του στείλει ενισχύσεις από το Δυρράχιο. Οι Ούγροι βοήθησαν τους Σέρβους, και τα στρατεύματά τους παρέμειναν μέχρι το 1150 στη Σερβία. Τελικά, αμφότεροι οι Σέρβοι αδελφοί δήλωσαν πίστη και υποτέλεια στο Βυζάντιο. Ο Ντέσα αναγνωρίστηκε ηγεμόνας των δαλματικών ακτών, και ο Ούρος ανέκτησε τα εδάφη του.

Χάρτης της Κωνσταντινούπολης από τον Κριστόφορο Μπουοντελμόντι, 150ς αιώνας, (Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη Γαλλίας).

Ο Μανουήλ το 1151 κήρυξε πόλεμο στην Ουγγαρία για να την τιμωρήσει επειδή είχε προσφέρει βοήθεια στους Σέρβους. Ο βασιλιάς Γκέσα Β΄ προσπαθούσε, έχοντας συμμαχήσει με τους εχθρούς του Βυζαντίου, και δη τους επαναστατημένους Σέρβους, τους Νορμανδούς, τους Γάλλους και τον πάπα, να ισορροπήσει τις πιέσεις που δεχόταν τόσο από το Βυζάντιο όσο και από τη Γερμανική Αυτοκρατορία. Τα στρατεύματα του αυτοκράτορα, υπό τον Ανδρό-

Τεταρτηρόν του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού.

νικο Κοντοστέφανο, νίκησαν τους Ούγγρους στη Μάχη του Ζευγμίνου, το 1167, κατέλαβαν τη Σιρμία, τη Βοσνία και τη Δαλματία, και τις προσάρτησαν στην αυτοκρατορία. Μετά τις πιο πάνω επιχειρήσεις, τα δυτικά Βαλκάνια έγιναν πάλι βυζαντινά. Το 1168 είχε κατακτηθεί από τον Μανουήλ ολόκληρη η ανατολική ακτή στην Αδριατική. Ακολούθησαν θριαμβευτικές τελετές στη βασιλεύουσα, που ήταν ανάλογες αυτών της Πρωτοβυζαντινής περιόδου. Ο βυζαντινός στρατός, στη συνέχεια, πέρασε ακόμα και τον Δούναβη, διέσχισε τη Βλαχία και μπήκε στην Ουγγαρία από τις τρανσυλβανικές Άλπεις και τα Καρπάθια. Ληλάτησε την Τρανσυλβανία και προκάλεσε από το 1150 μέχρι το 1153 και από το 1163 μέχρι το 1168 μεγάλες καταστροφές στους Ούγγρους.

Ο πόλεμος αυτός δεν ήταν κατακτητικός, και για τον λόγο αυτό ο στρατός, αφού τιμώρησε τους Ούγγρους, στη συνέχεια αποσύρθηκε. Αργότερα ο διάδοχος του ουγγρικού θρόνου Μπέλα Γ΄ πήγε

στην αυλή του Μανουήλ για εκπαίδευση. Βαπτίστηκε Ορθόδοξος, ονομάστηκε Αλέξιος, πήρε τον τίτλο του Δεσπότη και του δόθηκαν ως φέουδα η Δαλματία και η Κροατία. Ο αυτοκράτορας θα του έδινε ως σύζυγο την κόρη του Μαρία, με σκοπό να προσαρτηθεί το Βασίλειο της Ουγγαρίας στο Βυζάντιο και να τον ορίσει διάδοχό του. Όμως, η τελευταία σύζυγος του αυτοκράτορα, Μαρία της Αντιοχείας, το 1169 γέννησε γιο, οπότε ο Αλέξιος-Μπέλα Γ΄ αποκλείστηκε από τη διαδοχή, ενώ η μηνηστεία με την κόρη του αυτοκράτορα διαλύθηκε. Ο Μανουήλ αφαίρεσε από αυτόν τον τίτλο του Δεσπότη και του έδωσε ως σύζυγο την ετεροθαλή αδελφή της συζύγου του, Άννα του Σατιγιόν. Ο Μπέλα έγινε βασιλιάς της Ουγγαρίας και τήρησε, μέχρι τον θάνατο του Μανουήλ, τον όρκο που έδωσε να υπηρετεί πάντοτε τα δικά του συμφέροντα αλλά και τα συμφέροντα των Ρωμαίων.

ΣΥΝΕΧΙΖΕΤΑΙ ΣΤΟ ΕΠΟΜΕΝΟ ΤΕΥΧΟΣ

Ο Γεώργιος Χ. Βούλγαρης είναι εισαγγελέας Εφετών.

Alverstone

Ευκολία στην τοποθέτηση.
Πρωτοποριακός σχεδιασμός
χωρίς την ανάγκη γωνιών.

Ζήσε τη Δική σου
Ειδυλλιακή Ιστορία!

MATHIOStone[®]
only nature can copy us

Οικολογικές πέτρες επένδυσης
Mathios stone.

Alverstone Lava

- ✓ Ελαφριές και σε **μεγάλη ποικιλία** σχεδίων & χρωμάτων.
- ✓ Τοποθετούνται με κόλλα εύκολα, **γρήγορα** και οικονομικά.
- ✓ Ιδανικές για **εσωτερικούς** και για **εξωτερικούς** τοίχους.
- ✓ Παράγεται από φυσικά υλικά & **δεν περιέχουν επιβλαβείς ουσίες** για τον άνθρωπο και το περιβάλλον.

Νέο προϊόν

30 YEAR LIMITED warranty

mathios.com

ΟΙ ΥΣΤΑΤΟΙ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ

Οι Οθωμανοί αλώνουν τους τελευταίους βυζαντινούς θύλακες

ΤΟΥ ΛΕΥΤΕΡΗ ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ

Είναι απορίας άξιο πώς αυτή η χιλιόχρονη και πανίσχυρη Βυζαντινή αυτοκρατορία κατακτήθηκε από τους Οθωμανούς και συνάμα είναι να απορεί κάποιος πώς αυτή η τόσο διχασμένη και διεφθαρμένη αυτοκρατορία επέζησε για χίλια χρόνια και δεν διαλύθηκε νωρίτερα. Το οξύμωρο αυτής της διαπίστωσης διέπει και τους Νεοέλληνες, οι οποίοι από τη μία στιγμή στην άλλη είναι ικανοί για το χειρότερο και συνάμα για το καλύτερο (βλέπε την Επανάσταση του 1821 και τον Εμφύλιο του 1823, το Έπος του 1940 και τον Εμφύλιο του 1946 κ.λπ.). Οι Οθωμανοί χρειάστηκαν σχεδόν 150 χρόνια από την ίδρυση της αυτοκρατορίας τους μέχρι να αλώσουν την Κωνσταντινούπολη και μόλις 8 χρόνια για να υποτάξουν κάθε βυζαντινό θύλακα, που παρέμενε ακόμη ελεύθερος μετά την Πτώση της Πόλης. Αυτά τα 8 χρόνια περιγράφονται στη συνέχεια με επίκεντρο τον Μυστρά και την Τραπεζούντα, η οποία υποτάχθηκε στους αλλόθρησκους ακριβώς πριν από 560 χρόνια.

Οι Δυτικοί του Βυζαντίου

Στην πολυεθνική Βυζαντινή αυτοκρατορία δραστηριοποιούνταν αρκετοί Ιταλοί έμποροι, οι οποίοι ήταν εγκατεστημένοι

κυρίως στα μεγάλα λιμάνια. Στην πλειοψηφία τους ήταν Ενετοί και Γενουάτες, οι οποίοι εξυπηρετούσαν τα συμφέροντα των δύο πανίσχυρων και υπό ανταγωνι-

Η είσοδος του Μωάμεθ Β΄ του Πορθητή στην Κωνσταντινούπολη στις 29 Μαΐου 1453.

σμό Δημοκρατιών τους. Στην Κωνσταντινούπολη οι Γενουάτες ζούσαν στην περιοχή του Γαλατά (ή *Πέραν*) και την ημέρα της Άλωσης παραδόθηκαν στον Μωάμεθ Β΄ τον Πορθητή, συνάπτοντας μία ξεχωριστή συμφωνία μαζί του. Αυτοί υποδέχθηκαν τον Ζαγανό πασά στην οχυρωμέ-

νη περιοχή τους και απέστειλαν αγγελιοφόρους για να δηλώσουν την υποταγή τους στον Σουλτάνο. Πράγματι ο Μωάμεθ δέχθηκε την αντιπροσωπεία και δύο ημέρες αργότερα εξέδωσε τη σχετική διαταγή, με την οποία όριζε τους όρους παραμονής των Γενουατών στην Πόλη. Αυτοί

Ο Πύργος του Γαλατά στην Κωνσταντινούπολη που αναγέρθηκε από τους Γενουάτες, το 1348.

θα μπορούσαν να μείνουν στην περιοχή του Γαλατά, αλλά θα έπρεπε να γκρεμίσουν κάθε οχυρωματικό τους έργο. Όφειλαν να αποπλιστούν πλήρως και να πληρώνουν ετησίως κεφαλικό φόρο, καθώς και οι εμπορικές τους δραστηριότητες να ακολουθούν απaráβατα τους νόμους του νέου κράτους. Τα παραπάνω οικονομικά μέτρα μείωναν αισθητά τα κέρδη των Γενουατών, οι οποίοι ευελπιστούσαν σε μία πιο ευνοϊκή αντιμετώπιση λόγω της ουδέτερης στάσης τους κατά τη διάρκεια της πολιορκίας. Έτσι σταδιακά η γενουάτικη παροικία της Κωνσταντινούπολης εξασθένησε οικονομικά και όλοι οι γενουάτικοι εμπορικοί σταθμοί στη Μαύρη Θάλασσα αφανίστηκαν έως το τέλος της δεκαετίας του 1460. Την ίδια τύχη είχαν και αυτοί του Αιγαίου με σπουδαιότερους της Λέσβου και της Χίου.

Οι έτεροι Ιταλοί, οι Ενετοί, είχαν στην κατοχή τους πολλά περισσότερα αποικιακά κέντρα συγκριτικά με τους Γενουάτες και γι' αυτό η απομάκρυνσή τους από αυτά υπήρξε πιο αργή, αλλά και πιο βίαιη. Στα επόμενα 100 χρόνια, οι Οθωμανοί κυριεύσαν (με χρονολογική σειρά) τα Επτάνησα (εκτός της Κέρκυρας), τη Ναύπακτο, την Κορώνη, τη Μεθώνη, τη Μονεμβασία, το Δουκάτο της Νάξου και την Κύπρο (1571), ακολουθώντας η Κρήτη αρκετά χρόνια αργότερα (1715). Αυτή ήταν η σταδιακή απομάκρυνση των Ενετών από τον ελλαδικό χώρο, αλλά θα πρέπει να σημειωθεί ότι η έως τότε παρουσία τους υπήρξε ιδιαίτερα σκληρή προς τον ντόπιο πληθυσμό, ιδίως σε ορισμένες περιπτώσεις όπως στην Κρήτη.

Το «Δεσποτάτο της Διχόνοιας»

Η Πελοπόννησος ήταν το μοναδικό τμήμα του ελληνικού ηπειρωτικού χώρου που παρέμενε υπό τον έλεγχο των Βυζαντινών μετά την Άλωση. Το διοικητικό του κέντρο ήταν το παλιό κάστρο των Σταυροφόρων στον Μυστρά. Επειδή από εκεί προερχόταν η δυναστεία των Παλαιολόγων που απελευθέρωσε την Κωνσταντινούπολη από τους Δυτικούς το 1261, οι Βυζαντινοί πίστευαν ότι κάτι παρόμοιο θα μπορούσε να συμβεί και σε αυτήν την περίπτωση. Κατά κάποιο τρόπο δηλαδή πιστευόταν ότι η Καστροπολιτεία του Μυστρά θα μπορούσε να καταστεί μία νέα Αυτοκρατορία της Νίκαιας, απ' όπου ο Μιχαήλ Η΄ ξεκίνησε και απελευθέρωσε τη Βασιλεύουσα από τους Λατίνους. Ωστόσο οι συνθήκες ήταν πολύ διαφορετικές, και ουδεμία σύγκριση θα μπορούσε να γίνει, διότι τότε οι Σταυροφόροι ήταν μία «πολυεθνική» δύναμη με διαφορετικές επιδιώξεις, ενώ οι Οθωμανοί είχαν έλθει για να μείνουν.

Το ακόμη μεγαλύτερο πρόβλημα των Βυζαντινών και για την ακρίβεια των

Ελλήνων ήταν η δικήνοια, που λόγχευε και στις πιο κρίσιμες χρονικές περιόδους. Μόλις λίγους μήνες πριν από την Άλωση, οι προύχοντες της Πελοποννήσου εξεγέρθηκαν εναντίον των τοπικών δεσποτών, του Δημητρίου και του Θωμά Παλαιολόγου, οι οποίοι διοικούσαν τη νοτιοδυτική και τη βορειοανατολική Πελοπόννησο αντιστοίχως. Οι υποκινητές αυτής της εξέγερσης ήταν οι Αρβανίτες του Μοριά, οι οποίοι ενέταξαν στις τάξεις τους και όσους ντόπιους ήταν ενάντιοι στους Παλαιολόγους. Όπου οι εξεγερμένοι επικράτησαν, έδωξαν τις δυνάμεις των Παλαιολόγων και ανακήρυξαν άρχοντά τους τον Μανουήλ Καντακουζηνό (απόγονος του συνονόματού του και πρώτου δεσπότη της Πελοποννήσου, 1326-1380). Επειδή όμως οι επαναστάτες είχαν ανάγκη από χρήματα, ήλθαν σε διαπραγματεύσεις με τους Ενετούς για την πώληση της Κορίνθου και των Πατρών. Ουσιαστικά, λοιπόν, σε μία χρονική περίοδο, που ο οθωμανικός ολοκληρωτισμός ήταν προ των πυλών, οι Βυζαντινοί ξεπουλούσαν γεωστρατηγικής σημασίας κάστρα τους για να ενδυναμωθούν στον μεταξύ τους εμφύλιο.

Μετά την Άλωση από τους Οθωμανούς και τον ηρωικό θάνατο του Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου, τα αδέρφια του στην Πελοπόννησο ζήτησαν τη βοήθεια των Οθωμανών για να εκδιώξουν τους Καντακουζηνούς και τους Αρβανίτες από την εξουσία. Ο σουλτάνος ανταποκρίθηκε στο κάλεσμά τους, διότι αφενός δεν επιθυμούσε τους σκληροτράχηλους Αρβανίτες στον θρόνο του Δεσποτάτου και αφετέρου προτιμούσε τους επιρρεπείς στη δικήνοια Έλληνες ως μελλοντικούς αντιπάλους του.

Πράγματι τον Οκτώβριο του 1454, οθωμανικά στρατεύματα με επικεφαλής τον Τουραχάν Ομάρ κατέφθασαν στην Πελοπόννησο για να βοηθήσουν τους

Παλαιολόγους. Αυτά κατέπνιξαν την επανάσταση στο αίμα, εκδιώξαν τον Καντακουζηνό και αποκατέστησαν τον Δημήτριο και τον Θωμά Παλαιολόγο στην εξουσία, ανακηρύσσοντάς τους υποτελείς στον σουλτάνο Δεσπότες. Παρ' όλα αυτά, τα πνεύματα δεν ηρέμησαν, αλλά οξύνθηκαν περισσότερο. Οι Παλαιολόγοι άρχισαν να ερίζουν μεταξύ τους, ενώ οι Αρβανίτες δεν είχαν αποδεχθεί την επιστροφή των Παλαιολόγων. Τότε οι τελευταίοι ζήτησαν τη συνδρομή των ηγεμόνων της Δύσης (όπως του Πάπα, του Δούκα του Μιλάνου, του Βασιλιά της Γαλλίας κ.ά.) για να ξεκινήσουν μία Σταυροφορία εναντίον των Οθωμανών. Με άλλα λόγια η αλλοπρόσαλλη πολιτική των Βυζαντινών δεν είχε προηγούμενο. Αρχικά ζήτησαν τη βοήθεια των κατακτητών τους για να νικήσουν τους εντόπιους εκθρούς τους, αλλά στη συνέχεια ζήτησαν τη βοήθεια των πρώην κατακτητών τους, για να πολεμήσουν εναντίον των νέων κατακτητών τους, που παρεμπιπτόντως στους τελευταίους όφειλαν τον θρόνο τους (έστω και εάν ήταν υποτελείς). Οι δύο τελευταίοι Παλαιολόγοι δεν στάθηκαν ικανοί ούτε να συνεργαστούν ακόμη και στην ύστατη αυτή προσπάθεια για τη σωτηρία των υπολειμμάτων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Απόλυτα χαμένος σε αυτήν την κατάσταση ήταν ο απλός λαός. Έτσι έφτασαν στο σημείο να στείλουν μία αντιπροσωπεία τους στον σουλτάνο, ζητώντας του «να φέρει την ειρήνη» στην Πελοπόννησο. Ο Μωάμεθ έμεινε εμβρόντητος από όλα τα καθέκαστα. Εξοργίστηκε τόσο με την προδοσία των Παλαιολόγων, όσο και με την «ανωριμότητά» τους.

Ο σουλτάνος συνειδητοποίησε ότι οι υποτελείς σε αυτόν Βυζαντινοί άρχοντες της Πελοποννήσου κόστιζαν περισσότερο από όσο μία εκστρατεία για την

Τουρκικό πορτραίτο του Μωάμεθ Β΄ του Πορθητή.

ολοκληρωτική υποταγή τους. Έτσι μία οθωμανική στρατιά σάρωσε την ελληνική χερσόνησο. Πρώτο «λάφυρο» ήταν το Δουκάτο των Αθηνών, όπου κυβερνούσε ο υποτελής Φλωρεντινός Δούκας Φραγκίσκος Β΄ Ατσαϊόλι (1456). Επόμενος σταθμός ήταν η Κόρινθος. Εκεί ένα μέρος του στρατεύματος παρέμεινε για την πολιορκία του Ακροκόρινθου, ενώ η υπόλοιπη στρατιά συνέχισε προς την ενδοχώρα της Πελοποννήσου (1458). Οι Οθωμανοί ισοπέδωναν όποια πόλη αντιστεκόταν, ενώ σέβονταν όποια παραδινόταν αμαχητί. Πρώτα «έπεσε» η Τρίπολη. Ακολούθησε η Πάτρα, την οποία είχαν εγκαταλείψει οι κάτοικοί της, ενώ η βυζαντινή φρουρά είχε οχυρωθεί στην ακρόπολη. Μετά από βραχεία πολιορκία, οι υπερασπιστές παραδόθηκαν και ο σουλτάνος κάλεσε όλους τους Πατριούς να επιστρέψουν στις εστίες τους.

Πλέον ήταν θέμα λίγων ημερών ο Κορινθιακός να μετατραπεί σε μία «οθωμανική λίμνη». Τέλος, τον Αύγουστο του 1458 ο Ακροκόρινθος «αλώθηκε» από την πείνα. Ο διοικητής του κάστρου παράκουσε τις διαταγές του Θωμά Παλαιολόγου περί πάσης θυσία υπεράσπισης του κάστρου και παραδόθηκε.

Ο Μωάμεθ είχε πετύχει το μεγαλύτερο μέρος του σχεδίου του. Είχε αποκλείσει το Δεσποτάτο του Μοριά στα νότια της Πελοποννήσου. Τότε αποφάσισε πως οι στρατιωτικές επιχειρήσεις έπρεπε να σταματήσουν, αφού «τη δουλειά» του θα αποτελείωναν οι ίδιοι οι Έλληνες και μάλιστα δίχως χρηματικό κόστος γι' αυτόν. Ο σουλτάνος επέτρεψε στα δύο αδέρφια να ζήσουν ειρηνικά στο συρρικνωμένο Δεσποτάτο τους και να μοιράσουν μεταξύ τους τα εδάφη της κυριαρχίας τους. Ο Μωάμεθ γνώριζε πολύ καλά ότι η συνύπαρξη των δύο Παλαιολόγων ήταν σχεδόν αδύνατο να επιτευχθεί. Και δεν έπεσε έξω.

Μόλις τα οθωμανικά στρατεύματα αποχώρησαν από την Πελοπόννησο, οι δύο Παλαιολόγοι άρχισαν και πάλι να φιλονικούν. Ο μεν Θωμάς ζήτησε τη βοήθεια του πάπα Πίου Β΄, οπότε ο Δημήτριος στράφηκε προς τους Οθωμανούς. Τελικά δύο χρόνια αργότερα, το 1460, ο Μωάμεθ ξεκίνησε και πάλι από την Αδριανούπολη, αλλά με τελικό προορισμό αυτή τη φορά την «καρδιά» του Δεσποτάτου του Μοριά. Πράγματι, στις 29 Μαΐου (την ίδια ημερομηνία με την Άλωση), ο Δημήτριος Παλαιολόγος παρέδωσε αμαχητί τα κλειδιά της Καστροπολιτείας του Μυστρά. Επόμενος στόχος του σουλτάνου ήταν ο έτερος Παλαιολόγος, που έλεγχε τη νοτιοδυτική Πελοπόννησο. Αυτή τη φορά όμως οι Οθωμανοί δεν ήταν και τόσο «φιλειρηνικοί». Έσφαζαν, έκαιγαν και εξανδραπόδιζαν. Ορισμένοι από τους φυγάδες βρήκαν

άσυλο στα υπό ενετική ακόμη κατοχή κάστρα της Μεθώνης και της Κορώνης. Ένας από τους τελευταίους γνωστούς υπερασπιστές του Δεσποτάτου ήταν ο Κωνσταντίνος Γραΐτζας, ο οποίος ήταν γόνος των Παλαιολόγων. Αυτός μαζί με τον ολιγάριθμο στρατό του είχε οχυρωθεί στο κάστρο του Σαλμενίκο (ή αλλιώς της Ωριάς) στο Παναχαϊκό όρος. Μετά από σχεδόν ενός έτους πολιορκία οι έγκλειστοι αναγκάστηκαν σε υποχώρηση και κατέφυγαν στη Ναύπακτο (Ιούλιος του 1461).

Οι αδελφοί Παλαιολόγοι είχαν προνοήσει και είχαν εγκαταλείψει τις θέσεις τους, πριν ακόμη κυριαρχήσουν οι Οθωμανοί. Ο φιλο-παπικός Θωμάς κατέφυγε στην Κέρκυρα και από εκεί μετέβη στη Ρώμη τον Μάρτιο του 1461. Ήλπιζε ότι θα μπορούσε να υποκινήσει μία σταυροφορία για την παλινόρθωσή του. Μάλιστα για να δείξει τις προθέσεις του, πρόσφερε συμβολικά στον Πάπα την κάρτα του Αγίου Ανδρέα, που είχε αρπάξει από την Πάτρα. Ο Πάπας τον υποδέχθηκε με ιδιαίτερη θέρμη και του χορήγησε ισόβια σύνταξη, αναγνωρίζοντας την παλαιότερη παραχώρηση της Μονεμβασιάς στην Αγία Έδρα. Συνάμα, όμως, ο διοικητής της εν λόγω Καστροπολιτείας, ο Νικόλαος Παλαιολόγος (γόνος και αυτός της ομώνυμης βυζαντινής οικογένειας), πώλησε έναντι ευτελούς χρηματικού ποσού το ίδιο κάστρο στους Ενετούς. Έτσι και οι Ενετοί με τη σειρά τους θέλησαν να «ευχαριστήσουν» τον Θωμά με μία ακόμη ετήσια επιχορήγηση. Όμως τον Μάιο του 1465 αυτός πέθανε, οπότε και το όνειρο για την επάνοδό του στον Μοριά έσβησε.

Ο έτερος αδελφός, ο Δημήτριος Παλαιολόγος, ήταν περισσότερο ρεαλιστής από τον αδελφό του. Ούτε ήλπιζε σε κάτι, ούτε προσδοκούσε κάτι, παρά μόνο την επιβίωσή του. Έτσι ακολούθησε τον

Ο χρυσός δικέφαλος αετός σε πορφύρο φόντο, το έμβλημα του τελευταίου αυτοκράτορα του Βυζαντίου Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου.

Ο τελευταίος δεσπότης του Μυστρά και αδελφός του τελευταίου βυζαντινού αυτοκράτορα Θωμάς Παλαιολόγος.

Μωάμεθ στην Αδριανούπολη σαν ένας «φιλοξενούμενος αιχμάλωτος» του σουλτάνου. Σύντομα απέκτησε την εύνοια του οικοδεσπότη του και διορίστηκε διοικητής των νήσων Ίμβρου, Λήμνου, Θάσου και Σαμοθράκης. Κατ' αυτόν τον τρόπο εξασφάλισε ένα αξιολύβαστο εισόδημα, με το οποίο συμπλήρωνε την ετήσια επιχορήγησή του από το κρατικό ταμείο. Ωστόσο το 1467 έπεσε σε δυσμένεια, εξέπεσε όλων των αξιωμάτων του και εξορίστηκε στο Διδυμότειχο. Εκεί ασπάστηκε το μοναχικό σχήμα και πέθανε τρία χρόνια αργότερα σε ηλικία 73 ετών το 1470.

Η «Αυτοκρατορία των Κομνηνών»

Γεωγραφικά, όπως το Δεσποτάτο του Μυστρά βρισκόταν στο νοτιοδυτικό άκρο της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, αντιστοίχως η Τραπεζούντα «φύλαγε Θερμοπύλες» στο βορειοανατολικό άκρο της αυτοκρατορίας. Η διαφορά ανάμεσα

στις δύο αυτές πρώην βυζαντινές επαρχίες ήταν ότι η μεν πρώτη περιβαλλόταν από ελληνικής καταγωγής πληθυσμούς, ενώ η δεύτερη από πρώην Βυζαντινούς, αλλά μη ελληνικής καταγωγής λαούς. Ουσιαστικά η Τραπεζούντα ήταν ένα μικρό βασίλειο, που δημιουργήθηκε μετά από πρώτη Άλωση της Πόλης. Εκεί κυβέρνησαν οι Κομνηνοί, οι οποίοι αρέσκονταν να προσαγορεύονται «Αυτοκράτορες της Ανατολής» και να αποκαλούν το βασίλειό τους «αυτοκρατορία» από την εποχή της επανάκτησης της Κωνσταντινούπολης από τους Παλαιολόγους (1261). Εδαφικά αυτή συνίστατο σε ένα παραθαλάσσιο τμήμα γης, το οποίο προστατευόταν φυσικώς από τα βουνά του Πόντου στις νοτιοανατολικές ακτές της Μαύρης Θάλασσας. Η σπουδαία γεωγραφική της θέση ήταν αυτή που την ανέδειξε σε μήλον της έριδος μεταξύ Γενουατών, Ενετών, Βυζαντινών, Τουρκομάνων και Οθωμανών, αφού από εκεί περνούσαν οι πε-

Χαλκογραφία του Μυστρά όπως ήταν την περίοδο της οθωμανοκρατίας.

ρισσότεροι εμπορικοί οδοί από και προς την Ανατολή.

Οι μηχανοραφίες, που έπληξαν τη Βασιλεύουσα τις δεκαετίες πριν από την κατάκτησή της, έπληξαν και την Τραπεζούντα, σπέρνοντας και εκεί το «μικρόβιο» της δικόνοιας. Παρ' όλα αυτά οι Κομνηνοί κατάφεραν να κρατήσουν τον έλεγχο της εξουσίας. Μετά από το 1453 πολλοί Κωνσταντινουπολίτες κατέφυγαν στην Τραπεζούντα. Ο αυτοκράτορας Ιωάννης Δ' Μέγας Κομνηνός είχε αντίληψη της επικινδυνότητας και γνώριζε πως σύντομα η Τραπεζούντα θα τραβήξει το βλέμμα του Πορθητή. Πράγματι τέσσερα χρόνια αργότερα ο Οθωμανός διοικητής της Αμάσειας επιτέθηκε στην Τραπεζούντα, όσο ο Σουλτάνος πολιορκούσε το Βελιγράδι. Η «αυτοκρατορία των Κομνη-

νών» άντεξε, παρά το γεγονός ότι η πολιορκία επέφερε τον λοιμό εντός των τειχών και την αιχμαλωσία των περισσοτέρων που βρέθηκαν εκτός αυτών. Τελικά οι Οθωμανοί έληξαν την πολιορκία υπό τον όρο οι Κομνηνοί να πληρώνουν φόρο υποτέλειας στον σουλτάνο.

Ο Ιωάννης Δ' γνώριζε πολύ καλά πως σύντομα ολόκληρη η οθωμανική στρατιά θα βρισκόταν κάτω από τα τείχη του. Το μόνο που μπορούσε να κάνει ήταν να προβάλει όσο μεγαλύτερη αντίσταση μπορούσε, ώστε να μην παραδοθεί άνευ όρων. Τούτο μπορούσε να το καταφέρει μόνο με ενισχυμένες δυνάμεις κτίζοντας συμμαχίες. Αρχικά απευθύνθηκε στους γειτονικούς του ηγεμόνες. Πρώτος ανταποκρίθηκε ο άρχοντας της τουρκομανικής φυλής του Λευκού Προβάτου (Ακ

Σύγχρονο άγαλμα του άρχοντα της τουρκομανικής φυλής του Λευκού Προβάτου (Ακ Κογιουνλού) Ουζούν Χασάν στο Τουρκμενιστάν.

Ο τελευταίος αυτοκράτορας της Τραπεζούντας Δαυίδ Μέγας Κομνηνός με τα παιδιά του σε σύγχρονη αγιογραφία μετά την αγιοποίησή τους.

Άποψη της Τραπεζούντας το 1880.

Κογιουνλού) Ουζούν Χασάν, ο οποίος ήταν ένας σκληροτράχηλος πολεμιστής, έχοντας υπό την κυριαρχία του την περιοχή από τη Σεβάστεια μέχρι το Ντιγι-αρμακίρ στη Μεσοποταμία.

Ακολούθησε η συμμαχία με τους εμίρηδες της Σινώπης και της Καραμανίας, καθώς και με τον βασιλιά της Γεωργίας. Αίφνης το 1458 ο Ιωάννης πέθανε σε ηλικία 56 ετών και τον διαδέχθηκε ο αδελφός του Δαυίδ Μέγας Κομνηνός. Αυτός συνέχισε την πολιτική των συμμαχιών, ανοίγοντας διαύλους επικοινωνίας και με τη Δύση (με τον Δούκα της Βουργουνδίας και με τον Πάπα). Συνάμα απευθύνθηκε προς τον σουλτάνο, ζητώντας του όπως οι υπήκοοί του απαλλαχθούν από τον κεφαλικό φόρο, ο οποίος είχε επιβληθεί επί των ημερών του προκατόχου του. Τις διαπραγματεύσεις ανέλαβε να φέρει σε πέρας ο («*Βασιλεύς των Βασιλέων της Περσίας*»), όπως αυτοαποκαλούνταν) Ουζούν Χασάν. Ο Μωάμεθ όμως είχε ήδη πληροφορηθεί για τις συμμαχίες των Κομνηνών, για τον σχεδιασμό μίας νέας Σταυροφορίας για την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων με τη συμμετοχή του Δαυίδ, καθώς και για τις προθέσεις του ίδιου του Ουζούν Χασάν, ο οποίος μάλλον τα δικά του συμφέρο-

να υπηρετούσε, παρά του συμμάχου του. Όλα τούτα προδιέθεσαν τον σουλτάνο αρνητικά προς την εξεύρεση μίας ειρηνικής λύσης με τον Κομνηνό.

Πράγματι τον Ιούνιο του 1461, 60.000 ιππείς και 80.000 πεζοί στρατιώτες με επικεφαλής τον ίδιο τον σουλτάνο ξεκίνησαν από την Προύσα. Ο πρώτος τους στόχος ήταν η Σινώπη, της οποίας ο εμίρης Ισφεντιάρογλου ήταν σύμμαχος του Δαυίδ. Μόλις τα οθωμανικά στρατεύματα περικύκλωσαν την πόλη, ο ηγεμόνας της παραδόθηκε, οπότε η Σινώπη κυριεύθηκε αναίμακτα. Ο Ισφεντιάρογλου εξορίστηκε στη Φιλιππούπολη, ενώ πολλοί κάτοικοι της Σινώπης μεταφέρθηκαν βιαίως στην Κωνσταντινούπολη. Εν συνεχεία ο οθωμανικός στόλος έπλευσε με κατεύθυνση προς την Τραπεζούντα, ενώ ο Μωάμεθ ως επικεφαλής των χερσαίων δυνάμεων κατευθύνθηκε προς την ενδοχώρα της Μικράς Ασίας μέσω των αρμενικών ορέων. Σειρά είχε το Κογιουνλού Χισάρ, το οποίο ήταν ένα από τα σημαντικότερα μεθοριακά κάστρα του Ουζούν Χασάν. Έτσι ο τελευταίος προτίμησε να συνθηκολογήσει με τον Μωάμεθ, παρά να του συμβούν τα χειρότερα.

Πλέον «ο βασιλιάς ήταν γυμνός», δηλαδή ο Κομνηνός είχε απολέσει τους

Άποψη του παραθαλάσσιου τείχους της Τραπεζούντας όπως είναι σήμερα.

ισχυρότερους συμμάχους του. Ο οθωμανικός στόλος κατέφθανε στην Τραπεζούντα, αποκλείοντάς την από τις θαλάσσιες οδούς, ενώ ο Μωάμεθ θα την περικύκλωνε από τη στεριά. Όταν οι Οθωμανοί έφθασαν στα περίχωρα της πόλης, ο σουλτάνος διέταξε την πυρπόληση όλων των γεωργικών εκτάσεων. Ο αγώνας ήταν άνισος και το αποτέλεσμα προδεδικασμένο. Η Τραπεζούντα πολιτορκήθηκε για περίπου έναν μήνα.

Στο χρονικό αυτό διάστημα διαπραγματευτές και από τις δύο πλευρές προσπαθούσαν να συνομολογήσουν την καλύτερη δυνατή λύση για τους αφεντάδες τους. Επικεφαλής της οθωμανικής αντιπροσωπείας ήταν ο Μέγας Βεζίρης (πρωθυπουργός) Μαχμούτ και Βυζαντινός ομόλογός του ήταν ο Πρωτοβεστιάριος Γεώργιος Αμοιρούντζης (οι δύο άνδρες ήταν α΄ εξαδέλφια, οι μητέρες τους ήταν αδελφές). Οι εναλλακτικές προτάσεις των Οθωμανών ήταν οι γνωστές: παράδοση, αφοπλισμός και φόρος υποτέλειας ή ολική καταστροφή της πόλης και εξανδραποδισμός των κατοίκων της. Ο Κομνηνός ήταν σε δίλημμα και μάλλον έτεινε προς την επιλογή της μέχρις εσχάτων μάχης, αλλά τελικώς μεταπειστήκε από

τον Αμοιρούντζη, ο οποίος άσκησε μεγάλες πιέσεις στον αυτοκράτορα. Έτσι στις 15 Αυγούστου 1461, η Τραπεζούντα παραδόθηκε στον Μωάμεθ. Ο Δαυίδ μαζί με την οικογένειά του και μερικούς αξιωματούχους του (συμπεριλαμβανομένου και του Αμοιρούντζη) μετεφέρθηκαν στην Κωνσταντινούπολη. Λίγο αργότερα ο τελευταίος αυτοκράτορας της Τραπεζούντας στάλθηκε στην Αδριανούπολη, όπου ήδη ζούσε ο πρώην δεσπότης του Μυστρά Δημήτριος Παλαιολόγος.

Όμως δεν πρόλαβαν να περάσουν δύο χρόνια και ο Δαυίδ κατηγορήθηκε για συνωμοσία. Ο ίδιος και όλα τα αρσενικά μέλη της οικογένειάς του (ο Δαυίδ, οι επτά από τους οκτώ γιους του και ο ανιψιός του, που ήταν συνάμα και γιος του Ουζούν Χασάν) συνελήφθηκαν και καρατομήθηκαν την 1^η Νοεμβρίου 1463. Τα πτώματα ρίχθηκαν έξω από τα τείχη της Κωνσταντινούπολης, διατάσσοντας ο σουλτάνος να μείνουν άταφα.

Ο Μωάμεθ φάνηκε πιο «ελεήμων» με τα θηλυκά μέλη της οικογένειας των Κομνηνών. Απαίτησε εντός 3 ημερών την παράδοση του χρηματικού ποσού των 15.000 δουκάτων, ώστε να χαρίσει τη ζωή στην αυτοκράτειρα Ελένη και στις

ΠΑΝΩ: Γενοβέζικο κάστρο στην Κριμαία. ΜΕΣΗ: Άποψη της ακρόπολης της Πάτρας.
ΚΑΤΩ: Το ενετικό κάστρο της Ναυπάκτου στον λόφο της ομώνυμης πόλης.

Λεπτομέρεια βυζαντινού χειρογράφου του 14ου αιώνα που απεικονίζει στρατιώτες από την Τραπεζούντα.

δύο κόρες της. Φυσικά η αιχμάλωτη αυτοκράτειρα δεν διέθετε αυτό το τεράστιο ποσό, αλλά οι φίλοι της οικογένειας στην Κωνσταντινούπολη κατάφεραν να το συγκεντρώσουν εντός 24 ωρών. Η Ελένη είχε χάσει τα πάντα, εκτός από την υπερηφάνεια της. Δεν δέχθηκε τα χρήματα και αρνήθηκε το «έλεος» του σουλτάνου. Φόρεσε ένα τρίχινο ένδυμα (ένδειξη πένθους) και κλείστηκε σε μία καλύβα έξω από τα τείχη της Πόλης και κοντά στα άταφα πτώματα της οικογένειάς της. Κρυφά έσκαψε έναν λάκκο, όπου ενταφίασε τον σύζυγο και τα παιδιά της και λίγες ημέρες αργότερα πέθανε από τη θλίψη της. Η τύχη της μίας κόρης παραμένει άγνωστη. Η δεύτερη, η πριγκίπισσα Άννα, στάλθηκε στο χαρέμι του Ζαγανού πασά. Εκεί πιέστηκε να αλλαξοπιστήσει, αλλά δεν το έπραξε, οπότε περιέπεσε σε δυσμένεια και περιθωριοποιήθηκε, ώσπου εξαναγκάστηκε να παντρευτεί κάποιον άλλον Οθωμανό αξιωματούχο. Ας σημειωθεί ότι ο υπαίτιος όλων τούτων ήταν ο Αμοιρούντζης,

Ο Δούκας της Βουργουνδίας Φίλιππος ο Καλός, που είχε έλθει σε συνεννόηση με τον αυτοκράτορα της Τραπεζούντας Δαυίδ Μέγα Κομνηνό.

Χάρτης με την κατακερματισμένη Βυζαντινή αυτοκρατορία λίγο πριν Άλωση.

αφού αυτός «αποκάλυψε» τη «συνομωσία» του Κομνηνού στον σουλτάνο.

Η ίδρυση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας τοποθετείται χρονολογικά περί το 1300. Έπρεπε να περάσουν 26 χρόνια, ώσπου οι Οθωμανοί να κυριεύσουν την πρώτη μεγάλη βυζαντινή πόλη, την Προύσσα. Τα επόμενα χρόνια εφορμούσαν και αποσπούσαν βυζαντινά εδάφη, καταφέροντας να αλώσουν τη Βασιλεύουσα μετά από 127 χρόνια. Έκτοτε χρειάστηκαν μόλις 8 χρόνια για να υποτάξουν κάθε βυζαντινό θύλακα, που είχε παραμείνει ακόμη ελεύθερος. Πλέον τα φερμάνια αντικατέστησαν τα χρυσόβουλα, στην Αγία Σοφία δεν ξαναδιαβάστηκαν Ευαγγελικές περικοπές, αλλά αποσπάσματα από το Κοράνι και το Φανάρι κλήθηκε να αναλάβει τον ρόλο του θεματοφύλακα, όπως πριν από 1.000 χρόνια είχε κληθεί να πράξει ο Ποντίφικας μετά από την Πτώση της Ρώμης στους Βανδάλους (το 455).

Γεγονός είναι ότι εκείνη τη χρονική περίοδο ξεκινούσε μία νέα Εποχή για όλο τον πλανήτη. Το 1455 εφευρέθηκε η τυπογραφία, σηματοδοτώντας την έναρξη της πνευματικής ανάτασης της ανθρωπότητας. Το 1492 ανακαλύφθηκε η αμερικανική ήπειρος και το 1497 ο Βάσκο ντα Γκάμα πραγματοποίησε τον πρώτο περίπλου της Αφρικής στους μεταχριστιανικούς χρόνους, φθάνοντας μέχρι τις Ινδίες. Έτσι νέες εμπορικές οδοί καθιερώθηκαν, χάνοντας η Κωνσταντινούπολη την πρωτοκαθεδρία ως ο σπουδαιότερος εμπορικός κόμβος μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Τούτο είχε αρνητικές επιπτώσεις σε όλους τους τομείς (οικονομικές, πολιτισμικές, επιστημονικές, γεωστρατηγικές κ.λπ.). Η Κωνσταντινούπολη ήταν καταδικασμένη να παρακμάσει. Η πίστωση όμως των γεγονότων αυτών και η τόσο βίαιη εναλλαγή τους ήταν κατά ένα μεγάλο μέρος ευθύνη των ίδιων των Βυζαντινών, οι οποίοι ήταν διχασμένοι ακόμη και την ύστατη στιγμή, «μαχόμενοι» υπέρ των ίδιων και των βραχυπρόθεσμων συμφερόντων τους και απεμπολώντας το μακροπρόθεσμο όφελος του συνόλου.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- E. M. Jeffreys, *Collected Studies: Popular Literature in Late Byzantium*, SPCK, London, 1983.
- D. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, 1261-1453*, εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα, 1996.
- S. Runciman, *Mistra: Byzantine Capital of the Peloponnese*, Thames and Hudson, London, 1980.
- A. E. Vacalopoulos, *Origins of the Greek Nation, 1204-1461*, New Brunswick, New Jersey, 1970.
- Ι. Παπαϊωάννου, *Ιστορικές γραμμές – Βυζάντιο*, χ.ε., Λάρισα, 1985.

Ο Λευτέρης Καντζίνος είναι συγγραφέας, ιστορικός ερευνητής.

28 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ ΜΙΑ ΑΝΘΕΚΤΙΚΗ ΕΠΕΤΕΙΟΣ

ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ

Η Ελλάδα είναι η μοναδική ευρωπαϊκή χώρα που εξακολουθεί να εορτάζει την είσοδό της στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και όχι το τέλος αυτού. Ποιοι είναι οι λόγοι που η επέτειος λήξης του πολέμου στην Ευρώπη (8 Μαΐου 1945) περνά απαρατήρητη στη χώρα μας; Ποιοι είναι οι παράγοντες χάρη στους οποίους στη συνείδηση των Ελλήνων καθιερώθηκε η 28η Οκτωβρίου; Γιατί οι προσπάθειες καθιέρωσης και άλλων εορτασμών σχετικών με τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο κρίνονται ως αποτυχημένες;

Στη Ρεμς στις 8 Μαΐου 1945, ο στρατάρχης Βίλχελμ Κάιτελ, υπογράφει τη συνθηκολόγηση της Γερμανίας, που σηματοδοτεί συμβολικά και ουσιαστικά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Πρωτοσέλιδο της εφημερίδας *Ελληνικόν Μέλλον* της 30ής Οκτωβρίου 1940.

8 Μαΐου 1945, Η ημέρα της Νίκης

Στις 7 Μαΐου 1945 γερμανική στρατιωτική αντιπροσωπεία υπέγραψε, στη Ρεμς της βόρειας Γαλλίας, συνθήκη συνθηκολόγησης με τους Δυτικούς Συμμάχους. Η κατάπαυση του πυρός θα ίσχυε από τις 11.00 π. μ. της επομένης. Τις πρώτες πρωινές ώρες της 9ης Μαΐου, κατ' απαίτηση του Στάλιν, μια τελετή υπογραφής συνθηκολόγησης των γερμανικών δυνάμεων επαναλήφθηκε στο Βερολίνο. Για τους Δυτικούς Συμμάχους ωστόσο «η ημέρα της Νίκης» ήταν η 8η Μαΐου.

Πολλούς ήδη μήνες πριν από την επίσημη λήξη του πολέμου, αλλά και μετά απ' αυτή, την αποχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων από τις κατεχόμενες χώρες, ακολουθούσε η αιματηρή εκκαθάριση των ντόπιων συνεργατών των κατακτητών.

Καθώς οι τελευταίοι δεν αποτελούσαν περιθωριακό φαινόμενο (το αντίθετο μάλλον) για πολλές ευρωπαϊκές χώρες (Βέλγιο, Νορβηγία, Ολλανδία, Γαλ-

λία, χώρες της Βαλτικής) έπρεπε να υπερτονιστεί ο ρόλος των, κατά τόπους, αντιστασιακών κινημάτων προκειμένου κάθε χώρα να διεκδικήσει μερίδιο στη νίκη κατά του ναζισμού. Ακόμη και χώρες σύμμαχοι του Άξονα (Ιταλία) ή δορυφόροι αυτού (Βουλγαρία, Ρουμανία, Ουγγαρία) κατασκεύασαν τον δικό τους αντιφασιστικό μύθο, είτε προβάλλοντας την εικόνα μιας καθολικής αντίστασης, είτε παρουσιάζοντας την όψιμη μεταπήδηση στο στρατόπεδο των Συμμάχων ως αποφασιστική για την τελική ήττα της ναζιστικής Γερμανίας.

Στο πλαίσιο κατασκευής του μύθου μιας πλειοψηφικά αντιστασιακής Ευρώπης η 8η Μαΐου αναδείχθηκε σε ημερομηνία-ορόσημο όχι μόνο για την ήττα του ναζιστικού καθεστώτος, αλλά και για την απελευθέρωση των ευρωπαϊκών λαών. Ακόμη και για τους Γερμανούς η μέρα δηλώνει μεν ήττα, αλλά και απελευθέρωση από τον ναζισμό.

Κάθε «στρογγυλή» επέτειος μάλιστα

Πανηγυρισμοί στην Αθήνα στις 28 Οκτωβρίου 1940.

(1995, 2005, 2010, 2015) εορτάζεται με ιδιαίτερη λαμπρότητα σε ολόκληρη την Ευρώπη και τις ΗΠΑ. Η μοναδική επέτειος που συναγωνίζεται επάξια την Victory Day είναι εκείνη της απόβασης της Νορμανδίας (6 Ιουνίου 1944) η οποία σηματοδότησε την αρχή του τέλους για τον Άξονα.

Η Ελλάδα διακρίνεται σε αυτούς τους εορτασμούς δια της απουσίας της!

Ημερομηνία-ορόσημο για τη χώρα μας εξακολουθεί να είναι η 28η Οκτωβρίου 1940. Μ' αυτό τον τρόπο η Ελλάδα καθίσταται η μοναδική χώρα που εορτάζει την είσοδό της στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και όχι το τέλος αυτού. Μεταγενέστερες προσπάθειες να καθιερωθούν και άλλοι σχετικοί εορτασμοί- π.χ. η 12η Οκτωβρίου 1944, ημέρα απελευθέρωσης της Αθήνας, ή η 25η Νοεμβρίου 1942, ημερομηνία ανατίναξης της γέφυρας του Γοργοποτάμου- δεν τελεσφόρησαν. Οι λόγοι γι' αυτό ποικίλουν.

Η δυναμική της 28ης Οκτωβρίου

Η Ελλάδα δεν συμμετείχε στο τελικό χτύπημα κατά της ναζιστικής Γερμανίας και στη συνθηκολόγησή της. Το απώτατο

σημείο προώθησης των ελληνικών στρατευμάτων σε εχθρικό έδαφος ήταν αυτό της III Ελληνικής Ορεινής Ταξιαρχίας στο Ρίμινι της βόρειας Ιταλίας. Στη συνέχεια η ελληνική μονάδα επέστρεψε στην Ελλάδα. Όσον αφορά την απόβαση στη Νορμανδία η ελληνική συμμετοχή περιορίστηκε σε συμβολικό επίπεδο (κορβέτες «Τομπάζης» και «Κριεζής»).

Την 28η Οκτωβρίου αντίθετα, οι Έλληνες, πέτυχαν μια ανέλπιστα νίκη κατά των Ιταλών, η οποία ήταν η πρώτη κατά του, μέχρι τότε, αήττητου Άξονα. Επιπλέον προέβαλαν πεισματική αντίσταση στον γερμανικό «οδοστρωτήρα». Στη χώρα μας μάλιστα αποτελεί καθολική πεποίθηση ότι η στρατιωτική περιπέτεια των Γερμανών στην Ελλάδα συνέβαλε τα μέγιστα στην καθυστέρηση της επίθεσης κατά της ΕΣΣΔ και στην τελική αποτυχία της επιχείρησης «Μπαρμπαρόσα».

Ανεξάρτητα πάντως από την όποια προσφορά της Ελλάδας στην καθυστέρηση της έναρξης της γερμανικής εισβολής στη Σοβιετική Ένωση και ευρύτερα στη συμμαχική νίκη, υπερτονίζεται πάντα στον δημόσιο λόγο (ιδιαίτερα στις

Στρατιώτες επιβιβάζονται σε μεταγωγικά για το Μέτωπο.

επετείους της 28ης Οκτωβρίου) το γεγονός ότι η Ελλάδα δεν έδωσε «γη και ύδωρ» στον Άξονα, όπως η Τσεχοσλοβακία, η Αυστρία κ.α. Ούτε κατέρρευσε αμέσως όπως το Βέλγιο, η Γιουγκοσλαβία και αυτή ακόμη η Γαλλία.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η κρατούσα άποψη, ή μάλλον δόγμα, στην ελληνική βιβλιογραφία ότι η «πισώπλατη μαχαιριά» που δέχθηκε η Ελλάδα από τους Γερμανούς ήταν η μοναδική αιτία που οι Ιταλοί εισβολείς πετάχτηκαν στη θάλασσα.

Η αίσθηση του αδικαίωτου αγώνα, των χαμένων θυσιών και της νίκης που χάθηκε μέσα από τα χέρια τους αποτυπώνεται σε μαρτυρίες βετεράνων του Ελληνοϊταλικού πολέμου: «*Πόση απογοήτευσις τότε! Πόση εθνική συντριβή! [...] ο ελληνικός στρατός που δεν γνώριζε μέχρι τούδε παρά μόνον Νίκας, θα υποχωρούσε! Τι φρίκη!*» γράφει ο Ευάγγελος Νικολόπουλος στο πολεμικό του ημερολόγιο.

Για ένα σημαντικό τμήμα της ελληνικής

κοινωνίας η αίσθηση αυτή μετατράπηκε σε διάθεση για συνέχιση του αγώνα. Η, σχετική με την περίοδο, βιβλιογραφία τονίζει την απόκρυψη όπλων από υποχωρούντες στρατιώτες, την περισυλλογή πολεμικού υλικού από πυρήνες πατριωτών, τη φυγή της ελληνικής κυβέρνησης και του βασιλιά Γεωργίου Β΄ από την Αθήνα, την αποδημία του ελληνικού στόλου στη Μέση Ανατολή, τη μυθιστορηματική κάθοδο της Σχολής Ευελπίδων στην Κρήτη και φυσικά τον αγώνα των κατοίκων του νησιού κατά των Γερμανών εισβολέων. Επιτυγχάνει με αυτό τον τρόπο να καλύψει το κενό μεταξύ της κατάρρευσης του ελληνικού μετώπου και της εμφάνισης των πρώτων ανταρτικών ομάδων στην ελληνική ύπαιθρο, καθώς και την ανασυγκρότηση του ελληνικού στρατού στη Μέση Ανατολή. Η 28η Οκτωβρίου λοιπόν ορίζεται ως η αρχή ενός πολέμου που δεν τελείωσε τον Απρίλιο ή τον Μάιο του 1941 (κατάληψη Αθήνας και Κρήτης αντίστοιχα από τους Γερμανούς),

Νέα από το μέτωπο. ΔΕΞΙΑ: Χαμόγελα στο χιονισμένο χαράκωμα.

αλλά συνεχίστηκε μέχρι την τελική απελευθέρωση.

Προφανώς αυτή η αίσθηση της συνέχειας ώθησε τον αθηναϊκό λαό να εορτάσει την πρώτη επέτειο του ΟΧΙ την 28η Οκτωβρίου 1941. Στο Πανεπιστήμιο Αθηνών φοιτητές εκφώνησαν πατριωτικούς λόγους και διένειμαν προκηρύξεις. Ο, καθηγητής τότε, Κωνσταντίνος Τσάτσος αρνήθηκε να κάνει μάθημα και εκφώνησε λόγο με τη σειρά του. Το τίμημα ήταν η απόλυσή του.

Έπειτα από κάλεσμα των αντιστασιακών οργανώσεων εκατοντάδες πολιτών κινήθηκαν προς την πλατεία Συντάγματος. Ακολούθησαν συγκρούσεις με τις αρχές κατοχής. Τελικά κάποιοι από το πλήθος των συγκεντρωμένων κατάφεραν να καταθέσουν στεφάνι στο Μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη. Πρώτα κατέστρεψαν εκείνο που είχε καταθέσει ο πρωθυπουργός της πρώτης δωσίλογης κυβέρνησης Γεώργιος Τσολάκογλου. Οι συμβολισμοί ήταν προφανείς. Ο αθηναϊ-

κός λαός διεκδίκησε την επέτειο από μια κυβέρνηση η οποία δεν τον αντιπροσώπευε στο ελάχιστο. Ταυτόχρονα αμφισβητούσε τους Ιταλούς ως νικητές του πολέμου και κατακτητές. Παράλληλα σηματοδοτούσε την έναρξη του αντιστασιακού αγώνα. Χαρακτηριστικό ως προς αυτό είναι το διάγγελμα της Κεντρικής Οργανωτικής Επιτροπής του πρωτοεμφανιζόμενου Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ), στις 10 Οκτωβρίου 1941, προς τον ελληνικό λαό. Σ' αυτό όριζε την πρώτη επέτειο της 28ης Οκτωβρίου ως έναρξη του απελευθερωτικού αγώνα (ΕΑΜ 1941).

Στις 28 Οκτωβρίου 1942 εορτάστηκε ξανά η επέτειος στην Αθήνα αλλά και σε άλλες πόλεις, με μαζικότερες και μαχητικότερες λαϊκές εκδηλώσεις, καθοδηγούμενες σε μεγάλο βαθμό από το ΕΑΜ. «*Κι οι χιλιάδες των Ελλήνων... ξαναζωντάνεψαν στη μνήμη μας την υπέροχη εικόνα που παρουσίαζε η Αθήνα στις 28 Οκτωβρίου 1940*» ανέφερε η παράνομη εφημερίδα

Γυναίκες της Ηπείρου καθαρίζουν το δρόμο από τα χιόνια.

Δόξα (αρ. φ. 12, Νοέμβριος 1942), όργανο της αντιστασιακής οργάνωσης Πανελληνίου Ενώσεως Αγωνιζομένων Νέων.

Όσον αφορά την τρίτη επέτειο υπάρχει μια αναφορά του λογοτέχνη Ηλία Βενέζη για εορτασμό στο κτίριο της Εθνικής Τράπεζας στην πλατεία Κοτζιά. Πολλοί από τους συμμετέχοντες (μεταξύ αυτών και ο Βενέζης) συνελήφθησαν από τους Γερμανούς.

Δεν έλαβε χώρα κάποια διαδήλωση στο κέντρο της Αθήνας. Όχι γιατί είχε αρχίσει να φθίνει η επέτειος, αλλά επειδή η προηγούμενη μεγάλη διαδήλωση (22 Ιουλίου 1943) με αφορμή την επέκταση της βουλγαρικής ζώνης κατοχής στη Μακεδονία είχε πνιγεί στο αίμα από τις γερμανικές αρχές. Το γεγονός αυτό οδήγησε το ΕΑΜ Αθήνας στην παύση διαδηλώσεων στο κέντρο της πρωτεύουσας.

Η τέταρτη επέτειος εορτάστηκε στην άρτι-απελευθερωθείσα Αθήνα με επίσημες τελετές από την κυβέρνηση του πρωθυπουργού Γεωργίου Παπανδρέου. Το

κράτος επικύρωσε μια επέτειο που ήδη είχε καθιερωθεί από τον λαό.

Ένας ακόμη λόγος καθιέρωσης της 28ης Οκτωβρίου συνδέεται με την ελληνική παράδοση των εθνικών επετείων. Οι τελευταίες δηλώνουν την εξέγερση και όχι το αποτέλεσμα. Κλασικά παραδείγματα αποτελούν η 25η Μαρτίου και η 17η Νοέμβρη. Η 28η Οκτωβρίου μάλιστα τέθηκε στο ίδιο βάθρο, ως ισότιμη της 25ης Μαρτίου 1821. Και οι δύο επέτειοι άλλωστε προέβαλαν την εξέγερση ενάντια στη σκλαβιά, αλλά και τον κίνδυνο αυτής. Ο Γεώργιος Παπανδρέου, σε διάγγελμά του (στις 28 Οκτωβρίου 1944 το οποίο δημοσίευσε την επομένη η εφημερίδα *Ελευθερία*), την αναγόρευσε «*Εθνικήν Εορτήν, ομότιμον προς την 25η Μαρτίου 1821*» διευκρινίζοντας ότι τα δεινά, οι θυσίες και η δόξα του έθνους ήταν ανάλογα.

Παράλληλα η 28η Οκτωβρίου εξέφραζε την διαχρονική συνέχεια του ελληνισμού. Τοποθετημένη δίπλα στους Περσικούς πολέμους, την Άλωση της Κωνσταντινούπολης, την Επανάσταση του 1821, την

Διαβιβαστές στο μέτωπο.

ντινούπολης, το 1821 και τους Βαλκανικούς πολέμους εκπληρούσε έναν ενοποιητικό ρόλο. Αυτόν που οφείλει να εκπληρεί κάθε εθνική επέτειος.

Είθισται οι λαοί να εορτάζουν την απελευθέρωση από τα δεινά ενός αυταρχικού καθεστώτος ή μιας ξενικής κατοχής. Απ' αυτή την άποψη η απελευθέρωση της Αθήνας (12 Οκτωβρίου 1944) αποτελεί μια ημερομηνία ορόσημο για την απαλλαγή από τη γερμανική κατοχή.

Στην προκειμένη περίπτωση όμως τα δεινά για τους Έλληνες δεν είχαν τελειώσει, αλλά επέκειντο και νέα. Οι συγκρούσεις ανάμεσα στις αντιστασιακές οργανώσεις είχαν ξεκινήσει ήδη από το 1943. Τις, αμέσως, επόμενες ημέρες μετά την απελευθέρωση της Αθήνας ακολούθησαν αιματηρές συμπλοκές στους δρόμους της πόλης μεταξύ μελών του ΕΑΜ και αντικομμουνιστικών-εθνικιστικών οργανώσεων.

Το χάσμα ανάμεσα στο «ΕΑΜικό» και το «αστικό» μπλοκ ήταν πλέον ιδιαίτερα

βαθύ. Τα Δεκεμβριανά του 1944 και ο εμφύλιος σπαραγμός ήταν προ των πυλών.

Στα πλαίσια αυτό δεν είναι παράξενο που η λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην Ευρώπη πέρασε απαρατήρητη στην Ελλάδα. Το αίμα των Δεκεμβριανών και το μελάνι της υπογραφής της συνθήκης της Βάρκιζας ήταν πολύ νωπά, ενώ η χώρα βρισκόταν ουσιαστικά στο μέσο ενός ακήρυκτου (ακόμη) εμφυλίου πολέμου. Ο τελευταίος ανέστειλε το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, τόσο στην κυριολεξία όσο και σε επίπεδο συμβολισμών.

Το κομμουνιστικό και το αντικομμουνιστικό στρατόπεδο στράφηκαν ξανά στους ισχυρούς συμβολισμούς της 28ης Οκτωβρίου διεκδικώντας ένα δεύτερο ΟΧΙ εναντίον ενός εσωτερικού, αυτή τη φορά, πλην όμως ξενοκίνητου εχθρού.

Χαρακτηριστική είναι η επιλογή της 28ης Οκτωβρίου (1946) για την ίδρυση του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (ΔΣΕ). «*Την 28η Οκτώβρη τιμάμε, εκτός από την αντίσταση στην ιταλική φασιστική εισβο-*

Ο στρατηγός Γεώργιος Κοσμάς με επιτελείς του εξετάζουν κατεστραμμένο ιταλικό άρμα.

λή και τον αγώνα της ΕΑΜικής αντίστασης της περιόδου της Κατοχής και την απόφαση ίδρυσης του Γενικού Αρχηγείου Ανταρτών στις 28 Οκτώβρη 1946, που θεωρείται και μέρα ίδρυσης του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (ΔΣΕ)» γράφει ο Ριζοσπάστης στο φύλο της 28ης Οκτωβρίου 2014 .

Το άρθρο της εφημερίδας *Ακρόπολις* (28 Οκτ. 1950) αποτυπώνει με εύγλωττο τρόπο τη μάχη αυτή των συμβολισμών «Όχι, δεν θα με νικήσης [...] δεν θα με παραδώσεις εις τον Σλαύον...θα νικήσω την Πείναν, δια να τελειώσω με τον θρίαμβον μιας Αναγεννήσεως, εκείνον που ήρχισα την 28η Οκτωβρίου...».

Πριν ακόμη από την τελική ήττα του ΔΣΕ και του ΚΚΕ, το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ εξοβελίστηκε από τους δέλτους της ιστορίας της Κατοχής και της Αντίστασης. Κάθε αναφορά στην περίοδο 1941-1944 γινόταν υπό τον παραμορφωτικό φακό του Εμφυλίου πολέμου.

Το μετεμφυλιακό κράτος παραγκώνισε την ΕΑΜική Αντίσταση. Από την άλλη πλευρά προέβαλε την προσφορά των μη

ΕΑΜικών αντιστασιακών οργανώσεων. Εννοείται ότι αυτό το «πολιτικά ορθό» αφήγημα δεν μπορούσε να «παράγει» καμία, σχετική με την περίοδο, επέτειο.

Άλλωστε τόσο η Αριστερά όσο και η Δεξιά ταυτίζονταν με την 28η Οκτωβρίου, στην οποία απέδιδαν φυσικά διαφορετικό νόημα. Η μεν πρώτη θεωρούσε την επέτειο ως έναρξη ενός συνεχούς αγώνα κατά των ξένων κατακτητών και των ντόπιων συνεργατών τους. Η δεύτερη τη θεωρούσε αρχή μιας σειράς αγώνων που έδωσαν οι Έλληνες προκειμένου να διασφαλίσουν την ύπαρξή τους.

Οι προσπάθειες καθιέρωσης και άλλων επετείων και η «αντοχή» της 28ης Οκτωβρίου

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960 η Ένωση Κέντρου του Γεωργίου Παπανδρέου προσπάθησε να προσεταιριστεί τον περιθωριοποιημένο κόσμο της Αριστεράς. Η προσπάθεια αυτή συνοδεύτηκε από την αλλαγή του αφηγήματος της περιόδου 1940-1949. Στο πλαίσιο αυτό, το 1964

Ιταλικό άρμα, λάφυρο. ΔΕΞΙΑ: Αξιωματικοί σε αποστολή αναγνώρισης.

όντας κυβέρνηση, καθιέρωσε ως επίσημη επέτειο την ημέρα απελευθέρωσης της Αθήνας από τους Γερμανούς. Πράγματι η επέτειος εορτάστηκε στις 18 Οκτωβρίου εκείνης της χρονιάς. Δεν υπήρξε όμως επανάληψή της. Μόλις ένα μήνα αργότερα η κυβέρνηση ανέλαβε τη διοργάνωση της επετείου της ανατίναξης της γέφυρας του Γοργοποτάμου. Η τελευταία είχε εορταστεί τα δύο προηγούμενα χρόνια με πρωτοβουλία της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς (ΕΔΑ).

Η έκρηξη όμως μιας νάρκης στο χώρο της εκδήλωσης είχε ως αποτέλεσμα τον θάνατο και τον τραυματισμό δεκάδων ατόμων. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα να «κονταροχτυπηθούν» η Δεξιά και η Αριστερά (εκπροσωπούμενες από την Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση [ΕΡΕ] και την ΕΔΑ αντίστοιχα). Η κυβέρνηση Παπανδρέου παρακολουθούσε αμήχανη και προχώρησε στην απαγόρευση τέτοιων

εκδηλώσεων, για λόγους δημόσιας ασφάλειας.

Γνώμη του γράφοντος είναι πάντως ότι δεν τίναξε η νάρκη στον αέρα τους σχεδιασμούς της κυβέρνησης. Ο διχασμός της ελληνικής κοινωνίας δημιουργούσε έτσι και αλλιώς ένα κλίμα εκρηκτικό. Χαρακτηριστικό είναι το δημοσίευμα της *Καθημερινής* (1 Δεκ. 1964) το οποίο δεν παραλείπει, παρά το τραγικό συμβάν, να υπερτονίσει ότι «χιλιάδες οπαδών της *Άκρας Αριστεράς* επροπηλάκισαν, εκλεύασαν και απεδοκίμασαν τους Έλληνας αξιωματικούς».

Το τέλος της δικτατορίας το 1974 και η συνακόλουθη νομιμοποίηση του ΚΚΕ εγκαινίασαν μια περίοδο αποκατάστασης του ΕΑΜικού κινήματος. Τον Αύγουστο του 1982 το ελληνικό κοινοβούλιο (κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ) ψήφισε τον νόμο 1285 που αναγνώριζε την Εθνική Αντίσταση. Με το άρθρο 10 καθιερωνόταν ως πανελ-

λαδικός εορτασμός της Εθνικής Αντίστασης η επέτειος της ανατίναξης της γέφυρας του Γοργοποτάμου (ΦΕΚ 1285/1982).

Οι πρώτες τρεις επέτειοι εορτάστηκαν με κάθε επισημότητα. Το 1985 και το 1987 το ΚΚΕ απείχε, καταγγέλλοντας την «αποχρωματισμένη» και «χωρίς ιδεολογία» επέτειο. Το 1989 η άρση των συνεπειών του εμφυλίου πολέμου είχε ως αποτέλεσμα τη συμμετοχή του Συνασπισμού της Αριστεράς και της Προόδου στις εκδηλώσεις. Το 1991 η κυβέρνηση Μητσοτάκη κατήργησε τις συντάξεις των αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης. Η επέτειος του Γοργοποτάμου μετατράπηκε σε αντικυβερνητική εκδήλωση. Από την επόμενη κιόλας χρονιά (1992) άρχισε η διαρροή από την εκδήλωση των κομμάτων του ελληνικού κοινοβουλίου πλην του ΚΚΕ. Με αυτό τον τρόπο η «Πανελλαδική» επέτειος μετατράπηκε σε μια μονοκομματική φιέστα.

Τόσο η προσπάθεια της κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου, όσο και αυτή του ΠΑΣΟΚ για την καθιέρωση διαφορετικών επετείων από την 28η Οκτωβρίου ήταν καταδικασμένες σε αποτυχία. Η αναγνώριση της ΕΑΜικής αντίστασης εμπεριείχε πολιτικά κίνητρα: τη δημιουργία ενός αντίπαλου δέους στη Δεξιά και τα συνακόλουθα εκλογικά οφέλη. Ενώ αρχικά η Αριστερά συναίνεσε σ' αυτή τη διαδικασία, γρήγορα αντιλήφθηκε ότι αυτή επέφερε την ιδεολογική και εκλογική της αποδυνάμωση. Η ΕΔΑ και το ΚΚΕ συνειδητοποίησαν πως η διεύρυνση της Αντίστασης από ΕΑΜική σε εθνική προκάλεσε τόσο τη διαρροή ψηφοφόρων, όσο και την απώλεια μιας ηρωικής κληρονομίας για την οποία είχαν πληρώσει βαρύ τίμημα τη μετεμφυλιακή περίοδο. Προσπάθησαν λοιπόν να την εντάξουν εκ νέου και να την οριοθετήσουν στο δικό τους ιδεολογικό πλαίσιο.

Από την άλλη πλευρά η 28η Οκτωβρί-

ου τέθηκε υπό την αιγίδα του κράτους και της Εκκλησίας της Ελλάδος. Η τελευταία μάλιστα μετέφερε την εορτή της Αγίας Σκέπης από την 1η Οκτωβρίου στις 28 του ίδιου μήνα, αποδίδοντας τη νίκη του Ελληνικού Στρατού στη συνδρομή της Θεοτόκου.

Μεταπολεμικά η επέτειος της 28ης Οκτωβρίου συνδυάστηκε με τον εορτασμό απελευθέρωσης της Θεσσαλονίκης κατά τη διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού πολέμου. Το σκεπτικό της σύνδεσης ήταν προφανές. Η επέτειος εντασσόταν σε μια σειρά ηρωικών αγώνων του ελληνικού έθνους. Του τελευταίου ηγούνταν οι βασιλείς του (Γεώργιος Α΄, Κωνσταντίνος Α΄ και Γεώργιος Β΄). Παράλληλα το ΟΧΙ καθιερώθηκε ως προμετωπίδα της επετείου και επέδειξε μια αξιοσημείωτη αντοχή στο χρόνο, ακριβώς λόγω των διαφορετικών νοηματοδοτήσεων που του αποδίδονται, ανάλογα με τη χρονική συγκυρία.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η πρώτη επέτειος μετά την πτώση της επταετούς δικτατορίας. Το ΟΧΙ συμβόλιζε πλέον την αντίσταση του ελληνικού λαού η οποία «οδήγησε το δικτατορικό καθεστώς σε κατάρρευση» σύμφωνα με την *Καθημερινή* της 27ης Οκτωβρίου 1974.

Την επόμενη χρονιά μια νέα εφημερίδα η *Ελευθεροτυπία* (27 Οκτ. 1975) έκανε λόγο για μάχη, όχι μόνο εναντίον του ξένου αλλά και του ντόπιου φασισμού.

Τις δεκαετίες του 1980 και του 1990 σε κάθε επέτειο προβαλλόταν η εθνική ενότητα μέσα από τη συνεργασία στρατού και λαού. «Ο ενθουσιασμός του στρατού και η ομόφωνη θέληση όλου του λαού για αντίσταση» επισημαίνεται στο εγχειρίδιο Ιστορία της Γ΄ Λυκείου.

Σταδιακά η επέτειος άρχισε να συνδέεται με την Εθνική Αντίσταση. Ουσιαστικά δηλαδή η 28η Οκτωβρίου προβλήθηκε ως η αρχή του τετραετούς αγώνα του ελληνικού λαού εναντίον του Ιταλών φα-

σιστών και Γερμανών ναζί. Η τελευταία εγκύκλιος του Υπουργείου Παιδείας με αφορμή την επέτειο της 28^{ης} Οκτωβρίου καλούσε τους εκπαιδευτικούς να αξιοποιήσουν μαρτυρίες επιζώντων του Ελληνοϊταλικού πολέμου, καθώς και επιζώντων αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης (ΥΠΕ-ΠΘ 2017). Ο υπουργός Παιδείας Κωνσταντίνος Γαβρόγλου στο μήνυμά του για τον εορτασμό της επετείου έκανε λόγο για δύο κατορθώματα: την πολύμηνη αναχαίτιση της ιταλικής εισβολής και το «*μεγάλο κατόρθωμα της Εθνικής Αντίστασης*».

Τα τελευταία χρόνια το ΟΧΙ ξεπέρασε τα εθνικά όρια και έφθασε να συμβολίζει πανευρωπαϊκές και πανανθρώπινες αξίες, τον αγώνα κατά του φασισμού, την ελευθερία και τη δημοκρατία.

Εύγλωττο παράδειγμα αποτελεί η πρόταση προς την κυβέρνηση τριών βουλευτών του ΠΑΣΟΚ, το 2013, οι εκδηλώσεις της επετείου να λάβουν «*σαφή αντιφασιστικό και αντιναζιστικό χαρακτήρα*», σύμφωνα με δημοσίευμα της εφημερίδας *Πρώτο Θέμα* (23 Σεπτ. 2013).

Φτάνει μια αναφορά στις δηλώσεις των πολιτικών αρχηγών με αφορμή την τελευταία επέτειο (28 Οκτ. 2017) ώστε να αντιληφθεί κανείς τα διαφορετικά νοήματα που της αποδίδονται ανάλογα με την ιδεολογική ταυτότητα του καθενός και τα πολιτικά δεδομένα της εποχής. Έτσι ο τότε πρωθυπουργός Αλέξης Τσίπρας συνέδεσε την 28η Οκτωβρίου με την Εθνική Αντίσταση και τον σημερινό αγώνα ενάντια στην οικονομική κρίση. Ο τότε πρόεδρος της ΝΔ Κυριάκος Μητσοτάκης υπογράμμισε την εθνική ενότητα. Η πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ Φώφη Γεννηματά έκανε λόγο για νίκη εναντίον του φασισμού και του ναζισμού (*Εφημερίδα των Συντακτών*, 28 Οκτ. 2017).

Το γραφείο τύπου της ΚΕ του ΚΚΕ, από

την πλευρά του, συνέδεσε την επέτειο με την «*πάλη για την ανατροπή της καπιταλιστικής εξουσίας*» και την αντίσταση στην εξάπλωση του αντικομμουνισμού (*Ριζοσπάστης* 28-29 Οκτ. 2017).

Συμπεράσματα

Οι δύο αξιοσημείωτες προσπάθειες (τις δεκαετίες του 1960 και του 1980) καθιέρωσης μιας εναλλακτικής επετείου σχετικά με την εμπλοκή της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο απέτυχαν. Ο λόγος ήταν ότι οι προσπάθειες αυτές υπαγορεύονταν από πολιτικά κίνητρα. Η Ένωση Κέντρου και το ΠΑΣΟΚ «υιοθέτησαν» την ΕΑΜική αντίσταση ως ένα ακόμη ιδεολογικό όπλο στην αντιπαράθεσή τους με τη Δεξιά.

Η τελευταία ανέδειξε ως αντίβαρο τον Ελληνοϊταλικό πόλεμο. Την ίδια στιγμή η Αριστερά αντέδρασε σε αυτό που θεωρούσε υπαρφαγή του αντιστασιακού της παρελθόντος. Από την άλλη πλευρά η επέτειος της 28ης Οκτωβρίου δεν αντιμετώπιζε τέτοια προβλήματα. Αποσιωπούσε τα τραυματικά και διχαστικά εμφυλιοπολεμικά γεγονότα και λειτουργούσε ενωτικά. Ξεκίνησε να εορτάζεται από την κοινωνία και εντάχθηκε στο πάνθεον των ηρωικών αγώνων του έθνους.

Η πραγματική της δυναμική ωστόσο κρύβεται στις διαφορετικές νοηματοδοτήσεις που λαμβάνει από ολόκληρο το πολιτικό φάσμα. Το ΟΧΙ επιδέχεται πολλαπλές ερμηνείες γι' αυτό και δεν αμφισβητείται ουσιαστικά από κανέναν. Άλλωστε κάθε 28η Οκτωβρίου η διαμάχη εξαντλείται στο ποιος είπε, ουσιαστικά, το ΟΧΙ, ο Μεταξάς ή ο λαός. Ίσως τελικά αυτή η «ευρυχωρία» της 28ης Οκτωβρίου να ρίχνει βαριά τη σκιά της σε κάθε άλλη επέτειο.

Ο Νίκος Γιαννόπουλος είναι ιστορικός.

ΜΙΑ ΑΓΝΩΣΤΗ ΑΠΟΒΑΤΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟΪΤΑΛΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΣΚΟΤΕΙΝΟ ΤΗΣ ΠΑΡΑΣΚΗΝΙΟ (ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1940)

ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΝΙΚΟΛΟΥΔΗ

Οι χερσαίες επιχειρήσεις του Ελληνοϊταλικού Πολέμου χαρακτηρίστηκαν από τις σφοδρές μάχες στο ορεινό ανάγλυφο της Πίνδου. Τη μοναδική εξαίρεση σε αυτό το είδος πολέμου αποτέλεσε μια σχεδόν άγνωστη αποβατική επιχείρηση μικρής κλίμακας που πραγματοποιήθηκε από ελληνικές δυνάμεις στα μετόπισθεν του ιταλικού στρατού στα τέλη Νοεμβρίου 1940 και η οποία, αν και θεωρήθηκε επιτυχημένη, ουσιαστικά δεν επηρέασε την εξέλιξη του πολέμου. Αντίθετα μάλιστα, μια πιο ενδελεχής μελέτη της εκτέλεσής της αποκαλύπτει ότι η αδυναμία να κρατηθεί μυστική την καταδίκασε σε σχεδόν βέβαιη αποτυχία.

ΣΤΙΣ αρχές του τρίτου δεκαημέρου του Νοεμβρίου 1940 η ιταλική επίθεση είχε ανακοπεί και ο ελληνικός στρατός είχε αρχίσει να αναλαμβάνει διστακτικά την πρωτοβουλία των

κινήσεων. Το δεξί πλευρό του είχε ήδη προελάσει στο εσωτερικό της Αλβανίας, στο αριστερό όμως το μέτωπο είχε σταθεροποιηθεί σχεδόν κατά μήκος της συνοριακής γραμμής. Προκειμένου να

διευκολύνει την προέλαση και εκείνης της πτέρυγας, το Γενικό Επιτελείο σχεδίασε μια απόβαση στα νώτα των Ιταλών, με πρόθεση τη δημιουργία ρήγματος στο μέτωπο. Για τον σκοπό αυτό διατάχθηκε η Στρατιωτική Διοίκηση Κερκύρας (που είχε στη διάθεσή της το 10ο Σύνταγμα Πεζικού, το οποίο στελεχωνόταν από Κερκυραίους) να προετοιμάσει ένα αποβατικό απόσπασμα από εθελοντές οπλίτες και υπαξιωματικούς. Οι άνδρες του θα συγκεντρώνονταν στο ορεινό χωριό Γιαννάδες (στη δυτική πλευρά του νησιού), όπου θα εφοδιάζονταν με πυρομαχικά και ξηρά τροφή για τρεις ημέρες. Στη συνέχεια θα επιβιβάζονταν σε καΐκια που θα τους αποβίβαζαν στο ακρωτήριο Στύλος της Βορείου Ηπείρου, απ' όπου τα ξημερώματα της 23ης Νοεμβρίου θα πραγματοποιούσαν επίθεση εναντίον των ιταλικών δυνάμεων στην ευρύτερη περιοχή της Θεσπρωτίας, με στόχο την κατάληψη του υψώματος στο χωριό Βαγκαλάτι. Η κίνηση αυτή θα υποβοη-

θούσε την προέλαση των Συνταγμάτων Κορίνθου και Πατρών υπό τον στρατηγό Λιούμπα («Απόσπασμα Λιούμπα») τα οποία κάλυπταν το αριστερό άκρο της ελληνικής παράταξης. Σύμφωνα με τις απόρρητες οδηγίες του Γενικού Στρατηγείου, η προετοιμασία του αποβατικού αποσπάσματος έπρεπε «να είναι τελείως απόρρητος και ταχεία. Η αποστολή του Αποσπάσματος να κοινοποιηθεί μόνον εις τον επικεφαλής αξιωματικόν την τελευταίαν στιγμήν», έτσι ώστε οι Ιταλοί να πιστέψουν ότι δέχονταν επίθεση από ισχυρές δυνάμεις.

Κατά την ολοκλήρωση του σχεδιασμού της επιχείρησης προέκυψαν κάποιες αλλαγές. Κατ' αρχήν, τροποποιήθηκε το σημείο απόβασης και επιλέχθηκε ο όρμος Κάτω Αετός στην περιοχή της Σαγιάδας. Παράλληλα, άλλαξε η σύνθεση του Αποσπάσματος λόγω μεγάλης προσέλευσης εθελοντών. Ενώ δηλαδή προβλεπόταν να αποτελείται από περίπου 100 άνδρες, τελικά στελεχώθηκε

Αεροφωτογραφία της Κέρκυρας το 1941 από Ιταλικό αναγνωριστικό αεροπλάνο.

από περίπου 190 υπαξιωματικούς και οπλίτες, πέντε αξιωματικούς και μια διμοιρία με δύο όλμους υπό τον ανθυπολοχαγό Νικόλαο Φραγκοπανάγο.¹ Τη γενική διοίκηση επρόκειτο αρχικά να αναλάβει ο υπολοχαγός Κωνσταντίνος Ρομποτής, υπασπιστής του Στρατιωτικού Διοικητή Κερκύρας, τελικά όμως την ανέλαβε ο λοχαγός Δημήτριος Λαντζίδης (από το όνομα του οποίου η μονάδα έγινε ευρύτερα γνωστή ως «Απόσπασμα Λαντζίδης»), με υποδιοικητή τον υπολοχαγό Πεζικού Ιωάννη Βλάχο, γνώστη της περιοχής, καθώς είχε σταλεί για αναγνώριση βορείως της Σαγιαδάς λίγες ημέρες πριν από την έναρξη του πολέμου.² Τέλος, εάν το Απόσπασμα συναντούσε αντίσταση, θα υποστηριζόταν από πυρά της 10ης Πυροβολαρχίας, που στάθμευε στην περιοχή της Κουλούρας, στο Στενό της Κέρκυρας.³

Η διαταγή εκτέλεσης της επιχείρησης επιδόθηκε στον Λαντζίδα από τον συνταγματάρχη Πετρόπουλο (διοικητή του 10ου Συντάγματος) το μεσημέρι της 22ας Νοεμβρίου, με την επεξήγηση ότι επρόκειτο για μια ένδοξη αλλά και εύκολη αποστολή. Οι εξελίξεις όμως επρόκειτο να τον διαψεύσουν.

Λίγο μετά τα μεσάνυχτα της ίδιας ημέρας το Απόσπασμα συγκεντρώθηκε στο παλιό λιμάνι της Κέρκυρας, όπου αντιμετώπισε ιδιαίτερα δυσμενείς καιρικές συνθήκες (καταρακτώδη βροχή και ισχυρούς ανέμους), εξαιτίας των οποίων ο Ναυτικός Διοικητής Κερκύρας πρότεινε τη ματαίωση της επιχείρησης. Ο συνταγματάρχης Πετρόπουλος απευθύνθηκε στους ανωτέρους του για διευκρινίσεις, επειδή όμως δεν έλαβε απάντηση, αποφάσισε τη διεξαγωγή της με προσωπική του ευθύνη. Οι άνδρες επι-

Σχεδιάγραμμα της καταδρομικής επιχείρησης του Αποσπάσματος Κερκύρας (ΔΙΣ / ΓΕΣ).

βιβιάστηκαν ανά είκοσι σε δέκα καΐκια που αναχώρησαν στη 1.00, φτάνοντας στο προβλεπόμενο σημείο απόβασης στις 4.00.⁴ Εκεί χρειάστηκε να βουτήξουν μέχρι τη μέση για να βγουν στην παραλία, χωρίς πάντως να γίνουν αντιληπτοί από τους Ιταλούς. Το στοιχείο του αιφνιδιασμού όμως χάθηκε πρόωρα, όταν ο υπολοχαγός Βλάχος πυροβόλησε χωρίς λόγο εναντίον ενός κοντινού παρατηρητηρίου των Ιταλών, τρομοκρατώντας τους φύλακές του, οι οποίοι το εγκατέλειψαν, ενημερώνοντας όμως ταυτόχρονα τους ανωτέρους τους και ζητώντας την αποστολή ενισχύσεων.

Από εκείνη τη στιγμή η επιχείρηση είχε αρνητική εξέλιξη. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του ανθυπολοχαγού Φραγκοπανάγου, ο Λόχος βρέθηκε σε αδυναμία

να επικοινωνήσει με την Κέρκυρα λόγω δυσλειτουργίας του οπτικού τηλεγράφου που μετέφερε, σε συνδυασμό με την πυκνή νέφωση. Επιπλέον, η ισχυρή βροχόπτωση που άρχισε μετά από λίγη ώρα και η τραχύτητα του εδάφους καταπόνησαν και ενδεχομένως αποπροσανατόλισαν τους άνδρες, οι οποίοι τις απογευματινές ώρες έφτασαν μετά από κοπιαστική πορεία στα υψώματα της Κονίσπολης, μακριά από τον προβλεπόμενο προορισμό τους. Ενώ όμως προετοιμάζονταν για αιφνιδιαστική επίθεση εναντίον των Ιταλών που είχαν καταυλιστεί στην κοιλάδα της Κονίσπολης, έπεσε πυκνή ομίχλη που τους καθήλωσε στις θέσεις τους. Στη διάρκεια της νύχτας οι Ιταλοί άρχισαν να μετακινούν τις μονάδες τους και να βομβαρδίζουν τις ελληνικές θέσεις, τις

Ο λοχαγός Λαντζίδης με την επίσημη στολή του (Αρχειό Φωτεινής Καρούσου-Λαντζίδη). ΔΕΞΙΑ: Τμήμα της Μεραρχίας Άκουι στην Κέρκυρα (Συλλογή Θεόδωρου Μεταλληνού).

οποίες είχε εντοπίσει νωρίτερα ένα αναγνωριστικό αεροπλάνο.⁵

Εν μέσω αυτής της κατάστασης ο υπολοχαγός Βλάχος ζήτησε από τον Λαντζίδα να διατάξει την κίνηση του αποσπάσματος προς την παραλία της Σαγιάδας, από την οποία θα μπορούσε να διαφύγει. Εκείνος όμως αρνήθηκε, με αποτέλεσμα ο Βλάχος να αποχωρήσει με τη διμοιρία του. Τα κατάλοιπα του Αποσπάσματος Λαντζίδα (περίπου 160 άνδρες) κινήθηκαν με καθυστέρηση προς τα παράλια, όπου τα χαράματα της 24ης Νοεμβρίου δέχτηκαν ισχυρότατη επίθεση από υπέρτερες εκθρικές δυνάμεις (περίπου 3.000 Ιταλούς, οι οποίοι αργότερα ενισχύθηκαν). Αν και καθηλωμένο, το Απόσπασμα αντέταξε πολύωρη άμυνα έως τις 5.00 το απόγευμα, οπότε εξαντλήθηκαν τα πυρομαχικά του, με αποτέλεσμα ο τραυματισμένος Λαντζίδης να διατάξει παράδοση. Προηγουμένως όμως οι Έλληνες μαχητές έριξαν τα άδεια όπλα τους στη θάλασσα, για να μην τα παραδώσουν ως λάφυρα. Από το

σύνολο των ανδρών διασώθηκαν δύο αξιωματικοί και 45 οπλίτες (η ομάδα του υπολοχαγού Βλάχου), οι οποίοι κατόρθωσαν να συνενωθούν με το Απόσπασμα Λιούμπα, που είχε αρχίσει την επίθεσή του προς τα βόρεια.⁶ Αντίθετα, οι αιχμάλωτοι μεταφέρθηκαν σε στρατόπεδο αιχμαλώτων στην Πίζα και αργότερα σε άλλα σημεία της Ιταλίας (π.χ. στη Σαρδηνία). Το 1943, μετά την πτώση του Μουσσολίνι, απελευθερώθηκαν από Ιταλούς αντάρτες και οι περισσότεροι επέστρεψαν στην Ελλάδα, ενώ ορισμένοι άλλοι αναζήτησαν καταφύγιο στην ουδέτερη Ελβετία.⁷

Η αναζήτηση του υπαίτιου της αποτυχίας

Παρά την ουσιαστική αποτυχία της επιχείρησης, το Γενικό Στρατηγείο προέβαλε την αντίληψη ότι ο αιφνιδιασμός στα μετόπισθεν των Ιταλών είχε επιτευχθεί.⁸ Το συμπέρασμα αυτό εξάγεται από μια διαταγή του τής 24ης Νοεμβρίου προς το 10ο Σύνταγμα της Κέρκυρας με την οποία

Οπλίτες του 10ου Τάγματος Πεζικού, που συστάθηκε από Κερκυραίους πολίτες.

έθετε το ερώτημα κατά πόσο θα ήταν δυνατή η συγκρότηση και άλλων αποσπασμάτων με σύνθεση «ποιοτικώς όμοια με το αποβιβασθέν εις Κάτω Αετόν».⁹ Η ίδια εντύπωση δημιουργείται και από μια ραδιοφωνική ανταπόκριση του BBC από την Ελλάδα που εκφωνήθηκε στις 27 Νοεμβρίου, στην οποία αναφέρονταν μεταξύ άλλων τα εξής: «Είμαστε υπερήφανοι για τους άνδρες του 10ου Πεζικού Συντάγματος που εδρεύει στην Κέρκυρα. Η αποστολή σας επέτυχε. Αυτή ήταν η αρχή του τέλους των Ιταλών. Γνωρίζουμε ότι κανένας από εσάς δεν επρόδωσε ούτε έδωσε πληροφορίες στους Ιταλούς. Το BBC έκανε γνωστή την απόβασή σας, που τρομοκράτησε τους Ιταλούς, αφού πίστεψαν ότι ο

Λόχος σας ήταν η εμπροσθοφυλακή ενός ισχυρού αποβατικού σώματος. Οι συμμαχικές δυνάμεις σας ευγνωμονούν».¹⁰

Γιατί όμως το BBC αισθάνθηκε την ανάγκη να απολογηθεί ότι η αποστολή δεν είχε προδοθεί, αναλαμβάνοντας το ίδιο την ευθύνη για τη γνωστοποίησή της στους Ιταλούς; Φαίνεται ότι, πράγματι, ενόσω βρισκόταν σε εξέλιξη η αποβατική επιχείρηση, το αγγλικό ραδιόφωνο μετέδιδε την είδηση ότι ισχυρές αγγλικές δυνάμεις είχαν αποβιβαστεί στα νώτα των Ιταλών.¹¹ Προκύπτει λοιπόν το ερώτημα κατά πόσο το Γενικό Επιτελείο είχε ενημερωθεί εκ των προτέρων γι' αυτή τη μετάδοση. Η απάντηση όμως είναι κατηγορηματικά αρνητική,

Ο πρίγκιπας Πέτρος πρώτος εξάδελφος του βασιλιά Γεωργίου Β', υπηρετούσε το 1940-1941 ως αξιωματικός στο «Γραφείο Επαφών και Συνδέσμου» του Γενικού Επιτελείου, με ρόλο συνδέσμου με τη Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή στην Ελλάδα. ΔΕΞΙΑ: Ο Κωνσταντίνος Μανιαδάκης (1893-1972), υφυπουργός Δημόσιας Ασφάλειας της κυβέρνησης Μεταξά.

όπως επιβεβαιώνουν τα αποκαλυπτικά *Ημερολόγια Πολέμου 1940-1941* του πρίγκιπα Πέτρου. Ο Πέτρος, πρώτος εξάδελφος του βασιλιά Γεωργίου Β', υπηρετούσε τότε ως αξιωματικός στο «Γραφείο Επαφών και Συνδέσμου» του Γενικού Επιτελείου, με ρόλο συνδέσμου με τη Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή στην Ελλάδα (σημειωτέον ότι και οι δύο φορείς χρησιμοποιούσαν ως έδρα τους το ξενοδοχείο «Μεγάλη Βρετανία»¹²).

Σύμφωνα λοιπόν με τον πρίγκιπα Πέτρο, το πρωί της 26ης Νοεμβρίου παρέδωσε ο ίδιος στον αρχιστράτηγο Παπάγο τα κείμενα δύο μυστικών σημάτων που είχαν υποκλέψει οι Βρετανοί από τους Ιταλούς, στα οποία γινόταν λόγος για την αιχμαλωσία του αποβατικού αποσπάσματος στις αλβανικές ακτές: «*Ο στρατηγός Παπάγος, δυσαρεστημένος, εξεπλήγη από περιεχόμενο των σημάτων! Είπε ότι η αιχμαλωσία του αποσπάσματος έπρεπε να ήταν συνέπεια διαρροής πληροφοριών, την οποία απέδωσε στην κακή οργάνωση του Τύπου, και ειδικά του βρετανικού. Με διέταξε να μιλήσω σχετικά στον Ντέηβιντ Γουάλλας της βρετανικής Πρεσβείας, και να του ζητήσω να προσπαθήσει να διερευνήσει τα πράγματα. Αυτό και έκαμα, και ο*

Γουάλλας με βεβαίωσε ότι δεν επρόκειτο για ακριτομυθία του βρετανικού Τύπου. Μου είπε ότι θα εξήταζε το θέμα και ότι θα με τηρούσε ενήμερο για ό,τι, κατά τη γνώμη του, είχε συμβεί».¹³ Αργότερα την ίδια ημέρα ο Γουάλλας πληροφόρησε τον πρίγκιπα ότι η διαρροή δεν είχε προέλθει από τον βρετανικό Τύπο αλλά από τον ανταποκριτή του πρακτορείου Ρώυτερς που είχε αποσπάσει τις σχετικές πληροφορίες από κάποιους Έλληνες, υπαιτισσόμενος τους υφυπουργούς Θεολόγο Νικολούδη (Τύπου και Τουρισμού) και Κωνσταντίνο Μανιαδάκη (Δημοσίας Τάξεως). Γι' αυτό τον λόγο ο Πέτρος επισκέφθηκε το ίδιο βράδυ τους δύο υφυπουργούς, αλλά η μεταξύ τους συνομιλία δεν έλυσε το αίνιγμα.¹⁴

Την επομένη η αναζήτηση των υπευθύνων της διαρροής συνεχίστηκε. Σύμφωνα με τον πρίγκιπα Πέτρο, «*ο Ντέηβιντ Γουάλλας και ο Σαν Σέντζγουικ [ανταποκριτής των *Times* της Νέας Υόρκης] ήλθαν να με δουν, για να μου πουν ότι έπρεπε να οργανωθεί καλύτερα η Υπηρεσία Ενημερώσεως. Αν ο λοχαγός Λόβελ, ο ανταποκριτής του Ρώυτερ, είχε μπορέσει να εξασφαλίσει την αποκλειστική είδηση για την μονάδα που είχε αποβιβασθεί στην Αλβα-*

Πρωτοσέλιδο της εφημερίδας *Η Καθημερινή* (31 Δεκ. 1940) για τους βομβαρδισμούς της Κέρκυρας από τους Ιταλούς.

νία—αποκλειστικότητα όμως που είχε οδηγήσει τόσους άνδρες στην αιχμαλωσία— αυτό είχε γίνει γιατί είχε προσεγγίσει έναν αξιωματικό του 2ου Επιτελικού Γραφείου και έναν Έλληνα δημοσιογράφο ονομαζόμενο Γ[εώργιο] Δρόσο, στον οποίο υποτίθεται πως είχε προσφέρει ένα γούνινο παλτό. Σε αντάλλαγμα, είχε εξασφαλίσει την απόρρητη πληροφορία, που φαίνεται ότι ο Δρόσος είχε εκμαιεύσει από τον ίδιο τον υφυπουργό Δημοσίας Ασφαλείας Κ. Μανιαδάκη». ¹⁵ Ο Πέτρος έσπευσε να μεταφέρει αυτή την πληροφορία στον Παπάγο, ο οποίος του ζήτησε να μιλήσει απευθείας με τον Ιωάννη Μεταξά. Ο τελευταίος, σύμφωνα με την ακριβή διατύπωση του Πέτρου, «κάλεσε τους Θ. Νικολούδη και Κ. Μανιαδάκη, για να τους επιπλήξει αυστηρά, πράγμα που έγινε ενώπιόν μου. Με έκπληξη άκουσα τον Μανια-

δάκη να παραδέχεται ότι αυτός είχε δώσει την πληροφορία στον Δρόσο, ο οποίος ήταν προστατευόμενός του. Ο πρωθυπουργός τόνισε ότι αυτό δεν έπρεπε να ξανασυμβεί και μου έδωσε οδηγίες να πω στον Γουάιλας ότι ήθελε να διακοπούν όλες οι επαφές μεταξύ Λόβελ και Δρόσου». ¹⁶

Η αναφορά του Πέτρου επιβεβαιώνεται από την αντίστοιχη βραχυλογική καταγραφή της 28ης Νοεμβρίου στο προσωπικό ημερολόγιο του Ιωάννη Μεταξά, στην οποία αναφέρονται μεταξύ άλλων τα εξής: «Όλην την ημέραν εργασία. – Απόγευμα βράδυ επί τέσσαρας ώρας ανταγωνισμοί Άγγλων και Αμερικανών δημοσιογράφων, Βέρος, Δρόσος, Μανιαδάκης, Πρίγκηψ Πέτρος, Wallace, παραζάλη, Παπάγος, Νικολούδης». ¹⁷

Ο Γεώργιος Δρόσος, η έλλειψη εχεμύθειας του οποίου φαίνεται ότι ήταν

Ο αρχιστράτηγος Αλέξανδρος Παπάγος (1883-1955). ΔΕΞΙΑ: Φωτογραφία του λοχαγού Λαντζίδα (Αρχειό Φωτεινής Καρούσου-Λαντζίδα).

μία από τις αιτίες για την καταστροφή του «Αποσπάσματος Λαντζίδη», είχε γεννηθεί το 1912, είχε σπουδάσει Οικονομικά στη Μασσαλία και Πολιτικές Επιστήμες στην Αθήνα, και από το 1932 αρθρογραφούσε σε διάφορες αθηναϊκές εφημερίδες, εκτελώντας παράλληλα και χρέη ανταποκριτή ξένων πρακτορείων. Μεταπολεμικά διετέλεσε επί σύντομα διαστήματα υφυπουργός Προεδρίας της Κυβερνήσεως στις κυβερνήσεις των Κωνσταντίνου Τσαλδάρη (Δεκέμβριος 1946 - Ιανουάριος 1947) και Δημητρίου Μαξίμου (αρχές του 1947). Παράλληλα διετέλεσε μέλος της ελληνικής αντιπροσωπείας στη Διάσκεψη της Ειρήνης (1946) και τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ (1948), καθώς και αντιπρόσωπος της Ελλάδας στη Βαλκανική Επιτροπή (1947-48) και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (1950-1951). Επίσης έγραψε αρκετά βιβλία, μεταξύ των οποίων τα: *Τα δόγματα λαϊκής κυριαρχίας* (1938), *Το χακί* (1940), *Η Ευρώπη μετά τον πόλεμον* (1946) και *Η Ρωσία*

Ο Ιωάννης Μεταξάς.

σήμερα (1954). Ο γράφων τον θυμάται ως πολιτικό σχολιαστή στην τηλεόραση κατά τα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης (ο Δρόσος πέθανε το 1980).¹⁸ Γνωστοί παλαίμαχοι δημοσιογράφοι οι οποίοι τον γνώρισαν κατά την κοινή τους σταδιοδρομία τον περιέγραψαν στον γράφοντα ως άτομο που σύχναζε στο ξενοδοχείο «Μεγάλη Βρετανία» και δημιουργούσε εύκολα συμπάθειες, όντας κοινωνικός, ωραιοπαθής και μάλλον «ελαφρύς», χαρακτηριστικά που εν μέρει δικαιολογούν την απόδοση ευθυνών στο πρόσωπό του για την αποτυχία του αποβατικού εγχειρήματος. Ο Δρόσος πάντως εξιλεώθηκε για το σοβαρό ατόπημά του συμμετέχοντας κατά την Κατοχή στον χώρο του παράνομου Τύπου.¹⁹

Ο συγγραφέας επιθυμεί να ευχαριστήσει την κ. Φωτεινή Καρούσου-Λαντζίδη (κόρη του λοχαγού Λαντζίδη) και τον κ. Ιωάννη Αγγελόπουλο για την παραχώρηση των φωτογραφιών του λοχαγού Λαντζίδη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Σύμφωνα με τον Μεταλληνό (σ. 143, σημ. 6), «δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι για τον αριθμό των οπλιτών, αφού δεν έχει βρεθεί κατάλογος, λόγω της σπουδής και του απορρήτου της αποστολής». βλ. Δημήτριος Μεταλληνός, «Η θυσία των Κερκυραίων Μαχητών του "Αποσπάσματος Λαντζίδη" (24 Νοεμβρίου 1940)», στο *Σελίδες Ιστορίας και Πολιτισμού. Τόμος Αφιερωμένος στον Δημήτρη Ε.-Γ. Καρύδη*, επιμ. Γεράσιμος Δ. Παγκράτης - Παναγιώτα Τζιβάρα, Κέρκυρα 2018, σ. 143, σημ. 6.
- 2 Σύμφωνα με τον συγγραφέα Νίκο Φακιολά, επρόκειτο για έναν «Λόχο Ιερολοχιτών», βλ. *στο ίδιο*, σ. 142, σημ. 4.
- 3 *Στο ίδιο*, σ. 142-144.
- 4 Σύμφωνα με την επίσημη καταγραφή του ΓΕΣ, η επιβίβαση πραγματοποιήθηκε στις

4.30 της 23ης Νοεμβρίου και η απόβαση στις 6.30· βλ. Περικλής Ελευθεριάδης (Συνταγματάρχης Πεζικού), *Η ελληνική αντεπίθεση (14 Νοεμβρίου 1940 - 6 Ιανουαρίου 1941)*, στη σειρά *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Εκδόσεις ΔΙΣ / ΓΕΣ, Αθήνα 1966, σ. 96· *Επίτομη Ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού Πολέμου 1940-41 (Επιχειρήσεις Στρατού Ξηράς)*, Εκδόσεις ΔΙΣ / ΓΕΣ, Αθήνα 1985 (ανατύπωση: 1991), σ. 84. Ο Κερκυραίος καϊκτής Νικόλαος Καλούδης όμως, που έλαβε μέρος στην επιχείρηση με το καϊκι του, αναφέρει στην αναλυτική περιγραφή του ως χρόνο διεξαγωγής της μεταφοράς το διάστημα 1.-4.30· βλ. Δ. Μεταλληνός, «Η θυσία των Κερκυραίων Μαχητών του "Αποσπάσματος Λαντζίδη" (24 Νοεμβρίου 1940)», σ. 145.

- 5 Η αναφορά του Φραγκοπανάγου παρατίθεται στον Μεταλληνό, σ. 147. Αναλυτική εξέταση των αιτίων της αποτυχίας της αποστολής βλ. και στην υπό δημοσίευση μελέτη του Ν. Κουρκουμέλη, «Στρατιωτικές επιχειρήσεις στη μέγγενη της επιπολαιότητας. Η περίπτωση του Λόχου Λαντζίδη (23-24 Νοεμβρίου 1940)», *Ιονικά Ανάλεκτα*, τ. 9/19, που παρουσιάστηκε στην ημερίδα «Άγνωστοι ήρωες στα χώματα της Ηπείρου», Παλαιά Βουλή, 15 Φεβρουαρίου 2020.
- 6 Δ. Μεταλληνός, «Η θυσία των Κερκυραίων Μαχητών του "Αποσπάσματος Λαντζίδη" (24 Νοεμβρίου 1940)», σ. 147-148· Περ. Ελευθεριάδης (Συνταγματάρχης Πεζικού), *Η ελληνική αντεπίθεση (14 Νοεμβρίου 1940 - 6 Ιανουαρίου 1941)*, σ. 96· *Επίτομη Ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού Πολέμου 1940-41 (Επι-*

Ιταλικό αεροσκάφος υπερίπταται του λιμανιού της Κέρκυρας.

- χειρήσεις Στρατού Ξηράς), σ. 84. Ο αριθμός των διασωθέντων παρατίθεται στις επίσημες στρατιωτικές αναφορές. Αντίθετα, κατά τον Μεταλληνό (σ. 148, 149) διασώθηκαν μόλις 20 άνδρες, ενώ 60 φονεύθηκαν και 80 αιχμαλωτίστηκαν (από τους οποίους 45 τραυματισμένοι).
- 7 Στο ίδιο, σ. 149.
 - 8 Την αντίληψη αυτή υιοθετεί ο Γερμανός ιστορικός Χάιντς Ρίχτερ, ο οποίος αποδίδει τις επιτυχίες του ελληνικού στρατού κατά τις πρώτες φάσεις της αντεπίθεσής του μεταξύ άλλων στην «τακτική διείσδυσης στα μετόπισθεν των ιταλικών αμυντικών γραμμών και προσβολής των Ιταλών από τα πλάγια ή εκ των όπισθεν. Η τακτική αυτή, που κατά κανόνα οδηγούσε στην κατά τόπους κατάρρευση του μετώπου, υπήρξε αποφασιστικής σημασίας» (*Η ιταλο-γερμανική επίθεση εναντίον της Ελλάδος*, εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα 1998, σ. 147).
 - 9 Δ. Μεταλληνός, «Η θυσία των Κερκυραίων Μαχητών του "Αποσπάσματος Λαντζίδη" (24 Νοεμβρίου 1940)», σ. 150.
 - 10 Στο ίδιο, σ. 151. Παρατίθεται σε ελληνική μετάφραση.
 - 11 Στο ίδιο, σ. 146.
 - 12 Στις 3 Ιανουαρίου 1941 ο Πέτρος ανέλαβε τη διεύθυνση του «Γραφείου Συνδέσμου», με απευθείας υπαγωγή στον αρχιστράτηγο Παπάγο.
 - 13 Πρίγκιπας Πέτρος, *Ημερολόγια πολέμου, 1940-1941*, τ. Α', Εκδόσεις Ιδρύματος Γουλανδρή Χορν, Αθήνα 1997, σ. 86.
 - 14 Στο ίδιο, σ. 86-87.
 - 15 Στο ίδιο, σ. 88.
 - 16 Στο ίδιο, σ. 88-89.
 - 17 Χ. Μ. Γκητάκος (επιμ.), *28η Οκτωβρίου, τα ντοκουμέντα*, εκδ. Ιδεοτυπία, Αθήνα 2003, σ. 39.
 - 18 Βιογραφικά στοιχεία για τον Δρόσο βλ. στο «*Ποιος είναι ποιος*» εις την Ελλάδα, εκδ. Εκλογή, Αθήνα 1958, και Δημοσθένη Κούκουνα, *Οι Έλληνες πολιτικοί. Ιστορικό βιογραφικό λεξικό, 1926-1949*, τ. Β' (1926-1949), εκδ. Μέτρον, Αθήνα 1999, σ. 61.
 - 19 Στο ίδιο.
- ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ**
- Χ. Μ. Γκητάκος (επιμ.), *28η Οκτωβρίου, τα ντοκουμέντα*, εκδ. Ιδεοτυπία, Αθήνα 2003.
- Περικλής Ελευθεριάδης (Συνταγματάρχης Πεζικού), *Η ελληνική αντεπίθεση (14 Νοεμβρίου 1940 - 6 Ιανουαρίου 1941)*, στη σειρά *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Β' Παγκόσμιον Πόλεμον*, Εκδόσεις ΔΙΣ / ΓΕΣ, Αθήνα 1966.
- Επίτομη Ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού Πολέμου 1940-41 (Επιχειρήσεις Στρατού Ξηράς)*, Εκδόσεις ΔΙΣ / ΓΕΣ, Αθήνα 1985 (ανατύπωση: 1991).
- Δημήτριος Μεταλληνός, «Η θυσία των Κερκυραίων Μαχητών του "Αποσπάσματος Λαντζίδη" (24 Νοεμβρίου 1940)», στο *Σελίδες Ιστορίας και Πολιτισμού. Τόμος Αφιερωμένος στον Δημήτρη Ε.-Γ. Καρύδη*, επιμ. Γεράσιμος Δ. Παγκράτης - Παναγιώτα Τζιβάρα, Κέρκυρα 2018.
- Πρίγκιπας Πέτρος, *Ημερολόγια πολέμου, 1940-1941*, τ. Α', Εκδόσεις Ιδρύματος Γουλανδρή Χορν, Αθήνα 1997.
- «Ο "Λόχος Θανάτου" των Κερκυραίων: Μια άγνωστη σελίδα δόξας του πολέμου του 1940», στην ιστοσελίδα <https://hellasjournal.com/2016/10/o-lochos-thanatou-ton-kerkireon-mia-agnosi-selidax-tou-polemou-tou-1940/> (ανακτήθηκε στις 4 Μαΐου 2019).

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ 28 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ, ΜΙΑ ΑΝΘΕΚΤΙΚΗ ΕΠΕΤΕΙΟΣ

Ο ΦΑΣΙΣΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΑΣ

ΤΟΥ ΦΙΛΙΠ ΜΟΡΓΚΑΝ

Ο ιστορικός Φίλιπ Μόργκαν εξηγεί γιατί οι Ιταλοί έχουν την τάση να αποσιωπούν την περίοδο 1940-1943, όταν ο Μουσολίνι πολέμησε εναντίον των Συμμάχων, προτιμώντας να θυμούνται τα χρόνια της γερμανικής Κατοχής 1943-1945.

Ο Μπενίτο Μουσολίνι ενώ παρακολουθεί στρατιωτική παρέλαση στη Ρώμη στις 3 Δεκεμβρίου 1940.

ΤΟΝ Ιούνιο του 1940, μετά από εννέα μήνες μιας ντροπιαστικής και ανάρμοστης στάσης «μη εμπλοκής σε πόλεμο», ο Ιταλός φασίστας δικτάτορας, Μπενίτο Μουσολίνι, κήρυξε τον πόλεμο εναντίον της Βρετανίας και της Γαλλίας. Θα ήταν ένας «επαναστατικός» πόλεμος, ένας φασιστικός ιμπεριαλιστικός πόλεμος, που θα είχε ως αποτέλεσμα τη θεμελιώδη αναδιανομή των εδαφών και των πόρων, και την

πραγματοποίηση των φασιστικών φιλοδοξιών που ήθελαν την Ιταλία να κυριαρχεί στην περιοχή της Μεσογείου.

Οι ιταλικές ένοπλες δυνάμεις δεν κατάφεραν να αποκτήσουν στρατιωτικά και εδαφικά κέρδη με μεγάλη διάρκεια σε κανένα από τα πολλά θέατρα πολέμου της Ιταλίας, και εκδιώχθηκαν από τις αποικίες που κατείχε ήδη η χώρα. Η ναζιστική Γερμανία έσωσε την Ιταλία στην Ελλάδα και τα Βαλκάνια, και στη

Ιταλικά στρατεύματα στην πόλη Μεντόν της Γαλλίας τον Ιούνιο του 1940.

Βόρειο Αφρική, το 1941. Η αυτοκρατορία της Ανατολικής Αφρικής, συμπεριλαμβανομένης της Αιθιοπίας, χάθηκε το 1941, και μέχρι τον Μάιο του 1943, τα στρατεύματα των Συμμάχων είχαν αποβάλει εξολοκλήρου τις δυνάμεις του Άξονα από τη Βόρειο Αφρική, ανοίγοντας τον δρόμο για την εισβολή στη Σικελία τον Ιούλιο του 1943. Ένας μεγάλος ιταλικός στρατός που εστάλη για να πολεμήσει στον πόλεμο της Γερμανίας στη Σοβιετική Ένωση κατατροπώθηκε από τις ρωσικές επιθέσεις κατά τη διάρκεια των μαχών για το Στάλινγκραντ στα τέλη του 1942 και στις αρχές του 1943. Εγκαταλελειμμένος από τους Γερμανούς, η διάλυση και διαφυγή του ήταν, μετά την Ελλάδα, η πιο ταπεινωτική και αποκαρδιωτική εμπειρία στον πόλεμο της Ιταλίας.

Τον Ιούλιο του 1943, όταν οι συμμαχικές δυνάμεις αποβιβάστηκαν επιτυχώς στη Σικελία, το ανώτατο κυβερνητικό

σώμα του φασισμού, το Μεγάλο Φασιστικό Συμβούλιο, υπερψήφισε κατ' ουσίαν μια πρόταση δυσπιστίας εναντίον του Μουσολίνι. Ο βασιλιάς και αρχηγός του κράτους, Βίκτωρ Εμμανουήλ Γ', καθαίρεσε από πρωθυπουργό τον Μουσολίνι και διέταξε τη σύλληψή του. Ο Μουσολίνι αντικαταστάθηκε από τον στρατάρχη Πιέτρο Μπαντόλιο, μια πολιτικά ευφυή προσωπικότητα που είχε αποκτήσει σημαντική θέση, τιμές, γόητρο και μια προσωπική περιουσία υπό το φασιστικό καθεστώς. Ωστόσο, τα χέρια του ήταν σχετικά καθαρά, εφόσον είχε παραιτηθεί από την υψηλή του στρατιωτική θέση ως αρχηγού της Υπατης Διοικήσεως στο τέλος του 1940, αφού έγινε ο αποδιοπομπαίος τράγος για την καταστροφική απόπειρα εισβολής της Ιταλίας στην Ελλάδα τον Οκτώβριο του 1940. Τελικά, διαπραγματεύτηκε ανακωχή με τους Συμμάχους τον Σεπτέμβριο του 1943. Αλλά αυτό δεν

Ιταλικά στρατεύματα εισβάλλουν στη Γιουγκοσλαβία τον Απρίλιο του 1941.

Το Μεγάλο Φασιστικό Συμβούλιο, υπό την προεδρία του Μουσολίνι, συνεδριάζει στη Ρώμη στις 24-25 Ιουλίου 1943.

έβγαλε την Ιταλία από τον πόλεμο, καθότι η προσδοκία των Συμμάχων ήταν ότι η Ιταλία θα συνεργαζόταν σε στρατιωτική δράση εναντίον της πρώην συμμάχου της στον Άξονα, της ναζιστικής Γερμανίας, η οποία αντιστεκόταν σθεναρά στη Συμμαχική προώθηση στα νότια.

Η κυβέρνηση του Μπαντόλιο χειρίστηκε λάθος τόσο τις διαπραγματεύσεις για την ανακωχή όσο και την εφαρμογή της, με αποτέλεσμα να ζημιωθεί η υπόληψη της μοναρχίας και των ενόπλων δυνάμεων ως εθνικών θεσμών. Ο βασιλιάς εγκατέλειψε τη Ρώμη στους Γερμανούς και διέφυγε προς τον νότο, στο τμήμα της χώρας που βρισκόταν στα χέρια των Συμμάχων. Εκατοντάδες χιλιάδες Ιταλών στρατιωτών, τόσο στην πατρίδα τους όσο και στα Βαλκάνια που βρίσκονταν υπό ιταλική κατοχή, εγκαταλείμμενοι από τους αξιωματικούς τους και χωρίς ξεκάθαρες οδηγίες σχετικά με το τι έπρεπε να κάνουν, συλλαμβάνονταν πλέον από τον πρώην σύμμαχό τους και φυλακίζονταν στη Γερμανία για το υπόλοιπο του πολέμου. Οι Σύμμαχοι συνέχισαν την πολύ αργή προέλασή τους στη χερσόνησο της Ιταλίας, ενώ οι Γερμανοί κατείχαν τη βόρεια και την κεντρική Ιταλία, όπου αποκατέστησαν τον Μουσολίνι ως ηγέτη ενός φασιστι-

κού κρατιδίου, της Δημοκρατίας του Σαλό, τα υπουργεία της οποίας ήταν διασκορπισμένα στις μικρές ήσυχες πόλεις κατά μήκος της λίμνης Γκάρντα.

Έτσι, η έκβαση της αποτυχημένης ανακωχής τον Σεπτέμβριο του 1943 ήταν η συνέχιση του πολέμου στο ιταλικό έδαφος· η εισβολή, κατοχή και διαίρεση της χώρας από δύο ξένους στρατούς ταυτόχρονα· η (προσωρινή) επιστροφή του φασισμού· και ένας εμφύλιος πόλεμος μεταξύ των Ιταλών που συνεργάστηκαν με ή αντιστάθηκαν στη Φασιστική Δημοκρατία και στους Ναζί κατακτητές, από τα τέλη του 1943 μέχρι την απελευθέρωση της χώρας την άνοιξη του 1945.

Η ανακωχή θεωρείται δικαίως, τόσο από τους σύγχρονους της όσο και από τους ιστορικούς, ως ένα γεγονός της νεώτερης ιταλικής ιστορίας που ήταν πιο σημαντικό και καθοριστικό από όσο η πρώτη πτώση του Μουσολίνι από την εξουσία τον Ιούλιο του 1943. Η σχετική στάθμιση των δύο γεγονότων είναι ένας από τους λόγους για τους οποίους ο φασιστικός πόλεμος της Ιταλίας το 1940-1943 συχνά παραβλέπεται. Επίσης, τα μεταπολεμικά απομνημονεύματα και οι καταγραφές των ιστορικών συνήθως εστιάζονταν στα γεγονότα από το 1943 έως το 1945, αντί της περιόδου που προ-

Ο στρατάρχης Πιέτρο Μπαντόλιο (1871-1956), μετά την σύλληψη του Μουσολίνι στις 25 Ιουλίου 1943, ανέλαβε κατ' εντολή του βασιλιά Βίκτωρα Εμμανουήλ Γ', την προεδρία της ιταλικής κυβέρνησης. ΔΕΞΙΑ: Το πόσο πολύ είχε πέσει ο Μουσολίνι στα μάτια του ιταλικού λαού, μπορεί να εκτιμηθεί από τις σχεδόν ομόφωνες αναφορές από το δίκτυο κατασκόπων και πληροφοριοδοτών της αστυνομίας σχετικά με την κοροϊδευτική αντίδραση του λαού σε μια ομιλία του τον Δεκέμβριο του 1942.

ηγήθηκε. Το πολιτικό σύστημα αμέσως μετά τον πόλεμο στην Ιταλία ήταν δημοκρατικό και κοινοβουλευτικό, η αντίθεση του φασισμού. Αυτοπροσδιορίστηκε μέσα από τον λυτρωτικό πόλεμο της απελευθέρωσης από τη ναζιστική κατοχή και τον διαμεσολαβητή της στην Ιταλία, τη Φασιστική Δημοκρατία του 1943-1945, θέλοντας συνειδητά και εύλογα να αποκοπεί από το πολύ πρόσφατο φασιστικό παρελθόν της χώρας. Η ένοπλη αντίσταση στη γερμανική κατοχή θεωρήθηκε ως η αυτο-απελευθέρωση του ιταλικού λαού από τον ζυγό του φασισμού. Ο εκθειασμός της αντίστασης ως το θεμέλιο της μεταπολεμικής αντιφασιστικής Δημοκρα-

τίας χρησίμευε κατά τρόπο βολικό στο να «θαφτεί» η μνήμη του φασιστικού πολέμου της Ιταλίας, συμπεριλαμβανομένης της ιμπεριαλιστικής κατοχής μερών των Βαλκανίων κατά τη διάρκεια του πολέμου, η οποία ήταν άθλια, κτηνώδης και βραχεία.

Οι ιταλικές δυνάμεις είχαν διεξάγει μια βίαιη εκστρατεία εναντίον της σλαβικής και της ελληνικής αντίστασης στην κυριαρχία του Άξονα- επιτίθεντο στους πολίτες που θεωρούσαν υπεύθυνους για την προστασία των παρτιζάνων και διέπρατταν φρικαλεότητες που μιμούνταν και μερικές φορές ακόμα και ξεπερνούσαν τις μεθόδους κατοχής του Ναζί τους συμ-

Ο Μουσολίνι με τον Χίτλερ στο Μόναχο στις 19 Ιουνίου 1940.

μάχου. Όμως, η εστίαση στα 1943-1945 και όχι στην περίοδο που προηγήθηκε, επέτρεψε στους Ιταλούς να απεικονίζονται, και να απεικονίζουν και οι ίδιοι τους εαυτούς τους, ως θύματα του πολέμου, της εισβολής και της κατοχής, αντί για αυτουργούς και κατακτητές. Αναρωτιέται κανείς αν η Ιταλία θα λάβει υπόψη της αυτήν την δυσάρεστη πτυχή του πρόσφατου παρελθόντος της την εποχή του πολέμου όπως αρμόζει, αν επιμένει μια τέτοια αίσθηση εθνικής θυματοποίησης. Τα πράγματα δεν φαίνονται καλά σε αυτό το πεδίο. Το 2005, η κυβέρνηση Μπερλουσκόνι, που περιελάμβανε υπουργούς που προέρχονταν από την Εθνική Συμμαχία, τους κληρονόμους του Ρεπουμπλικανικού Φασιστικού Κόμματος, καθιέρωσε μια νέα εθνική ημέρα μνήμης για τις αρκετές χιλιάδες Ιταλών που σκοτώθηκαν

στον πόλεμο από κομμουνιστές Γιουγκοσλάβους παρτιζάνους στα βαθιά φυσικά χαντάκια και βάραθρα γύρω από την Τεργέστη στα αμφισβητούμενα βορειοανατολικά σύνορα της Ιταλίας. Η πολιτεία ήταν προετοιμασμένη να τιμήσει τη μνήμη μόνο των εθνικών ιταλικών θυμάτων ενός «ξένου» ολοκληρωτισμού. Αγνόησε εσκεμμένα τόσο τη βάναυση φύση της φασιστικής κατοχής της Γιουγκοσλαβίας στον πόλεμο όσο και το τι προηγήθηκε, δηλαδή δύο δεκαετίες αναγκαστικής «ιταλικοποίησης» των σλαβικών εδαφών που προσαρτήθηκαν στην Ιταλία μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Κατ' επέκταση, με το να καλύπτουν τα γεγονότα του 1940-1943, οι Ιταλοί ακύρωσαν τα προηγούμενα 20 χρόνια κατά τα οποία κυβερνούσε φασιστική κυβέρνηση, η οποία υπήρχε από την Πορεία

εναντίον της Ρώμης το 1922, που τους επέτρεπε να θεωρούν τη φασιστική εποχή ως μία περίοδο κατοχής, ακριβώς όπως και αυτή από τους Γερμανούς το 1943-1945· κάτι από το οποίο υπέφερε ο ιταλικός λαός, όχι κάτι για το οποίο ήταν υπεύθυνος. Έτσι η αποσιώπηση του φασιστικού πολέμου της Ιταλίας έδειξε/φανέρωσε μια πιο θεμελιώδη προσπάθεια του έθνους να αναβάλει την αποδοχή του φασιστικού παρελθόντος της. Δεν υπήρξε μία ιταλική δίκη της Νυρεμβέργης μετά τον πόλεμο και, μέχρι και σήμερα, κανείς Ιταλός δεν έχει καταδικαστεί για εγκλήματα πολέμου που διαπράχθηκαν στην αποικιακή αυτοκρατορία, τη Σοβιετική Ένωση ή τα Βαλκάνια. Υπήρξαν πολλοί λόγοι για αυτό, που σχετίζονται με την αλλαγή στρατοπέδου από μέρους της Ιταλίας το 1943 καθώς και με τη θέση της στο Δυτικό Μπλοκ τα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου, που επέτρεψε στις μεταπολεμικές της κυβερνήσεις να αρνηθούν την έκδοση των Ιταλών εγκληματιών πολέμου εναντίον των οποίων άσκησε δίωξη το νέο κομμουνιστικό κράτος της Γιουγκοσλαβίας. Αλλά ένας από τους λόγους, ήταν η άρνηση των Ιταλών να αποδεχτούν ότι μπορεί και να είχαν συμπεριφερθεί άσχημα, ως «φασίστες», κατά τη διάρκεια του πολέμου.

Έχει υποθεθεί, ίσως υπερβολικά εύκολα, ότι υπήρχε μία ευθεία, γραμμική σύνδεση ανάμεσα στην επιρροή του φασιστικού πολέμου πάνω στον ιταλικό λαό και στην πρώτη πτώση του Μουσολίνι τον Ιούλιο του 1943. Η απόφαση του Μουσολίνι να μπει στον πόλεμο τον Ιούνιο του 1940 ήταν μάλλον δημοφιλής, αφού ο περισσότερος κόσμος όπως και εκείνος, περίμενε ότι ο πόλεμος θα ήταν σύντομος και νικηφόρος, πάνω στις πλάτες των Γερμανών που σημείωναν στρατιωτικές επιτυχίες στη δυτική και τη βόρεια Ευρώπη. Η είσοδος στον πό-

λεμο τη στιγμή που θεωρούνταν ότι αυτός είχε σχεδόν τελειώσει, ερμηνεύτηκε συνεπώς ως σημάδι της πολιτικής οξυδέρκειας του Μουσολίνι. Όταν η ψευδαίσθηση ενός σύντομου και νικηφόρου πολέμου μετατράπηκε στην πραγματικότητα ενός παρατεταμένου και αβέβαιου πολέμου, το πολιτικό ταλέντο του Μουσολίνι αμφισβητήθηκε, και ο μύθος ενός χαρισματικού και αλάθευτου Ντούτσε άρχισε να χάνει την αξιοπιστία του. Το πόσο πολύ είχε πέσει ο Μουσολίνι στα μάτια του ιταλικού λαού, μπορεί να εκτιμηθεί από τις σχεδόν ομόφωνες αναφορές από το δίκτυο κατασκόπων και πληροφοριοδοτών της αστυνομίας σχετικά με την κοροϊδευτική αντίδραση του λαού σε μια ομιλία του τον Δεκέμβριο του 1942. Ένα εντυπωσιακό αυτογκόλ σε ό,τι αφορά τον τόνο και το περιεχόμενο, η ομιλία –μία από τις λίγες που εκφώνησε στα χρόνια του πολέμου– υποτίθεται ότι θα επιβεβαίωνε και πάλι την εξουσία του Μουσολίνι μετά από μία περίοδο εξουθενωτικής ασθένειας. Τα στομαχικά προβλήματα του δικτάτορα τον έκαναν να φαίνεται και να συμπεριφέρεται σαν ένας γέρος, και η προφανής σωματική εξασθένηση ήταν και εκείνη ένας παράγοντας στη συρρικνωμένη απήχησή του.

Η προσδοκία ενός βραχείου πολέμου δικαιολογούσε την έλλειψη προετοιμασίας για έναν πόλεμο μεγάλης διάρκειας, και είχε άμεσες επιπτώσεις στα ιταλικά μετόπισθεν. Η εισαγωγή περιορισμών στις ποσότητες των βασικών τροφίμων ήρθε πολύ αργά, για να αποτραπούν οι ελλείψεις στον εφοδιασμό των απαραίτητων και η κατακόρυφη αύξηση του πληθωρισμού. Οι ολοένα και πιο απελπισμένες προσπάθειες της κυβέρνησης να ρυθμίζει και να ελέγχει την παραγωγή και την αγορά του φαγητού έμεναν πίσω εξαιτίας της εκτόξευσης των τιμών

Πανηγυρισμοί στη Ρώμη μετά την ανατροπή της κυβέρνησης Μουσολίνι το 1943.

των προϊόντων σε έλλειψη, και το μόνο που κατάφεραν ήταν να κάνουν πιο έντονα τα προβλήματα προσφοράς και ζήτησης τα οποία υποτίθεται ότι θα έλυναν.

Έτσι, δημιουργήθηκε γρήγορα μια μαύρη αγορά, η οποία αποδείχθηκε ότι ήταν αδύνατον να εξαλειφθεί. Μεταμόρφωσε το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού σε μικροεγκληματίες που εμπλέκονταν στις αμέτρητες συναλλαγές αγοράς, πώλησης και παζαρέματος που έγιναν το επίκεντρο της καθημερινής ρουτίνας των περισσότερων ανθρώπων. Οι αρχές ανέχονταν την μαύρη αγορά, εν μέρει επειδή το να την σταματήσουν πλήρως θα περιελάμβανε τη σύλληψη του περισσότερου πληθυσμού, και εν μέρει επειδή συνειδητοποίησαν ότι, παρά το κοινωνικό και το οικονομικό κόστος, τουλάχιστον λειτουργούσε ένα είδος συστήματος ανεφοδιασμού. Ο κόσμος δεν λιμοκτονούσε, αλλά σίγουρα πεινούσε. Πολλοί άρχισαν να απου-

σιάζουν από τις δουλειές τους και να εμφανίζονται μόνο για μέρος της βάρδιας τους, προκειμένου να ψάξουν για φαγητό. Αυτό ήταν σημάδι ενός πράγματος που άρχιζε να συμβαίνει γενικότερα κατά τη διάρκεια ενός πολέμου, ο κόσμος έβαζε το προσωπικό του συμφέρον πιο πάνω από το συλλογικό, το προσωπικό καλό πάνω από το κοινό καλό. Αυτοί που εξέθεταν την πραγματικότητα της κατάστασης εξαφανίζονταν: έτσι, ο καθηγητής του πανεπιστημίου που εκτελούσε χρέη συμβούλου στο υπουργείο Γεωργίας απολύθηκε εξαιτίας των τακτικών, εξονυχιστικών και υπερβολικά ακριβών ερευνών του σχετικά με τις διατροφικές συνήθειες του έθνους τον καιρό του πολέμου και τις ελλείψεις στα τρόφιμα.

Ορισμένες ενδιαφέρουσες κοινωνικές ανατροπές συνέβησαν υπό αυτές τις συνθήκες. Τα εισοδήματα και οι οικονομίες της μεσαίας τάξης καταστράφηκαν από τις υψηλές τιμές και τις ελλείψεις

των τροφίμων, όπως έγινε και με τον ελεύθερο χρόνο της μεσαίας τάξης. Ήταν αδύνατο να κρατήσουν τις υπηρετριές τους, εκτός και αν οι γηραιές κυρίες των πόλεων μπορούσαν να προσφέρουν καταλύματα που υπερέβαιναν το επίπεδο των περιορισμών. Τώρα, οι σύζυγοι των επαγγελματιών ανδρών, όπως και οι σύζυγοι της μεσαίας τάξης, περνούσαν όλη την ημέρα ψάχνοντας για φαγητό για το οικογενειακό γεύμα. Η ύπαιθρος έγινε ένα καλύτερο μέρος από τις πόλεις, διότι ήταν πιο κοντά στις προμήθειες τροφίμων και ήταν ασφαλέστερη από τους βομβαρδισμούς.

Οποσδήποτε υπήρχαν σχέδια για την μεταφορά των ευάλωτων κατοίκων των πόλεων σε πιο ασφαλή μέρη της χώρας. Αλλά οι περισσότερες εκκενώσεις ήταν αυθόρμητες, με εκείνους που εργάζονταν στις πόλεις και τις οικογένειές τους να βρίσκουν μέρη για να μείνουν στις γύρω επαρχίες και μετά να έρχονται αντιμέτωποι με μεγάλα ταξίδια από και προς τη δουλειά τους μέσα στα ολοένα και πιο αποπνικτικά μέσα μαζικής μεταφοράς. Έτσι, όπως συνέβαινε και σε άλλα μέρη, η εκκένωση οδηγούσε στην ανεστραμμένη κοινωνική και οικονομική αλληλεπίδραση μεταξύ των κατοίκων της επαρχίας και των πόλεων· οι τελευταίοι ήταν τώρα προσωρινοί και απρόθυμοι κάτοικοι της υπαίθρου. Κάποιοι βιομηχανικοί εργάτες βρήκαν τους εαυτούς τους να επιστρέφουν κοντά στους συγγενείς τους, να διαμένουν σε χωριά από τα οποία οι γονείς και οι θείοι τους είχαν μεταναστεύσει για να βρουν δουλειά στα αστικά εργοστάσια, μία γενιά πριν. Η φασιστική κυβέρνηση δεν έκανε πολλά πράγματα για τον έλεγχο των κινήσεων των εκτοπισμένων, και μπορούσε μόνο να κάνει την ανάγκη φιλοτιμία με το να δικαιολογεί τις εκκενώσεις ως την πραγματοποίηση της

μακροχρόνιας πολιτικής της να «αγροτικοποιήσει» την Ιταλία και να επαναφέρει τους Ιταλούς στην αγνότητα της αγροτικής ζωής.

Ακόμη και κάποιοι από τους υπέρμαχους των γενικευμένων βομβαρδισμών αμάχων κατά τη διάρκεια του πολέμου φοβούνταν ότι οι βομβαρδισμοί μπορεί να είχαν αντιπαραγωγικές επιδράσεις στο ηθικό των άμαχων εκθρών, με το να ενισχύουν παρά να αποδυναμώνουν την αποφασιστικότητα του λαού. Όμως, οι συμμαχικοί βομβαρδισμοί των ιταλικών πόλεων, ήταν τόσο αποκαρδιωτικοί όσο προορίζονταν. Ωστόσο, ο κόσμος δεν κατηγορούσε τους Αμερικανούς «γκάνγκστερς» που τον βομβάρδιζαν, όπως τον ωθούσε η φασιστική προπαγάνδα, αλλά κατηγορούσε την ίδια του την κυβέρνηση για ανεπαρκή σχέδια αντιαεροπορικής και πολιτικής άμυνας. Σε επιστολές και σε αναφορές των πληροφοριοδοτών της αστυνομίας σχετικά με τη διάθεση της κοινής γνώμης, οι Ιταλοί εξέφραζαν τον θυμό και την περιφρόνησή τους για ένα καθεστώς που βασιζόταν στον πόλεμο, το οποίο αδυνατούσε να τους προστατεύσει από αεροπορικές επιδρομές και από τα επακόλουθα, τα κατεστραμμένα σπίτια και τις υποδομές, τις χαμένες δουλειές και τις τραυματισμένες ψυχές. Απ' ό,τι φαίνεται, όταν οι άνθρωποι στις βόρειες βιομηχανικές πόλεις του Μιλάνου και του Τορίνου έμαθαν ότι η Ρώμη είχε βομβαρδιστεί, για την πρώτη και μοναδική φορά, τον Ιούλιο του 1943, λίγο πριν την απομάκρυνση του Μουσολίνι, η αντίδρασή τους ήταν ένα είδος πικρής αλλά ενθουσιώδους ικανοποίησης. Η κυβέρνηση και η γραφειοκρατία είχαν επιτέλους πάθει το ίδιο από το οποίο υπέφεραν εκείνοι. Αυτό ήταν αντιπροσωπευτικό ενός αρκετά αξιοσημείωτου ρήγματος στην εθνική ομοψυχία.

Συνήθως, η γενικευμένη δυσaráσκεια απέναντι στον φασιστικό πόλεμο εντοπίζεται στον απαίσιο χειμώνα του 1942-1943, όταν υπήρξαν ανατροπές τόσο στα μετόπισθεν όσο και στα διάφορα μέτωπα: μια εντατική εκστρατεία βομβαρδισμών από τους Συμμάχους εναντίον των πόλεων της βόρειας Ιταλίας και σοβαρές ήττες του Άξονα στη Σοβιετική Ένωση και στη Βόρειο Αφρική. Αλλά ήταν πιθανό ότι οι σωρευτικές επιδράσεις των ελλείψεων στα τρόφιμα και των υψηλών τιμών, των βομβαρδισμών και των εκκενώσεων, πάνω στο ηθικό και στον βιοπορισμό του λαού, είχαν προκαλέσει τη γενικευμένη εξάντληση των Ιταλών με τον πόλεμο ήδη από το καλοκαίρι του 1942.

Όστόσο, η δυσφορία με τον πόλεμο και τις συνέπειές του δεν οδήγησε σε κάποια συντονισμένη ενέργεια εναντίον του φασιστικού καθεστώτος. Ο αντίκτυπος του πολέμου στον απλό ιταλικό λαό είχε προξενήσει την πτώση του ηθικού και μια πολιτική απάθεια και νωθρότητα που σήμαινε ότι οι ορίζοντες των Ιταλών, όπως ήταν φυσικό, ποτέ δεν επεκτάθηκαν πέρα από την καθημερινή πάλη για την απόκτηση φαγητού και των άλλων προς το ζην. Μπορεί να ήθελαν το τέλος του πολέμου, αλλά δεν είχαν την ενέργεια, τους πόρους και τη θέληση για να το καταφέρουν. Ίσως αυτή είναι μία εξήγηση σχετικά με το γιατί δεν υπήρξε λαϊκή ανάμειξη στην πτώση του Μουσολίνι τον Ιούλιο του 1943.

Μια άλλη εξήγηση βρίσκεται στον σκόπιμο αποκλεισμό του λαού από τα σχέδια εκείνων που συνωμοτούσαν εναντίον του Μουσολίνι στις αρχές του 1943. Η ευθύνη του Ντούτσε για την καταστροφική πολεμική προσπάθεια της Ιταλίας έφερε επιτέλους στην επιφάνεια την πικρία που συσσωρευόταν για χρόνια ανάμεσα στους εξέχοντες φασίστες σχετικά με τη φύση της προσωπικής

δικτατορίας του Μουσολίνι. Ήταν ένας ηγέτης που κυριολεκτικά τοποθετούσε τον εαυτό του υπεράνω του πεδίου συμπλοκής, στην ολύμπια απομόνωση. Ο Μουσολίνι δεν ήταν πρόθυμος να επικοινωνήσει με τους υφιστάμενούς του στη φασιστική ιεραρχία κατά έναν παραγωγικό τρόπο. Δεν ήθελε να ζητήσει τη συμβουλή τους, πόσο μάλλον να την ακολουθήσει, ουσιαστικά επειδή τους απεχθανόταν για τη μετριότητά τους και επειδή θεωρούσε ότι μόνος εκείνος μπορούσε να φέρει εις πέρας τη φασιστική αποστολή να κάνει την Ιταλία σπουδαία.

Τον Ιανουάριο του 1941, ο Μουσολίνι αποφάσισε ξαφνικά να στείλει στο μέτωπο όλους τους υπουργούς της κυβέρνησής του. Η πρωτοβουλία εξέφραζε, περισσότερο από οτιδήποτε άλλο, την πεποίθησή του ότι οι υπουργοί περίττευαν, δεν ήταν αναγκαίοι για τη διακυβέρνηση της χώρας κατά τη διάρκεια του πολέμου. Ο ίδιος και μερικοί δημόσιοι υπάλληλοι αρκούσαν. Η κίνηση αυτή, και η περιθωριοποίηση που υπαινισσόταν, εύλογα αντιμετωπίστηκε με δυσaráσκεια από εκείνους τους οποίους στοχοποιούσε. Για μερικούς από τους εξέχοντες φασίστες που είχαν στρατευθεί, όπως ο Τζουζέπε Μποτάι και ο Ντίνιο Γκράντι, αυτή η αναγκαστική περίοδος υπηρεσίας στον στρατό ήταν το σημείο στο οποίο έχασαν κάθε σεβασμό για τον Ντούτσε, στην πολιτική ιδιοφυΐα του οποίου πίστευαν και βασίζονταν κάποτε.

Η σημασία αυτού του ρήγματος στη σχέση μεταξύ των φασιστών ηγετών και του Μουσολίνι δεν θα πρέπει να υποτιμάται. Εκείνοι οδήγησαν τον δικτάτορα στο να υποχωρήσει και να καλέσει το Μεγάλο Φασιστικό Συμβούλιο, το κατ' όνομα συλλογικό σώμα για τη λήψη αποφάσεων του φασισμού. Στην παρατεταμένη συνεδρία του στις 25 Ιουλίου,

Ο Τζουζέπε Μποτάι (1895-1959), οικονομολόγος και δημοσιογράφος υπήρξε μέλος του Εθνικού Φασιστικού Κόμματος. Λόγω του πολέμου συγκρούστηκε με τον Μουσολίνι, και το 1943 αποπέμφθηκε. Καταδικάστηκε ερήμην σε θάνατο στην δίκη της Βερόνας (1943) και διέφυγε στο Βατικανό. Άλλαξε μέτωπο και κατατάχθηκε στην Λεγεώνα των Ξένων μέχρι το 1948 πολεμώντας ενάντια στο Γ Ράιχ. ΔΕΞΙΑ: Στις 25 Ιουλίου 1943, μετά από αίτημα του Ντίνιο Γκράντι (1895-1988), –πρώην υπουργού Εξωτερικών– λόγω της αποτυχίας του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, το Μεγάλο Φασιστικό Συμβούλιο ανέτρεψε τον Μουσολίνι ζητώντας από τον βασιλιά να επαναλάβει την πλήρη εξουσία του, αφαιρώντας επίσημα τον τίτλο από τον Μουσολίνι.

το Συμβούλιο ενέκρινε με 19 ψήφους υπέρ και 7 κατά, μια πρόταση που διατυπώθηκε από τον Ντίνιο Γκράντι, σύμφωνα με την οποία ο Μουσολίνι θα έπρεπε να μεταβιβάσει τη δικτατορική του εξουσία, συμπεριλαμβανομένης και της de facto ανώτατης διοίκησης των ενόπλων δυνάμεων, στα συνταγματικά όργανα του κράτους. Μπορούμε εύλογα να υποθέσουμε ότι οι καταθέτες και οι υποστηρικτές αυτής της πρότασης δυσπιστίας προς τον ηγέτη τους δεν οραματίζονταν το τέλος του φασισμού, αλλά μάλλον έναν φασισμό χωρίς τον Μουσολίνι, ή έναν φασισμό με τον Μουσολίνι ως εικονικό ηγέτη. Όμως, ήταν μία σαφής πρόσκληση προς τον βασιλιά για να δράσει. Τελικά, ο Βίκτωρ Εμμανουήλ,

που είχε κρατηθεί ενήμερος σχετικά με τη συνωμοσία του Γκράντι, αποφάσισε να αφήσει στην άκρη την συνήθη αναβλητικότητα του και να κάνει κάτι. Το εσωτερικό φασιστικό πραξικόπημα εναντίον του Μουσολίνι κυριεύτηκε και αντικαταστάθηκε από ένα βασιλικό και στρατιωτικό πραξικόπημα που κατέληξε στην καθαίρεση, τη σύλληψη και τη φυλάκιση του Μουσολίνι μετά τη συνεδρία του Μεγάλου Συμβουλίου.

Ο βασιλιάς και οι στρατιωτικοί συνωμότες του δεν σκόπευαν να καλέσουν τον λαό και τους αντιφασίστες προκειμένου να θέσουν σε ισχύ την αλλαγή στην κυβέρνηση. Ήταν απασχολημένοι με το να εξασφαλίσουν μία συντηρητική βασιλική διαδοχή στο φασιστικό καθε-

Ο βασιλιάς Βίκτωρ Εμμανουήλ Γ΄ με Άγγλους και Γάλλους στρατηγούς στο Μπάρι το 1943.

στώ, και όχι ένα αντιφασιστικό, λαϊκό ή επαναστατικό καθεστώς. Οι απεργίες που διοργανώθηκαν από εργάτες στα βόρεια βιομηχανικά κέντρα τον Μάρτιο του 1943, ως διαμαρτυρία απέναντι στον πόλεμο και τις επιδράσεις του στο βιοπορισμό και τις συνθήκες εργασίας τους, θεωρήθηκαν, και θεωρούνται, συνήθως κατά κάποιον τρόπο υπεύθυνες για την πτώση του Μουσολίνι. Οι απεργίες ήταν αδιαμφισβήτητα μία σοβαρή πρόκληση στην αξιοπιστία του φασιστικού καθεστώτος. Αλλά εκείνο άντεξε, και χειρίστηκε τις απεργίες εξαιρετικά καλά σε ό,τι αφορούσε τις εργασιακές σχέσεις και τη δημόσια τάξη, μην επιτρέποντας ποτέ στη δράση αυτή να επεκταθεί σε ευρύτερες και λιγότερο περιορισμένες διαμαρτυρίες στους δρόμους. Η πραγματική επίδραση των απεργιών ήταν στο πόσο άλλαξαν τη στάση τού συντηρητικού κατεστημένου απέναντι στο καθε-

στώ. Αναφορικά με αυτό, φαίνεται ότι οι απεργίες προανήγγειλαν το τέλος της χρησιμότητας του φασισμού στο να περιορίζει τις μάζες, αλλά και την πιθανότητα μιας τρομακτικής κοινωνικοεπαναστατικής έκβασης της κρίσης της φασιστικής διακυβέρνησης. Επομένως, οι απεργίες ήταν ένα περαιτέρω κίνητρο για δράση από τον βασιλιά και τις συντηρητικές δυνάμεις που τον στήριζαν, αντί για ένα έναυσμα για τον λαϊκό αντιφασισμό.

Έτσι, ο Μουσολίνι ανατράπηκε από μία συνωμοσία και ένα πραξικόπημα του παλατιού και όχι από κάποια λαϊκή εξέγερση. Η λαϊκή κίνηση εναντίον του φασισμού, που διαμορφώθηκε κατά την ένοπλη αντίσταση στη Φασιστική Δημοκρατία και τη γερμανική ναζιστική κατοχή, αναβλήθηκε για μερικούς ακόμη κρίσιμους μήνες.

Ο Φίλιπ Μόργκαν είναι Ιστορικός, Πανεπιστήμιο του Κέιμπριτζ.

Μετάφραση: Μυρτώ Κατσιέρα

Tim Marshall

Βιβλία Ιστορίας και Πολιτικής για όσα συμβαίνουν τώρα.

Τι αισθάνεσαι όταν βλέπεις τη σημαία του έθνους σου να κυματίζει;

Τις υψώνουμε. Τις καίμε. Παρελαύνουμε υπό τα χρώματά τους.

Και ακόμα και

στον 21ο αιώνα πεθαίνουμε γι' αυτές.

Τι σημαίνουν οι σημαίες; Γιατί είναι τόσο σημαντικές;

Ο Tim Marshall μας εξηγεί τη δύναμη και την επιρροή τους.

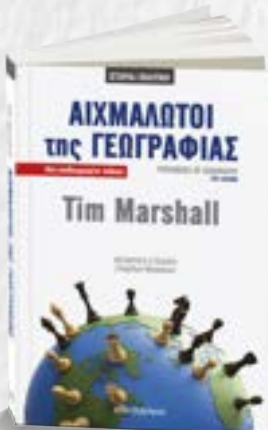

Ο εθνικισμός και η πολιτική των ταυτοτήτων βρίσκονται και πάλι σε άνοδο. Φράχτες χιλιάδων χιλιομέτρων έχουν ανεγερθεί τα τελευταία δέκα χρόνια επαναπροσδιο-

ρίζοντας το πολιτικό μας τοπίο.

Μία άμεση και χωρίς περιστροφές ανάλυση των διενέξεων που θα διαμορφώσουν τον κόσμο μας τα επόμενα χρόνια.

Εσείς σε ποια πλευρά του τείχους βρίσκεστε;

Με νέο επικαιροποιημένο πρόλογο από τον συγγραφέα.

Μέσα από 10 χάρτες, αποδεικνύεται ότι η γεωγραφία διαμορφώνει όχι

μόνο την ιστορία αλλά επιβάλλει όρια στους ηγέτες όλου του κόσμου και εντέλει καθορίζει το πεπρωμένο των λαών.

στην κατηγορία Γνώσεων!

Ένας μοναδικός τρόπος για να μάθουν τα παιδιά Ιστορία και Γεωγραφία.

Ανακάλυψε μαζί τους την ιστορία και τον πολιτισμό του κόσμου, μέσα από την εικονογραφημένη έκδοση για παιδιά του διεθνούς best seller.

Η ΙΑΤΡΙΚΗ ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΣΤΟΥΣ ΑΓΩΝΙΣΤΕΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ 1821

ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΜΑΡΚΕΑ

Η Επανάσταση του 1821 ήταν αναπόδραστη συνέπεια αλληλεπίδρασης πολλών παραγόντων. Γιατί ουδέποτε υποτιμήθηκε από τους ιστορικούς ο ρόλος ορισμένων συμπτώσεων που λειτούργησαν ενθαρρυντικά για τον ξεσηκωμό των υποδουλωμένων ραγιάδων. Η σταδιακή αποδυνάμωση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, που υποσκάφτηκε επί πλέον από την ανταρσία του Αλή πασά, μαζί με τον νεοελληνικό διαφωτισμό, όπως εκδηλώθηκε ταυτόχρονα με τα γραπτά του Αδαμάντιου Κοραή και τα φλογερά λόγια του Ρήγα, έδωσαν το κίνητρο να αναπτυχθεί προοδευτικά η ιδέα ίδρυσης ενός ελληνικού έθνους με διακριτή πολιτική οντότητα, συνδεδεμένου άρρηκτα με την αρχαία Ελλάδα. Μέσα σε αυτό το κλίμα, όπου ο απόηχος από τις διδαχές του Κοσμά του Αιτωλού αφύπνιζε τις συνειδήσεις, η μύηση στα ιδανικά της Φιλικής Εταιρείας και η ψευδαίσθηση υποστήριξης από την τσαρική Ρωσία, έτρεφαν προσδοκίες για λύτρωση από τον μακροχρόνιο ζυγό.

Η ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ των Οθωμανικών δυνάμεων, σε συνδυασμό με τις εμφύλιες έριδες -χαρακτηριστικό γνώρισμα της φυλής- πρόσβαλαν από νωρίς τον αγώνα σε σημείο επικίν-

δυνο για την έκβασή του. Άλλωστε, δεν ήταν όλα τόσο ανέφελα, όσο επιθυμούσαν οι επαναστάτες. Ο καγκελάριος της Αυστρίας, ο Κλέμενς φον Μέτερνιχ, δεν δίσταζε να επιτίθεται με σφοδρότητα

κατά της ελληνικής επανάστασης: «Οι Έλληνες πρέπει να υποταχθούν με κάθε τρόπο». Στη συνέχεια όμως, όταν η εκστρατεία του Ιμπραήμ έδειχνε να ναυαγεί κάτω από τις συντονισμένες ενέργειες των Μεγάλων Δυνάμεων, η στάση του άλλαξε. Είναι χαρακτηριστικά τα λόγια του Άντον Πρόκες φον Όστεν, πρώτου πρέσβη της Αυστρίας στην Ελλάδα, που απηχούν τις απόψεις του ίδιου του Μέτερνιχ: «Η κυβέρνησή μας, για να βοηθήσει να ξεπεραστούν τα εμπόδια στην επίλυση του ελληνικού ζητήματος, είναι έτοιμη να κάνει τη μεγάλη υπέρβαση: να αναγνωρίσει άμεσα την ανεξαρτησία των Ελλήνων».

Στο συλλογικό ασυνείδητο, η Επανάσταση του 1821 είναι συνδεδεμένη με συγκεκριμένες μορφές και σχήματα: Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης στα Δερβε-

νάκια· ο Αθανάσιος Διάκος στην Αλαμάνα· ο Παπαφλέσσας στο Μανιάκι· ο Γεώργιος Καραϊσκάκης να πολεμά και να απωθεί τον Κιουταχή στο Κερατσίνι. Παρόλα αυτά, η άποψη πολλών ιστορικών είναι ότι την υπόθεση του αγώνα την ανέλαβε ο ίδιος ο απλός και ενθουσιώδης λαός. Ο Τζορτζ Φίνλεϊ στην Ιστορία του (σε μετάφραση Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη) γράφει ότι «Ουδέποτε εἰς τὰ χρονικάτων κρατῶν μᾶλλον ὄλοσχερῶς ἐξηγήθη ἡ ἐπιτυχία ἐνός ἔθνους ἐκ τῆς διαγωγῆς τῆς πληθῆος τοῦ λαοῦ». Την ίδια ώρα, το κύμα του Φιλελληνισμού στην Ευρώπη φούντωνε, ιδίως μετά τη συνειδητοποίηση της σφαγῆς των αμάχων στη Χίο. Είναι ενδεικτικοί, για το πνεύμα της εποχής, οι στίχοι του Βίκτωρα Ουγκό από το ποίημα “Ενθουσιασμός”, καθώς προτρέπει τους συμπατριώτες του να

Ο θάνατος του Μάρκου Μπότσαρη, έργο του Λουντοβίκο Λιπαρίνι, 19ος αιώνας, (Μουσείο Σαρτόριο, Τεργέστη).

αγωνιστούν δίπλα στους επαναστατημένους Έλληνες: «...για την Εκδίκηση την αγία/για τη Θεά μας τη Λευτεριά».

Αλλά η έρευνα για τις αιτίες που ώθησαν τον αγώνα σε νικητήρια κατάληξη, δεν σταματά εδώ. Επειδή δεν ήταν άμοιρες κάποιες άλλες παράμετροι, εξίσου σημαντικές. Η ιατρική φροντίδα στους αγωνιστές, για παράδειγμα, απαιτούσε συντονισμένες ενέργειες, οι οποίες δεν ήταν αυταπόδεικτες ευθύς εξ αρχής. Οι συνθήκες δημόσιας υγείας σε όλη τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας θα χαρακτηρίζονταν επεικώς άθλιες. Αρκετοί νέοι που έσπευσαν να φοιτήσουν την Ιατρική σε πανεπιστήμια ευρωπαϊκών πόλεων, προτίμησαν να παραμείνουν στη γοητευτική Εσπερία, ενώ ελάχιστοι επέστρεψαν, ωθούμενοι από πατριωτικό ζήλο,

για να προσφέρουν τις γνώσεις τους στον γενέθλιο τόπο. Το βάρος της ιατρικής φροντίδας στα πεδία των μαχών το σήκωσαν ουσιαστικά οι πρακτικοί ιατροί και, εν μέρει, οι ιατροί που στελέχωναν τον τακτικό στρατό, κυρίως αλλοδαποί Φιλέλληνες. Και μέσα σε αυτόν τον χαλασμό, οι κομπογιαννίτες και οι τσαρλατάνοι βρήκαν την ευκαιρία να διακηρύξουν τις εξαιρετικές θεραπευτικές τους ικανότητες!

Η κατάσταση της δημόσιας υγείας επί Τουρκοκρατίας

Αντλώντας πληροφορίες από τις υπάρχουσες πηγές, δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηρίξουμε πως οι συνθήκες διαβίωσης στον καιρό της Επανάστασης ήταν σαφώς υποβαθμισμένες. Για την άθλια

Τυφλός τραυματίας, έργο του Θεόδωρου Βρυζάκη, 19ος αιώνας, (Αθήνα, Εθνική Πινακοθήκη). ΔΕΞΙΑ: Στα Απομνημονεύματα του Στρατηγού Μακρυγιάννη, ανευρίσκουμε περιγραφές όπου αναφέροντα λεπτομέρειες για την παροχή ιατρικής φροντίδας από πρακτικούς.

δημόσια υγεία ενοχοποιήθηκαν κατά καιρούς οι αλληπάλληλες μετακινήσεις των αγωνιστών από τόπο σε τόπο, ο αναγκαστικός συνωστισμός πληθυσμιακών ομάδων σε αστικά κέντρα που διέθεταν ανεπαρκή υγειονομική υποδομή, οι συχνές πολιορκίες πόλεων και οχυρών, αλλά και οι συνεχείς πολεμικές αναμετρήσεις που εμπόδιζαν την υλοποίηση οποιουδήποτε σχεδίου εξυγίανσης. Και μέσα σε όλα αυτά, έρχονταν να προστεθούν η ανυπαρξία πόσιμου νερού, η έλλειψη σε τρόφιμα, φάρμακα και άλλα εφόδια, το υγρό κλίμα, το ιδιαίζον γεωφυσικό περιβάλλον στην ελληνική ύπαιθρο, όπου εξελίσσονταν οι πολεμικές επιχειρήσεις, αλλά και τα ποικίλα προβλήματα ύδρευσης και αποχέτευσης.

Η πρώτη καταγεγραμμένη επιδημία, μετά την κήρυξη της Επανάστασης, εκδηλώθηκε στην Τρίπολη, είχε ως αιτία τον εξανθηματικό τύφο και προκάλεσε περίπου 3.000 θανάτους. Επιδημία τύφου εκδηλώθηκε αργότερα και στο Ναύπλιο, αλλά και σε άλλες πόλεις που τελούσαν υπό πολιορκία, όπως το Μεσολόγγι. Οι κυριότερες ασθένειες που μαστιζαν τους αγωνιστές και τις οικογένειές τους ήταν η δυσεντερία, η χολέρα, η πανώλης, η ευλογιά και η ελονοσία. Αν λάβουμε υπόψη μας ότι η μεγάλη πρόοδος της Ιατρικής πραγματοποιήθηκε στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, μπορούμε να δικαιολογήσουμε την εξάπλωση των επιδημιών. Η ανθρωπότητα θα αργούσε, λίγο ακόμα, για να φθάσει στο σημείο να αναγνωρίζει τα παθογόνα μικρόβια, να παρασκευάζει εμβόλια και αντιβιοτικά και να χειρουργεί άφοβα με συγκεκριμένους κανόνες ασηψίας-αντισηψίας. Ο Λουδοβίκος Παστέρ, ο Ρόμπερτ Κοχ και ο Τζόζεφ Λίστερ γεννήθηκαν ακριβώς τότε, στα χρόνια της Επανάστασης.

Η διατροφή των αγωνιζομένων περιλάμβανε κυρίως ψωμί, παξιμάδια και

βρασμένο καλαμπόκι. Σπανιότερα έτρωγαν κρέας και ψάρι. Το τραπέζι τους περιλάμβανε επίσης κρασί και ρακή. Σε όλη τη διάρκεια του αγώνα, το μόνο που δεν έλειψε σε κάθε γεύμα ήταν το ελαιόλαδο. Εντούτοις, σε περιπτώσεις πολιορκίας, όπως στο Μεσολόγγι, οι πολιορκημένοι, μετά την εξάντληση των αποθεμάτων σε τρόφιμα, αναγκάζονταν να καταφύγουν σε οτιδήποτε μπορούσε να μασηθεί. Στην αρχή κατανάλωναν όλα τα κατοικίδια ζώα, όπως άλογα, μουλάρια, γαϊδούρια, καμήλες, σκύλους και γάτες και στη συνέχεια ποντικούς και δέρματα ζώων. Στην απόγνωσή τους, μπροστά στο απειλητικό φάσμα του επερχόμενου θανάτου από αστία, κατέφευγαν στη νεκροφαγία πριν την πλήρη αποσύνθεση των πτωμάτων.

Τα νερά των πηγαδιών ήταν μολυσμένα. Ο Διονύσιος Κόκκινος γράφει: «Τα πηγάδια του Άργους είχαν σχεδόν εξαντληθεί και τα ολίγα νερά που είχαν απομείνει είχαν δηλητηριαστεί από την οξείδωσι των χαλκίνων σκευών που είχαν ρίψει μέσα φεύγοντας οι κάτοικοι δια να τα αποκρύψουν και να τα επανεύρουν αργότερα». Για τους πολιορκημένους στο Μεσολόγγι, ο Νικόλαος Κασομούλης γράφει: «...το νερό των δεξαμενών είχε γίνει ένα μείγμα αλλόκοτον' ό,τι ήθελες μέσα εύρισκες μυαλά, εντόσθια, αίμα, κεφάλια. Και οι Έλληνες έπιναν και υπέμνεσκαν με όλην την αδιαφορίαν». Παρόλες τις δυσκολίες, το ηθικό των Ελλήνων ουδέποτε εκάμφθη. Συνέχισαν να αγωνίζονται νηστικοί, άρρωστοι, πληγωμένοι και εξουθενωμένοι. Αλλά με πείσμα, αισιοδοξία και πίστη στην πάλη τους για την κατάκτηση της ελευθερίας.

Επιστήμονες ιατροί κατά την Επανάσταση

Στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, αρκετοί νέοι από διάφορες περιοχές της υπόδου-

λης Ελλάδας έσπευσαν σε πανεπιστήμια ευρωπαϊκών πόλεων για να σπουδάσουν, κατά προτίμηση την τέχνη του Ασκληπιού και του Ιπποκράτη, την Ιατρική. Επέλεξαν συνήθως την Πάδοβα, την Παβία, την Πίζα και τη Βιέννη. Επειδή, σύμφωνα με τον Αδαμάντιο Κοραή, το Οθωμανικό «...θηριώδες έθνος εις μόνους τους ιατρούς αναγκάζεται να υποκρίνεται κάποιαν ημερότητα». Ο Ιάκωβος Ρίζος Νερούλος διατείνεται ότι οι επιστήμονες ιατροί, επανερχόμενοι στην πατρίδα, όχι μόνο βοηθούσαν ιατρικώς τους αδελφούς τους, αλλά καθίσταντο ταυτόχρονα «κήρυκες τού υπέρ της πατρίδος και της παιδείας έρωτος».

Κάποιοι από τους πτυχιούχους αυτούς της Ιατρικής ανέρχονταν στην κλίμακα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και αποκτούσαν αξιώματα. Οι Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και Παναγιώτης Νικούσιος έφθασαν να γίνουν Μεγάλοι Διερμηνείς. Ο Πέτρος Ηπίτης οργάνωσε φιλελληνικά κομιτάτα στην Ευρώπη. Ο

Αδαμάντιος Κοραής ανάλωσε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του στον διαφωτισμό των Ελλήνων, δίνοντας βάση στις ακατάλυτες αξίες της παιδείας και της γλώσσας. Ο Ιωάννης Κωλέττης αναμίχθηκε με την πολιτική.

Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι τον Ρήγα Φεραίο πλαισίωναν και τον στήριζαν στους αγώνες του οι ιατροί Ιωάννης Εμμανουήλ, Νικόλαος Πολύζος, Δημήτριος Νικολαΐδης, Πέτρος Φράγκος και οι φοιτητές της Ιατρικής Κωνσταντίνος Καρακάσης, Χριστόφορος Περραιβός και Γεώργιος Σακελλάριος. Να σημειωθεί ότι, όταν από προδοσία οι Αυστριακοί ανακάλυψαν τα επαναστατικά σχέδια του Ρήγα, συνέλαβαν και τον Περραιβό, τον οποίο όμως άφησαν ελεύθερο, αφού ο Ρήγας τον κάλυψε ισχυριζόμενος πως τον γνώρισε εντελώς τυχαία, καθ' οδόν, καθώς ερχόταν στην Τεργέστη για να σπουδάσει Ιατρική.

Επιστήμονες ιατροί συμμετείχαν επίσης ως μέλη της Φιλικής Εταιρείας. Αρ-

Η οικία του Τράιμπερ στην πλατεία Αγίων Ασωμάτων του Θησείου.

κετοί εξάλλου αναδείχθηκαν ως ευεργέτες συμβάλλοντας οικονομικά στον απελευθερωτικό αγώνα (Απόστολος Αρσάκης από την Ήπειρο, Δελλαπόρτας από την Κεφαλλονιά, Σακελλάριος από την Κοζάνη, Φλέβας από τη Νάουσα). Ο Ιωάννης Καποδίστριας, πρώτος κυβερνήτης της Ελλάδας, ήταν ιατρός, σπουδαγμένος στην Πάδοβα.

Ειδική μνεία οφείλουμε στη μοναδική περίπτωση Τούρκου ιατρού που αναδείχθηκε σε ενσυνείδητο και ανιδιοτελή λειτουργό του Ιπποκρατικού όρκου. Ο Χασάν Αλή Κούρταλης ζούσε με την οικογένειά του στην Αταλάντη, όπου ασκούσε το επάγγελμα του εμπειρικού ιατρού χειρουργού. Μετά την έκρηξη της Επανάστασης, είδε με τα μάτια του την οικογένειά του να σφάζεται από εκείνους που αργότερα θα περιποιόταν τα τραύματά τους. Στην πολιορκία της Ακρόπολης, περιέθαλψε τον Στρατηγό

Ο Γερμανός Φιλελληνας ιατρός Έρικ Τράιμπερ (1797-1882).

Μακρυγιάννη και τον Οδυσσέα Ανδρούτσο, καθώς και πολλούς άλλους.

Η αλήθεια είναι πως λίγοι από τους επιστήμονες ιατρούς επέλεξαν να εμπλακούν και να προσφέρουν υπηρεσίες στους αγωνιστές της Επανάστασης. Περισσότερο ασχολήθηκαν με την αντιμετώπιση παθολογικών καταστάσεων. Η φροντίδα των τραυματιών στα πεδία των μαχών στηρίχθηκε μάλλον σε φιλέλληνες αλλοδαπούς ιατρούς και κυρίως σε πρακτικούς ή εμπειρικούς ιατρούς.

Υγειονομική Υπηρεσία του τακτικού στρατού

Ο τακτικός στρατός του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους συντάχθηκε με τον νόμο 8 της 1ης Απριλίου 1822. Οι πρώτες μονάδες που συγκροτήθηκαν, ήταν το 1ο Σύνταγμα Βαρέως Πεζικού και το Τάγμα των Φιλελλήνων. Τον επόμενο χρόνο, δημιουργήθηκαν η Γερμανική Λεγεώνα και η Λεγεώνα των Φιλελλήνων, σε αντικατάσταση του ομώνυμου Τάγματος. Οι ιατροί που στελέχωναν τις στρατιωτικές μονάδες προέρχονταν από τη Γερμανία, τη Δανία και την Ελβετία. Από τον Μάρτιο 1829, οι ιατροί των στρατιωτικών μονάδων ήταν, όχι μόνο αλλοδαποί, αλλά και Έλληνες.

Ξεχωριστή περίπτωση, αυτή του Ερρίκου Τράιμπερ. Γεννήθηκε στο Μαϊνίνγκεν της Γερμανίας το 1796. Σπούδασε Ιατρική στα Πανεπιστήμια της Λένης, του Μονάχου και του Βίρτσμπουργκ. Ειδικεύτηκε στη Χειρουργική στο Παρίσι. Πολλές πληροφορίες για τις επικρατούσες συνθήκες της εποχής αντλούμε από το ημερολόγιό του, το οποίο καλύπτει το διάστημα από τον Ιανουάριο 1822, όταν πάτησε για πρώτη φορά το πόδι του στην Ελλάδα, μέχρι τον Απρίλιο 1828, όταν ανέλαβε τη διεύθυνση του στρατιωτικού νοσοκομείου στην Ακροναυπλία. Έλαβε μέρος σε πολλές μάχες και πολε-

μικές επιχειρήσεις. Είχε τον άχαρο ρόλο να διενεργήσει τη νεκροψία του λόρδου Βύρωνα και, λίγα χρόνια αργότερα, να συντάξει την ιατροδικαστική έκθεση του δολοφονημένου Ιωάννη Καποδίστρια.

Συμμετείχε στον σχεδιασμό του Α΄ Στρατιωτικού Νοσοκομείου και του Δημοτικού Νοσοκομείου. Υπήρξε ιδρυτής της Στρατιωτικής Φαρμακαποθήκης και επίτιμος καθηγητής Χειρουργικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Το 1842, διορίστηκε προσωπικός ιατρός του βασιλέα Όθωνα. Εισήγαγε την αναισθησία με αιθέρα στη Χειρουργική το 1847, λίγους μήνες μετά την πρώτη της εφαρμογή από τον Μόρτον στη Μασαχουσέτη στις 16 Οκτωβρίου 1846. Στην επιδημία χολέρας του 1854 στην Αθήνα, επέλεξε να δραστηριοποιηθεί και να περιθάλλει ασθενείς, κινούμενος ανάμεσά τους με κίνδυνο της ζωής του. Τελικά νόσησε και ο ίδιος, αλλά κατόρθωσε να αναρρώσει.

Ο Αμερικανός Φιλέλληνας ιατρός Σάμιουελ Γκρίντλεϊ Χάου (1801-1876).

Αποστρατεύτηκε το 1864. Η πατρίδα, ευγνωμονούσα, απένειμε στον σεμνό επιστήμονα πλείστες τιμές και παράσημα. Απεβίωσε το 1882 σε ηλικία 86 ετών.

Πτυχιούχοι της Ιατρικής έρχονταν στην επαναστατημένη Ελλάδα από διάφορα σημεία της οικουμένης για να προσφέρουν επιστημονική γνώση και εμπειρία, αλλά και την ίδια τους τη ζωή. Ο Σάμιουελ Χάου, απόφοιτος του Χάρβαρντ, και εμφορούμενος από άκρατο ρομαντισμό και φιλελληνικά αισθήματα, ξεκίνησε από τη Βοστώνη για να φθάσει ενθουσιώδης στην Ελλάδα, να φορέσει τη φουστανέλα και να ορισθεί χειρουργός στο στράτευμα του Μαυροκορδάτου. Βοήθησε στην ίδρυση ενός πρόσκαιρου νοσοκομείου και μιας υπηρεσίας για τη μεταφορά των τραυματιών, ενώ σύντομα ακολούθησε ένα μικρό στρατιωτικό απόσπασμα, όπου, όπως αποκάλυψε ένας σύντροφός του, «γινόταν χειρουργός όταν τελείωνε η μάχη». Μετά την επιστροφή στη γενέτειρά του, ο Χάου φρόντισε και ιδρύθηκε ένα πρότυπο ίδρυμα τυφλών, το φημισμένο *Perkins Institute*. Πολύ αργότερα, τον Μάρτιο του 1867, μετά την επανάσταση της Κρήτης, μετέφερε χρήματα και τρόφιμα για τους πρόσφυγες και τους κατοίκους της Μεγαλονήσου.

Την ίδια εποχή, η Ελβετία έδωσε έμπρακτα ένα δείγμα υγειονομικού φιλελληνισμού αξιοζήλευτο. Ο Ζαν Ζακ Μάγιερ εξέδωσε τα *“Ελληνικά Χρονικά”* και έχασε τη ζωή του στο Μεσολόγγι κατά την ηρωική Έξοδο. Ο Ανρί Άμσλερ πέθανε από τύφο στη Μήλο. Ο Ανρί Ντιμόν αγωνίστηκε σε ολόκληρη τη διάρκεια του αγώνα. Ο Λουί-Αντρέ Γκος, οπλισμένος με ευρωπαϊκά πνευματικά εφόδια, και έχοντας ήδη επιδείξει πολυδιάστατη ιατρική, πολιτική και δημοσιογραφική δραστηριότητα, αναδείχθηκε σε σημαντικό εκπρόσωπο της δημόσιας

ζωής στη χώρα του και σε σταυροφόρο που οργάνωσε συστηματικά τον ελβετικό φιλελληνισμό. Σε συνεργασία με τον μεγαλοτραπεζίτη Εϋνάρδο (Jean-Gabriel Eynard), πρόνοησε τη μεταφορά εφοδίων και χρημάτων στους επαναστατημένους Έλληνες. Ορίστηκε γενικός επίτροπος εφοδιασμού του στόλου και επιθεωρητής φόρων του Αρχιελάγους συμμετέχοντας παράλληλα σε φιλελληνικές επιτροπές για τη διανομή των βοηθημάτων. Ένωσε υπερήφανος όταν νοσήλευσε τον θανάσιμα πληγωμένο Καραϊσκάκη. Τελευταία ίσως επιστημονική του προσφορά, η ανέκδοτη έκθεση που υπέβαλε στον Καποδίστρια για τη λειτουργία του πρώτου νοσοκομείου στο Ναύπλιο.

Μετά τον Μάρτιο 1829, διορίστηκαν ως ιατροί του τακτικού στρατού και Έλληνες. Αναφέρονται ενδεικτικά οι Στυλιανός Αιμίλιος από τη Λέσβο, Χρονίας Δροσινός από τα Αμπελάκια, Στέφανος Κρίτης και Αντώνης Πολυλάς από την Κέρκυρα.

Οι πρακτικοί ιατροί

Οι πάντες συνομολογούν ότι οι πρακτικοί ιατροί ήταν αυτοί που σήκωσαν τελικά το μεγαλύτερο βάρος στη φροντίδα των αγωνιστών. Ήταν επιδέξιοι ν' ανατάσσουν κατάγματα και εξαρθρήματα, να περιποιούνται τραύματα και να πραγματοποιούν μικροεπεμβάσεις. Η μετάδοση γνώσεων και εμπειριών στην άσκηση της πρακτικής ιατρικής περνούσε από πατέρα σε γιο, ως οικογενειακή παράδοση. Λειτουργούσαν, ωστόσο, ως προς τον σκοπό αυτόν, ιατροφαρμακευτικά σχολεία σε Αθήνα, Καρπενήσι, Σπάρτη, Κέρκυρα και Χίο. Παρόμοιο σχολείο ίδρυσε στον Μυστρά ο Παναγιώτης Γιατράκος πριν την έναρξη του αγώνα. Ο ίδιος είχε σπουδάσει για βραχύ χρονικό διάστημα Ιατρική στην Ιταλία, ήταν μέλος της Φιλι-

κής Εταιρείας και οπλρχηγός στρατιωτικού σώματος. Πριν την κήρυξη της Επανάστασης, είχε προμηθευτεί 300 κιβώτια γεμάτα με χειρουργικά εργαλεία και φάρμακα.

Στο ιατροφαρμακευτικό σχολείο του Μυστρά μαθήτευσαν επίσης τα πέντε νεότερα αδέρφια του Παναγιώτη Γιατράκου, οι Ανδρέας, Γεώργιος, Ηλίας, Μιχαήλ και Νικόλαος. Στις σχετικές πηγές, ανακαλύπτουμε αναρίθμητα ονόματα πρακτικών ιατρών που πρόσφεραν στον αγώνα στην ίδια περίοδο. Ανάμεσά τους συγκαταλέγεται μία γυναίκα, η Ελένη, σύζυγος του οπλρχηγού Βάσου Μαυροβουνιώτη. Στους πρακτικούς ιατρούς αναφέρεται και το όνομα του Φρανσουά Πουκεβίλ, προξένου της Γαλλίας στην Ελλάδα.

Είναι χαρακτηριστικά τα ονόματα που έδιναν οι αγωνιστές σε αυτούς τους

Στους πρακτικούς ιατρούς αναφέρεται και το όνομα του Φρανσουά Πουκεβίλ, προξένου της Γαλλίας στην Ελλάδα.

θεράποντες του Ασκληπιού: καλογιατροί, σπασογιατροί, εμπειρικοί, ιατροχειρουργοί. Τις γνώσεις των πρακτικών ιατρών δεν πρέπει να τις κρίνουμε με τα σημερινά επιστημονικά δεδομένα. Άλλωστε, όταν κηρύχθηκε η Επανάσταση, δεν είχαν ληφθεί μέτρα για διοικητική μέριμνα και υπήρχαν ελλείψεις σε φάρμακα και υγειονομικό υλικό. Ο όρος "Οργανωμένη Υγειονομική Υπηρεσία" ήταν παντελώς άγνωστος!

Τα φάρμακα, που είχαν στη διάθεσή τους οι πρακτικοί ιατροί, ήταν διάφορα βότανα, έγχυμα αψινθίου για τη γρίπη, αφεψήματα ξυλοκέρατων και σύκων. Άλλοτε, κατέφευγαν σε ειδικούς φλεβοτόμους για την αφαίρεση του "κακού αίματος". Η επίδεση των τραυμάτων γινόταν με τεμάχια υφάσματος και η αιμόσταση με πυρακτωμένο σίδηρο. Η εξωτερική επιφάνεια των επιδέσμων είχε βραχεί προηγουμένως με αλοιφή που παρασκευαζόταν από σαπούνι και ρακή.

Μέσα στην πληγή, έβαζαν συχνά αλοιφή από λεύκωμα αυγού και λάδι. Για τα κατάγματα χρησιμοποιούσαν λεπτούς νάρθηκες από ξύλο ή χαρτόνι.

Στα Απομνημονεύματά του ο Στρατηγός Μακρυγιάννης περιγράφει την περίπτωση ενός πολεμιστή, του Μήτρου Καθάριου: «Του ρίχτηκαν οι Τούρκοι απάνου του, παίρνει ένα γιαταγάνι τούρκικον και σκοτώνει τέσσερους, κι εκεί όπου τον πολεμούσαν τού δίνουν μίαν μαχαιριά εις την κοιλιά και σκοτώνει τον Τούρκον και με το μαχαίρι εις την κοιλιάν ήρθε εκεί όπου είμαστε εμείς εις το ταμπόρι. Και δεν του πειράξαμεν το μαχαίρι, με τούτο εις την κοιλιά τον πήγαμε εκεί οπούταν οι ειδικοί μας και ήταν ο γιατρός, και τόβγαλε το μαχαίρι και με των μερμήγκων τα κεφάλια τόρραψε την κοιλιά. Και τράβηξε ο καϊμένος ένα χρόνο να γιατρευθή. Γέρευε και πάλε ξηλώνεται, κι έβγαιναν οι κοπριές από την κοιλιά οπούταν η πληγή. Και ζει

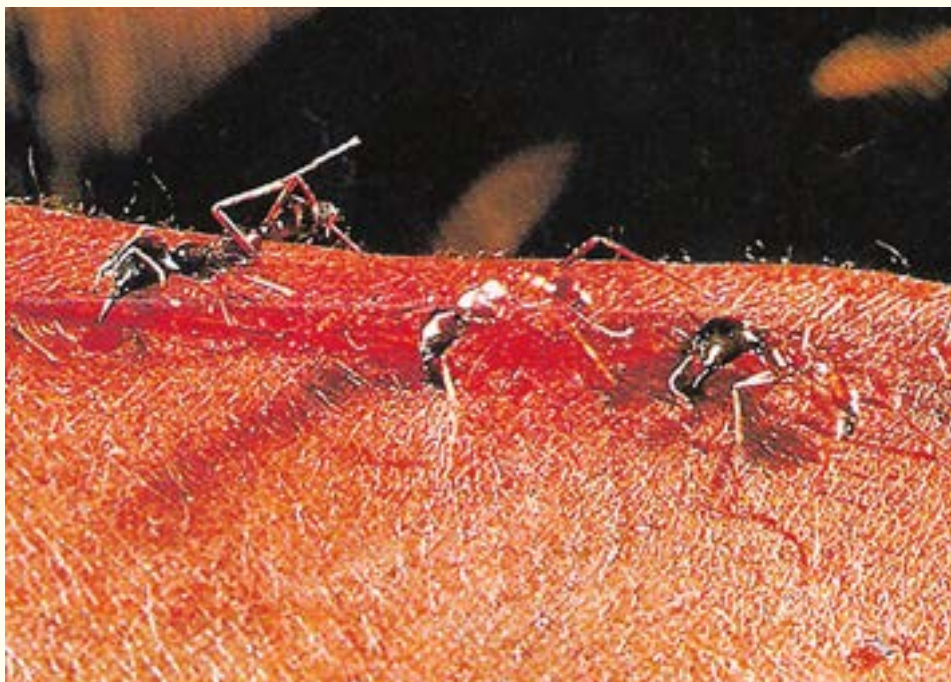
Οι κομπογιαννίτες χορηγούσαν περίεργα φάρμακα απροσδιόριστης προέλευσης.

τώρα και δεν έχει ψωμί να φάγη». Ο Γιάννης Βλαχογιάννης, ο οποίος επιμελήθηκε την έκδοση, σπεύδει να σημειώσει: «Έβαζαν μεγάλα μυρμήγκια να δαγκάσουν τα χείλη του τραύματος και μόλις αυτά κλείναν τα σαγόνια τους τα αποκεφάλιζαν. Κόβοντας το σώμα τους δηλαδή, αμέσως, έμενε το κεφάλι τους που σχηματίζε έτσι βελονιά ικανώς ισχυρά».

Για την αντιμετώπιση των οιδημάτων και των μωλώπων χρησιμοποιείτο ζεστό βούτυρο. Ο Φωτάκος γράφει: «Αποφασίσαμεν λοιπόν και τον εποτίσαμεν βούτυρον ζεστόν. Αφού δε έπιε ζεστόν βούτυρον, έπειτα τον εβάλαμεν εις ένα μέρος δια να μην τον φυσάει αέρας, και του ερρίψαμεν δια σκεπάσματος δύο καπότες. Το βάρος αυτό και το βούτυρο, το οποίον άναψε μέσα του, έφερεν ιδρώτας πολλούς και δι' αυτών έφυγαν από το κορμί του τα ζουπήματα».

Τα φάρμακα που εμπιστεύονταν οι πρακτικοί ιατροί ήταν κυρίως δρόγες, ορισμένες χημικές ουσίες και διάφορα σκευάσματα που περιείχαν βάλσαμα, ελιξίρια και λαύδανο, φερμένα από Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Επτάνησα και Τερνέστη. Χορηγούσαν επίσης αφιόνι ως υπνωτικό, αλατόνερο για τα οιδήματα των κάτω άκρων και κόκκους τάταρου ως εμετικό.

Οι πρακτικοί ιατροί ήξεραν να εξετάζουν το τραύμα, να το καθαρίζουν προσεκτικά, να αφαιρούν το υπεύθυνο βλήμα και να απομακρύνουν οστικές παρασχίδες ή μεγάλα θραύσματα οστών. Οι ελαφρά τραυματισμένοι δέχονταν ιατρική φροντίδα επί τόπου, στα πεδία των μαχών. Οι φέροντες βαριά τραύματα διακομίζονταν σε κοντινά μοναστήρια (Μονή Ομπλού στην Αχαΐα και Μονή Ζωοδόχου Πηγής Βελανιδιάς στη Μεσσηνία) ή σε υποτυπώδη νοσοκομεία.

Έχει γραφεί ότι «έβαζαν μεγάλα μυρμήγκια να δαγκάσουν τα χείλη του τραύματος».

Η Ιερά Μονή Ομπλού στην Αχαΐα, χρησίμευσε ως χώρος υποδοχής βαριά τραυματισμένων στη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα στην Επανάσταση του 1821.

Τα όπλα που χρησιμοποιούσαν οι αγωνιστές και οι αντίπαλοί τους ήταν, εκτός από τη σπάθα και το γιαταγάνι, η πιστόλα (κοντόκαννο όπλο μήκους 58 εκατοστών), το τρομπόνι (όπλο με πλατιά κάννη και μηχανισμό πυριτόλιθου που εξαπέλυε πολλά σφαιρίδια μαζί) και το καρυοφύλλι (εμπροσθογεμές τουφέκι με μακρά κάννη που διέθετε στόχαστρο). Με άλλα λόγια, τα όπλα αυτά δεν είχαν μεγάλο βεληνεκές και προκαλούσαν ποικίλης βαρύτητας τραύμα, ανάλογα με την απόσταση. Η ευχή, που αντάλλασσαν μεταξύ τους οι αγωνιστές “Καλό βόλι”, εξέφραζε αυτό ακριβώς: την επιθυμία για έναν γρήγορο, ανώδυνο και ηρωικό θάνατο.

Κομπογιαννίτες και τσαρλατάνοι

Παράλληλα με τους πρακτικούς ιατρούς ασκούσαν ιατρικές πράξεις και χορηγούσαν φαρμακευτικά παρασκευάσματα διάφοροι *ψευτογιατροί*. Έγιναν περισσότερο γνωστοί ως *κομπογιαννίτες* (από το κομπώνω=απατώ και Γιαννίτης, αφού οι περισσότεροι κατάγονταν από την Ήπει-

ρο και ιδιαίτερα τα Ιωάννινα). Τους καλούσαν επίσης *τσαρλατάνους* ή *σακουλαραίους* γιατί τοποθετούσαν τα φάρμακα σε σακούλες ή *Βικογιατρούς* επειδή συγκέντρωναν συνήθως βότανα από την κοιλάδα του Βίκου ή *Ματσοκάριδες* εξαιτίας του ρόπαλου (*mazuca*) που κρατούσαν για να αμύνονται από τις επιθέσεις των συγγενών του ασθενούς.

Οι κομπογιαννίτες χορηγούσαν περίεργα φάρμακα απροσδιόριστης προέλευσης και έδιναν συνήθως οδηγίες περίπλοκες και δυσεφάρμοστες. Το ενδιαφέρον τους ήταν σαφώς και αποκλειστικά επικεντρωμένο στο οικονομικό όφελος. Είχαν την τάση να περιαιτολογούν για τις δήθεν θεραπευτικές τους επιτυχίες και συχνά έφθαναν να εκθειάζουν τα προσόντα τους καταφεύγοντας σε τερατολογίες.

Φαίνεται ότι η δράση κομπογιαννιτών και τσαρλατάνων δεν εξέλειπε μετά τη λήξη των γεγονότων του 1821. Αυτό συμπεραίνουμε από την επιμονή των караγκιοζοπαικτών να δείχνουν τον Καραγκιόζη να προσποιείται τον γιατρό.

Λιθογραφία του 19ου αιώνα στην οποία απεικονίζεται Ευρωπαίος ιατρός να περιθάλπει Έλληνα αγωνιστή.

Μέχρι τις μέρες μας, η εμβληματική φιγούρα του θεάτρου σκιών συνεχίζει απτόητη την επιστημονική της καριέρα: ο *Καραγκιόζης* γιατρός του Ευγένιου Σπαθάρη, ο *Καραγκιόζης* γιατρός με το ζόρι του Πάνου Καπετανίδη, ο *Καραγκιόζης* γιατρός της γειτονιάς του Τάσου Γεωργίου, ο *Καραγκιόζης* γιατρός και ο κορωνοϊός του Κώστα Σπυρόπουλου.

Αλλά και σε μεταγενέστερα της Επανάστασης έργα της εγκώριας λογοτεχνίας, συναντάμε παρόμοιους τύπους να λυμαινόνται την ελληνική ύπαιθρο. Στο αφήγημα “Ο Ζητιάνος” του Ανδρέα Καρκαβίτσα, ο επιτήδειος Τζιριτόκωστας εκμεταλλεύεται την αφέλεια του απλού

λαού, που ζει ανυποψίαστος στον θεσσαλικό κάμπο.

Σύμφωνα με την Esra Özşüer, καθηγήτρια Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης, «Η άποψη που προβάλλεται στην τουρκική ιστοριογραφία είναι ότι οι εξεγέρσεις που έγιναν στα Βαλκάνια ήταν το αποτέλεσμα της αχαριστίας των Ελλήνων και των άλλων βαλκανικών εθνών που ζούσαν ήσυχα κάτω από την ειρήνη των Οθωμανών». Αντιλαμβανόμαστε πόσο είναι αναγκαίο στις μέρες μας, περισσότερο από ποτέ άλλοτε, να γνωρίζουμε τους αγώνες που προηγήθηκαν για να αναπνέουμε σήμερα τον αέρα της

ελευθερίας. Χωρίς ταυτόχρονα να ξεχνάμε τις δικαστικές πρακτικές και τα ασυγχώρητα σφάλματα που οδηγούν σε αδιέξοδο.

Μεταφορά τραυματία από τη μάχη έργο αγνώστου ζωγράφου, (Συλλογή Κουτλίδη, Αθήνα, Εθνική Πινακοθήκη).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Özsüer Esra, *Από το "millet-i sadika" στον προδότη Έλληνα*. Εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ, 28 Φεβρουαρίου 2021.

Χρήστος Αποστολίδης, Ερρίκος Τράιμπερ Φιλέλλη, *Αναμνήσεις από την Ελλάδα 1822-1828*. Αθήνα, 1960.

Μαρίνος Γερουλάνος, *Η συμβολή των Ιατρών εις την παλιγγενεσίαν του Έθνους*. Πανηγυρικοί λόγοι Ακαδημαϊκών για την 25η Μαρτίου

1821 και την 28η Οκτωβρίου 1940. Επιμέλεια Π. Χάρη, Αθήνα, 1977.

Κωνσταντίνος Γκανιάτσας, *Βότανα-Γιατροσόφια-Κομπογιαννίται*. Ηπειρωτική Εστία, 1972.

Θεόδωρος Δαρδαβέσης, *Η Δημόσια Υγεία και η περίθαλψη των αγωνιστών κατά την περίοδο της Επανάστασης του 1821*. Πανηγυρικός λόγος σε εκδήλωση του ΑΠΘ στις 23/3/2019. Μ. Καραγάτσης, *Αίμα χαμένο και κερδισμένο*. Εστία, Αθήνα, 2011.

Ανδρέας Καρκαβίτσας, *Ο Ζητιάνος*. Εστία, Αθήνα, 2011.

Νικόλαος Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά της Επανάστασης των Ελλήνων 1821-1833* (τρίτομη έκδοση), Χορηγία Παγκείου Επιτροπής, 1940-1942.

Διονύσιος Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάσταση* (εξάτομη έκδοση), εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1956.

Μακρυγιάννης. *Απομνημονεύματα*, σε σχόλια Δημήτρη Φωτιάδη, επιμέλεια Έλλης Αλεξίου, μελέτη Πάννη Βλαχογιάννη, εκδόσεις Μέρμηγκα, Αθήνα, 1979.

Καρολίνα Μέρμηγκα, *Κάτι κρυφό μυστήριο*, εκδ. Μελάι, Αθήνα, 2019.

Γεώργιος Πουρναρόπουλος, *Η Ιατρική του αγώνος. Η συμβολή των Υγειονομικών εις τον αγώνα της Ανεξαρτησίας*. Αθήνα, 1973.

Γεώργιος Φίνλει Γεώργιος, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης* (δίτομη έκδοση) σε μετάφραση Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη και επιμέλεια Άγγελου Μαντά. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα, 2008.

Φωτάκος (Χρυσανθόπουλος Φώτιος). *Βίοι Πελοποννησίων Ανδρών*, Εκδόσεις Ελεύθερη Σκέψις, 2003.

Ιωάννης Μ. Χατζηφώτης, *Η καθημερινή ζωή των Ελλήνων στην Τουρκοκρατία*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 2008.

Ο Νικόλαος Γ. Μαρκέας είναι Χειρουργός Ορθοπεδικός Δρ Ιατρικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών.

Το πληρέστερο
eshop
Δομικών Υλικών

baumarket.gr
ΔΟΜΙΚΑ ΥΛΙΚΑ

3.500

δομικά υλικά στην
πόρτα σας με ένα κλικ

- Πέτρες επένδυσης
 - Πυρότουβλα
 - Εξωτερική Θερμομόνωση
 - Χρώματα
 - Κόλλες
 - Στεγανωτικά
 - Εδαφοβελτιωτικά
- & ό,τι χρειάζεστε για
κατασκευή, ανακαίνιση
και επισκευή.

Άμεση παράδοση
σε όλη την Ελλάδα

Εξειδικευμένη
Τεχνική Υποστήριξη

baumarket.gr

210 55 80 120-1

Το επίσημο eshop της Μαθιός Πυρίμαχα

Ο ΣΠΥΡΟΣ ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΚΟΜΜΑ ΤΩΝ ΠΡΟΟΔΕΥΤΙΚΩΝ, ΤΟ ΞΕΚΙΝΗΜΑ

ΤΟΥ ΒΑΓΓΕΛΗ ΚΟΥΜΠΟΥΛΗ

Ο ιδιαίτερα περιπετειώδης πολιτικός βίος του Σπύρου Μαρκεζίνη και, συνακόλουθα, του Κόμματος των Προοδευτικών, που δημιούργησε μετά την αποχώρησή του από τον Ελληνικό Συναγερμό του Αλέξανδρου Παπάγου, παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον τόσο για τον ιστορικό όσο και για τον πολιτικό επιστήμονα. Νομικός σύμβουλος του βασιλιά Γεωργίου Β΄ κατά την περίοδο 1936-1941 και πολιτικός εκπρόσωπος του μονάρχη στην Αθήνα, μετά την Απελευθέρωση, θα παίξει καταλυτικό ρόλο στη σύμψηξη του αντικομμουνιστικού μετώπου, υπό την ηγεσία του στέμματος, αλλά ταυτόχρονα θα είναι κι ένας από τους εισηγητές της «λήθης», μετά το τέλος του Εμφυλίου, προωθώντας την ιδέα μιας «θετικής», μη κατασταλτικής δηλαδή πολιτικής έναντι του κομμουνισμού, υποστηρίζοντας σταθερά ακόμη και την ανάγκη νομιμοποίησης του ΚΚΕ.

Το Κόμμα των Προοδευτικών παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον τόσο για την πρωτοτυπία των πολιτικών θέσεων του επικεφαλής του όσο και για την ποιότητα του πολιτικού του προσωπικού, ενώ ακόμη θα πρέπει να τονίσουμε πως, παρά τα κοινά

σημεία που έχει με την ΕΡΕ ως προς τις κορυφαίες πολιτικές επιλογές, όπως η προσήλωση στον Δυτικό Συνασπισμό και η ανάγκη ένταξης στην Κοινή Ευρωπαϊκή Αγορά ή η εκβιομηχάνιση, η ανάπτυξη και οι μεταρρυθμίσεις, παρουσιάζουν, ωστόσο, και αρκετά σημαντικές

Οι Σπύρος Θεοτόκης, Χρήστος Ζαλοκώστας, Παναγιώτης Σιφναίος, Ανδρέας Στράτος και Σπύρος Μαρκεζίνης, κατά την έξοδό τους από την Βουλή όπου ανακοινώθηκε η ίδρυση του Νέου Κόμματος. ΚΑΤΩ: Ορκωμοσία κυβέρνησης του Ελληνικού Συναγερμού στις 12 Δεκεμβρίου 1952. Από αριστερά: Σπ. Μαρκεζίνης, Παν. Κανελλόπουλος, Εμμ. Τσουδερός και Αλέξ. Παπάγος.

διαφοροποιήσεις ως προς την κατεύθυνση ή τη στρατηγική υλοποίησης των σχετικών πολιτικών προτάσεων.

Επιπροσθέτως, το Κόμμα των Προοδευτικών διακρίθηκε αφενός για τον ελιτίστικο, σε μεγάλο βαθμό χαρακτήρα, διάσταση οπωσδήποτε όχι άσχετη με το προφίλ του αρχηγού του, αλλά και αφετέρου για την ιδιαίτερα μαχητική νεολαία που διέθετε, από τις τάξεις της οποίας πέρασαν σημαντικές προσωπικότητες της μετέπειτα πολιτικής, πνευματικής και οικονομικής ζωής του τόπου.

Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας θα προσπαθήσουμε να σκιαγραφήσουμε τις συνθήκες μέσα από τις οποίες δημιουργείται το Κόμμα των Προοδευτικών, το ευρύτερο πολιτικό και κοινό περιβάλλον ανάδειξής του, τις σημαντικότερες κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές αντιλήψεις που ο σχηματισμός αυτός εξέφραζε, καθώς και την εκλογική του τύχη κατά την πρώτη περίοδο της πολιτικής του διαδρο-

μής, στις εκλογικές μάχες του 1956 και του 1958, αντίστοιχα.

Αναφορικά προς το πρωτογενές υλικό που χρησιμοποιήθηκε κατά την παρούσα έρευνα, και δεδομένης της ισχνότατης δευτερογενούς βιβλιογραφίας ως προς τον συγκεκριμένο πολιτικό φορέα αλλά και τον ιδρυτή του, επιλέξαμε τη συλλογή ομιλιών που εξέδωσε ο Σπύρος Μαρκεζίνης, με τίτλο *Η πορεία προς τον λαόν*, στην Αθήνα, το 1957, όπου παρουσιάζονται με τρόπο ιδιαίτερα σαφή, ευκρινή αλλά και ανάγλυφο οι σημαντικότερες πολιτικές θέσεις του ΚΠ, καθώς και τον τρίτο τόμο της *Σύγχρονης Πολιτικής Ιστορίας της Ελλάδος (1936-1975)* του Σπύρου Μαρκεζίνη, όπου συχνά διακρίνει ο αναγνώστης, πέραν της καθαυτή ιστορικής αφήγησης, τη διάθεση του συγγραφέα να μιλήσει για τα σημαντικότερα πολιτικά γεγονότα της εποχής, μέσα από το πρίσμα που ο ίδιος, συμμετέχοντας άλλοτε λιγότερο κι άλλοτε περισσότερο, τα είδε και τα βίωσε, δι-

Ο Σπ. Μαρκεζίνης αναγγέλλει την αναπροσαρμογή της δραχμής στις 9 Απριλίου 1953.

νοντας στο συγκεκριμένο έργο, με αυτόν τον τρόπο, μια μορφή που θα ταίριαζε κάπως σε απομνημόνευμα.

Και φυσικά, μεγάλο μέρος της παρούσας εργασίας στηρίζεται σε αναφορές γύρω από τη δράση του Σπύρου Μαρκεζίνη και του Κόμματος των Προοδευτικών, που συναντά κανείς σε αρκετά, γενικότερου χαρακτήρα και ενδιαφέροντος, έργα της σύγχρονης ιστοριογραφικής παραγωγής.

Ιστορικό πλαίσιο

Ο Σπύρος Μαρκεζίνης προερχόταν από πολιτική οικογένεια των Κυκλάδων, με επί σειρά ετών παρουσία στην πολιτική ζωή του τόπου. Σπούδασε Νομικά και Πολιτικές-Οικονομικές Επιστήμες στην Αθήνα, λαμβάνοντας το πρώτο του πτυχίο το 1929 και το δεύτερο το 1930, ενώ πολύ σύντομα, μόλις το 1936, θα αναλάβει καθήκοντα νομικού συμβούλου του βασιλιά Γεωργίου μέχρι το 1941, αποφεύγοντας, όμως, οποιαδήποτε σύνδεση με το μεταξικό καθεστώς, ενώ θα χειριστεί νομικά και το διαζύγιο του μονάρχη, έχοντας εκδώσει, μάλιστα, το 1932 μια μελέτη γύρω από το ζήτημα του διαζυγίου, υποστηρίζοντας την, ιδιαίτερα προωθημένη για τα μέτρα της εποχής, ιδέα του συναινετικού διαζυγίου. Κατά την κατοχική περίοδο θα παραμείνει στην Αθήνα, όπου, σε συνεργασία με τον αρχιεπίσκοπο Χρυσάνθο και τον μετέπειτα στρατάρχη Παπάγο, θα αναπτύξει αντιστασιακή δράση, έχοντας ρόλο συντονιστή των αστικών αντιστασιακών ομάδων Εθνική Δράση και Ελληνικόν Αίμα, οι οποίες και εντάσσονταν σε έναν μοναρχικό κύκλο.

Μετά την Απελευθέρωση, θα παίξει ρόλο, όπως προαναφέρθηκε ήδη, πολιτικού συμβούλου αλλά και εκπροσώπου του βασιλιά Γεωργίου Β΄, συντονίζοντας την προεκλογική εκστρατεία των βασιλοφρόνων σχετικά με το δημοψήφισμα,

ενώ προηγουμένως η δύναμη και η επιρροή που θα αποκτήσει και εντός της Ηνωμένης Παράταξης Εθνικοφρόνων (ΗΠΕ), θα είναι τέτοια που θα καταρτίσει, σε μεγάλο βαθμό, τα ψηφοδέλτια του Λαϊκού Κόμματος για τις εκλογές του Μαρτίου του 1946, αποκλείοντας μάλιστα ακραίους, όπως ο Γρίβας ή ο Ζέρβας, αν και ο ίδιος θα συμμετάσχει, τελικά, ως ανεξάρτητος υποψήφιος της ΗΠΕ.

Στη συνέχεια, το 1947 θα προχωρήσει στον σχηματισμό του Νέου Κόμματος, θέλοντας να εκφράσει τη γενιά του Πολέμου και της Αντίστασης που, έπρεπε επιτέλους, σύμφωνα με τον ίδιο, να κυβερνήσει. Η κοινοβουλευτική ομάδα που σχημάτισε, είχε 18 βουλευτές, σχεδόν όλοι νεοεκλεγέντες του 1946 και προερχόμενοι από το Λαϊκό Κόμμα. Ο Μαρκεζίνης προχώρησε στην ίδρυση του κόμματός του, διαφωνώντας με τον σχηματισμό της κυβέρνησης του Δ. Μάξιμου, και υποστήριξε ανοικτά, από τότε, την ανάγκη να ηγηθεί ευρύτερου σχηματισμού, που θα υπερέβαινε το χάσμα βενιζελικών-αντιβενιζελικών, ο Αλέξανδρος Παπάγος.

Το 1949 υπήρξε υπουργός άνευ χαρτοφυλακίου στην κυβέρνηση Σοφούλη, θέση από την οποία αναγκάστηκε να παραιτηθεί λόγω υποτιθέμενης εμπλοκής του σε οικονομικό σκάνδαλο, το οποίο, ωστόσο, διαλευκάνθηκε εν συνεχεία.

Στη συνέχεια με μια σειρά από άρθρα του στην εφημερίδα *Εστία*, το καλοκαίρι του 1949, ανέπτυξε τις βασικές κατευθύνσεις που θα έπρεπε, κατά τη γνώμη του, να αποκτήσει η ελληνική μεταπολεμική πολιτική. Τα άρθρα αυτά, μαζί με μερικά ακόμα, εκδόθηκαν λίγο αργότερα, τον Δεκέμβριο, με τη μορφή ενός μικρού βιβλίου, υπό τον τίτλο *Από του πολέμου εις την ειρήνην*. Κατά την αντίληψη Μαρκεζίνης, οι στρατιωτικές επιχειρήσεις, στο πλαίσιο της προσπάθειας τερματισμού του Εμφυλίου, ήταν απαραίτητες μεν

αλλά όχι αρκετές, και θα έπρεπε να ληφθεί υπ' όψιν και η κοινωνική και οικονομική διάσταση του ζητήματος. Ο πολιτικός κόσμος, λοιπόν, όφειλε να κατανοήσει την εσωτερική πραγματικότητα της Ελλάδας και τη θέση της ως μέλους της σύγχρονης διεθνούς κοινότητας, και στη συνέχεια έπρεπε να ακολουθήσει η αναπροσαρμογή των ακλόνητων θεμελίων που είχαν διατηρήσει την εθνική υπόσταση και ενότητα κατά τη μακράιωνη ελληνική ιστορία, καθώς μια τυφλή προσήλωση στις αξίες του παρελθόντος με ταυτόχρονη άγνοια των απαιτήσεων της σύγχρονης πραγματικότητας θα απέβαινε προς όφελος «των ανατροπέων». Το χειρότερο όμως, σύμφωνα με τον Μαρκεζίνη, ήταν ότι δεν είχε γίνει αντιληπτή η τεράστια σημασία της σύνδεσης της αντιμετώπισης του οικονομικού και κοινωνικού προβλήματος με τη στρατιωτική προσπά-

θεια για την καταπολέμηση του κομμουνισμού, κάτι που είχε ως αποτέλεσμα να απειλείται η αίσια έκβαση του Εμφυλίου. Η αντιμετώπιση του κομμουνισμού έπρεπε να γίνει με θετικό πρόγραμμα της σύγχρονης κοινωνίας, καθώς ο «τέταρτος γύρος» θα μπορούσε να είναι ειρηνικός, κάτι που θα ήταν πιο επικίνδυνο από μια ένοπλη αναμέτρηση.

Συνεπώς, σε αυτό το πλαίσιο των αντιλήψεων και των ιδεολογικών του προβληματισμών, ο Σπύρος Μαρκεζίνης, καθόλου τυχαία, θα προτείνει, το 1949, λίγο πριν το τέλος του Εμφυλίου, καθολική αμνηστία, εθνική λήθη, απαγόρευση της δράσης κάθε ολοκληρωτικού κόμματος, κομμουνιστικού ή ακροδεξιού, κάνοντας παράλληλα λόγο για την ανάγκη «εκρίζωσης των κοινωνικών αφορμών», ώστε να καταργηθούν οι κοινωνιολογικές αιτίες της ανατροπής, ενώ λίγο αργότερα, το

Οι Χαρίλαος Μητρέλιας (διοικητής της Αγροτικής Τραπέζης), Σπ. Μαρκεζίνης, Παν. Παπαληγούρας, Θήοντορ Γκρέγκορι (Βρετανός εκπρόσωπος στην Νομισματική Επιτροπή), Γεώργιος Μαντζαβίνος (διοικητής της Τραπέζης της Ελλάδος) και Α. Κοστάτσο, σε οικονομική σύσκεψη το 1953.

1950, θα ζητήσει πολίτευμα κοινωνικής και πολιτικής δημοκρατίας.

Στις αρχές του 1949, ο Αλέξανδρος Παπάγος θα οριστεί αρχιστράτηγος, ενώ εντωμεταξύ οι σχέσεις μεταξύ αυτού και του Μαρκεζίνη θα παραμένουν στενές, παρά το γεγονός πως υπήρχε σημαντικό κομμάτι της Δεξιάς που, ενώ ήταν υπέρ του Παπάγου, έβλεπε μάλλον επιφυλακτικά τον Μαρκεζίνη. Στις εκλογές, πάντως, του 1950, η κάθοδος του Νέου Κόμματος του Μαρκεζίνη δεν θα συνοδευτεί από επιτυχία, αλλά θα αποσπάσει το γλίσχρο ποσοστό του 2,5%, μην εκλέγοντας ούτε τον επικεφαλής του ως βουλευτή.

Μετά την εκλογική αποτυχία προσέγγισε τον στρατάρχη Αλέξανδρο Παπάγο και τον έπεισε να κατέβει στην πολιτική. Ο Παπάγος, απορώντας για τη στάση του Μαρκεζίνη, τον ρώτησε «Γιατί με θέλεις μαζί σου, Σπύρο, και δεν πολιτεύεσαι μόνος σου;», για να πάρει την απάντηση «Γιατί, Στρατάρχα μου, χρειάζομαι ένα λοφίο». Ο Μαρκεζίνης υπήρξε, ουσιαστικά, ο δημιουργός του Ελληνικού Συναγερμού. Αυτός πίστευε ότι, μέσω του Συναγερμού, θα ανερχόταν στην εξουσία, έχοντας προηγουμένως εκμεταλλευτεί το κύρος και την προσωπική ακτινοβολία του Παπάγου, και στη συνέχεια θα είχε την πλήρη ελευθερία να εφαρμόσει το πολιτικό πρόγραμμα που επιθυμούσε και θα κυβερνούσε πλέον, απερίσπαστος, ο ίδιος. Το Συμβόλαιο της Θεσσαλονίκης, δηλαδή οι προεκλογικές προγραμματικές εξαγγελίες του Παπάγου, είχαν επηρεαστεί σοβαρά από τον Μαρκεζίνη. Μάλιστα, το Συμβόλαιο της Θεσσαλονίκης απηχούσε επεξεργασίες του Μαρκεζίνη διατυπωμένες σε υπόμνημά του προς τον Αμερικανό πρέσβη στην Αθήνα Henry Grady ήδη από τον Ιανουάριο του 1949, όταν επιχειρούσε την εγκαθίδρυση καθεστώτος εκτάκτων εξουσιών υπό τον Πα-

πάγο. Ακόμη, ο Μαρκεζίνης διέθετε ικανότατο επιτελείο, αποτελούμενα από τα πλέον εκλεκτά στελέχη του άλλοτε Νέου Κόμματος, που πλέον είχαν προσχωρήσει στον Συναγερμό. Τέλος, «λήθη» υποσχέθηκε, σαφώς υπό την επιρροή του Μαρκεζίνη, και προεκλογικά ο Παπάγος (αλλά και ο Πλαστήρας, επικεφαλής της ΕΠΕΚ), αν και, κατά τη διάρκεια της τριετούς πρωθυπουργίας του, ο στρατάρχης κατηγορήθηκε ότι δεν τήρησε τις περί λήθης υποσχέσεις του, μιας λήθης βεβαίως που, όπως ο ίδιος διευκρίνισε, δεν εννοούσε εις βάρος της κρατικής ασφαλείας.

Στις εκλογές του 1951, ο Ελληνικός Συναγερμός δεν κατορθώνει να σχηματίσει αυτοδύναμη κυβέρνηση, παρά το γεγονός ότι καταγάγει εκλογική νίκη με ποσοστό άνω του 36% (36,53%). Έναν χρόνο μετά, στην εκλογική αναμέτρηση του 1952, ο Ελληνικός Συναγερμός θα κατορθώσει να αποσπάσει το εντυπωσιακό 49,22% των ψήφων, κερδίζοντας 247 έδρες και προχωρώντας στον σχηματισμό αυτοδύναμης και ισχυρής κυβέρνησης. Στην νέα κυβέρνηση Παπάγου, ο Μαρκεζίνης θα έχει ιδιαίτερα ισχυρό ρόλο, ενώ θα αναλάβει το υπουργείο Συντονισμού, όπου και θα επιδείξει πολύ σημαντικό όσο και ουσιαστικό έργο.

Η παρουσία του Μαρκεζίνη στην κυβέρνηση του Ελληνικού Συναγερμού μέχρι τη ρήξη του με τον Παπάγο

Στην κυβέρνηση του Ελληνικού Συναγερμού, ο Μαρκεζίνης διέθετε πλήρη ελευθερία να ασκήσει οικονομική πολιτική κατά το δοκούν, έχοντας την πρώτη του ευκαιρία να ασκήσει ουσιαστική πολιτική, και μάλιστα από τη θέση του επικεφαλής του υπουργείου Συντονισμού, το οποίο ήθελε να είναι ιδιαίτερος ισχυρό, ώστε να είναι σε θέση να προγραμματίζει

το σύνολο του κυβερνητικού έργου και να ελέγχει την οικονομική δράση των άλλων υπουργείων. Η οικονομική του σκέψη αποτελούσε έκφραση μίας τάσης του φιλελεύθερου εκλεκτικισμού, δηλαδή του δυναμικού συνδυασμού της ελεύθερης οικονομίας της αγοράς με κρίσιμες, χειρουργικής υφής, αναπτυξιακές παρεμβάσεις του κράτους. Το σημαντικότερο από τα οικονομικά του μέτρα υπήρξε η αναπροσαρμογή της δραχμής του 1953 και τα συνακόλουθα μέτρα που επιβλήθηκαν. Ο ίδιος ο Μαρκεζίνης υποστήριξε σε ραδιοφωνική του ομιλία ότι το μέτρο αυτό είχε εμπνεύσει η ανάγκη για διευκόλυνση του συναγωνισμού των ελληνικών προϊόντων με αυτά της αλλοδαπής. Στόχευε στην προσέλκυση ξένων κεφαλαίων και τον επαναπατρισμό των ελληνικών, στην κατάργηση των δασμών επί των εισαγωγών, στην εξασφάλιση της επάρκειας σε βασικά είδη διατροφής. Θα επιτρεπόταν ο δανεισμός με ρήτρα δολαρίου, καθώς υπήρχε πλήρης εμπιστοσύνη στη σταθεροποίηση του εθνικού νομίσματος. Η διενέργεια συναλλαγών σε χρυσό απαγορευόταν, ενώ τα χρέη σε χρυσές λίρες θα μπορούσαν να αποπληρωθούν σε δραχμές. Η δραχμή είχε υποτιμηθεί, από 15.000 σε 30.000 ανά δολάριο. Το σκεπτικό της υποτίμησης ήταν ότι έτσι τερματιζόταν η ανωμαλία που οδηγούσε την οικονομία σε μαρασμό, αποκαθίστατο η αγοραστική αξία της δραχμής στο εσωτερικό, τερματιζόταν το σύστημα της κερδοσκοπίας και αναζωογονούνταν οι εξαγωγές. Είναι σημαντικό ακόμη ότι ο Μαρκεζίνης, αν και υποστήριξε πως μόνο εικονικά μέχρι τότε οι βραχύβιες κυβερνήσεις του Κέντρου είχαν κατορθώσει να ισοσκελίσουν τον προϋπολογισμό, αφήνοντας μεγάλα ελλείμματα που καλύφθηκαν από τον Ελληνικό Συναγερμό, αναγνώριζε έμμεσα την αξία της αντιπληθωριστικής πολιτικής των προκατόχων του

(Γ. Καρτάλης), ειδικότερα όταν αναλύει τις προϋποθέσεις που απαιτούσε η νομισματική προσαρμογή.

Πρέπει, πάντως, να τονιστεί πως, παρότι η νομισματική μεταρρύθμιση Μαρκεζίνη, αν και συγκεντρώνει την καθολική αποδοχή της συναφούς βιβλιογραφίας, υπήρξε κατά μία άποψη προαποφασισμένη από τους Αμερικανούς, ενώ κατ' άλλους η κυβέρνηση του στρατάρχη ακολούθησε παρόμοια πολιτική με εκείνη των προκατόχων της, πλην όμως διέθετε μεγαλύτερη ευχέρεια κινήσεων, ως αποτέλεσμα της συντριπτικής κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας που διέθετε.

Ασφαλώς, η αντιπολίτευση θα αντιδράσει, κυρίως μέσω των Βενιζέλου και Καρτάλη, ενώ ο Γεώργιος Παπανδρέου, ο οποίος είχε εκλεγεί ως συνεργαζόμενος με τον Ελληνικό Συναγερμό, αλλά έτρεφε φιλοδοξίες να γίνει ο ηγέτης στην ακέφαλη αντιπολίτευση του Κέντρου, θα θεωρήσει τη στιγμή ως ιδανική για να διαχωρίσει τις ευθύνες του από τον Συναγερμό. Κατά συνέπεια, στις 18 Απριλίου, με δημοσιεύσεις του στις εφημερίδες, θα διαχωρίσει πλήρως τη θέση του και θα εκφράσει την απόλυτη διαφωνία του ως προς τη νομισματική μεταρρύθμιση, διαφωνία που θα τον φέρει εν τέλει στους κόλπους της αντιπολίτευσης.

Τέλος, την ενόχλησή του σχετικά με την υποτίμηση του νομίσματος και τη μη έγκαιρη ενημέρωσή του σχετικά θα εκφράσει και ο Βασιλιάς Παύλος στον ίδιο τον Μαρκεζίνη, κατά τα γραφόμενα του τελευταίου, ο οποίος και θα αποδώσει τις ενέργειές του στην έλλειψη εμπιστοσύνης του απέναντι στο ανακτορικό περιβάλλον.

Βεβαίως, το έργο του Σπύρου Μαρκεζίνη κατά το διάστημα που παρέμεινε μέλος της κυβέρνησης Παπάγου δεν εξαντλήθηκε στη νομισματική μεταρρύθμιση, ενώ δεν θα πρέπει να αγνοηθεί πως

στενοί συνεργάτες του έχουν καταλάβει κρίσιμα υπουργεία, επιτρέποντάς του την ενδοκυβερνητική κυριαρχία. Ο άλλος άξονας στον οποίο επέδειξε αξιόλογα επιτεύγματα αφορούσε την απελευθέρωση της αγοράς κατά τομείς, και μέσα σε αυτό το πλαίσιο θα προχωρήσει σε σταδιακό άνοιγμα των αγορών με τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, με τις οποίες θα αναπτύξει εμπορικές ανταλλαγές. Επίσης, δεν θα πρέπει να ξεχνάμε πως έχει προηγηθεί η αναδιάρθρωση του τραπεζικού συστήματος με την επιτυχή συγχώνευση των τραπεζών Εθνικής και Αθηνών. Τέλος, θα αναπτύξει ιδιαίτερα σημαντική δραστηριότητα, πραγματοποιώντας επιτυχείς επισκέψεις στις ΗΠΑ, στον Καναδά, στην Αγγλία, στη Γερμανία και στην Ιταλία.

Ως προς την πολιτική της «λήθης», πάντως, παρατηρούμε πως ο Μαρκεζίνης

δεν κατάφερε να κάνει πολλά πράγματα κατά τη διακυβέρνηση Παπάγου. Ο αριθμός των αριστερών κρατουμένων διατηρήθηκε στα ίδια επίπεδα, ενώ η εκτέλεση του Νίκου Πλουμπίδη, χωρίς κάποιον εμφανή λόγο, κατέδειξε την εμμονή του Συναγερμού στον φετιχιστικό αντικομμουνισμό.

Σχετικά σύντομα, πάντως, η κυβερνητική πλειοψηφία θα αποδεικνυόταν λιγότερο άτρωτη απ' όσο φαινομενικά έδειχνε, δεδομένου ότι η σχέση Παπάγου και Μαρκεζίνη θα άρχισε να δοκιμάζεται από την αμφισημία που από τα προηγούμενα χρόνια τη διέκρινε, αλλά καλυπτόταν από την επιδίωξη της πολιτικής επικράτησης έως το 1952.

Έτσι, στις 3 Απριλίου 1954, ο Μαρκεζίνης θα αποχωρήσει από την κυβέρνηση του Ελληνικού Συναγερμού, επικαλούμενος λόγους υγείας. Σύμφωνα με τον ίδιο,

Ορκωμοσία στη Βουλή το 1958. Διακρίνονται μεταξύ άλλων ο Γεώργιος Παπανδρέου, ο Παν. Κανελλόπουλος, ο Σπ. Μαρκεζίνης, ο Στυλιανός Αλαμανής, ο Παν. Παπαληγούρας, ο Λάμπρος Ευταξίας και ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης.

η αποχώρησή του οφείλεται στη διαφωνία που είχε ο στρατάρχης αναφορικά προς την πρότασή του, μετά την απόρριψη του ελληνικού αιτήματος στις ΗΠΑ για αυξημένη βοήθεια, για ανάπτυξη οικονομικών σχέσεων με τη Σοβιετική Ένωση, καθώς και στην επιφυλακτικότητα από μέρους του Μαρκεζίνη σχετικά με την εκπεφρασμένη πρόθεση του στρατάρχη να ανακινήσει το Κυπριακό, ενώ φέρεται και να επεδίωξε, επικαλούμενος προγενέστερη συμφωνία με τον Παπάγο, να αναλάβει το υπουργείο Εξωτερικών.

Ο ουσιαστικότερος λόγος για τη ρήξη μεταξύ των δύο ανδρών φέρεται να σχετίζεται μάλλον με τις ιδιαίτερα έντονες ιδιοσυγκρασίες των δύο πολιτικών, καθώς και σε ένα είδος αμοιβαίας καχυποψίας που διέκρινε τον έναν απέναντι στον άλλον, με τον μεν Μαρκεζίνη να βιάζεται να ασκήσει απερίσπαστος την

εξουσία που πίστευε πως δικαιούτο, τον δε Παπάγο να θεωρεί πως ο ισχυρός υπουργός του επιδιώκει να τον καταστήσει ανδρείκελό του και θα μπορούσαμε με βεβαιότητα να πούμε πως, παρά το γεγονός πως η διαφωνία των δύο είχε σχέση με ουσιώδη πολιτικά ζητήματα, αποτελούσε μάλλον προσωπική σύγκρουση για τον έλεγχο της εξουσίας.

Πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές αντιλήψεις του Κόμματος των Προοδευτικών, όπως καταγράφονται κατά την περιοδεία Μαρκεζίνη το 1957

Κατά παράδοξο ίσως τρόπο η αποχώρηση του Σπύρου Μαρκεζίνη από την κυβέρνηση δεν συνεπάγεται αυτόματα και την αποχώρησή του από το κόμμα. Αυτή θα ακολουθήσει τον Νοέμβριο του 1954, ως αποτέλεσμα της επίθεσης που θα δεχθεί ο Μαρκεζίνης από τον Παπάγο σχετικά με την ανάληψη δέσμευσης εκ μέρους του πρώην υπουργού προς τη γερμανική κυβέρνηση για την ανάθεση συμβάσεων σε γερμανικές εταιρείες, εν αγνοία της ελληνικής πλευράς. Την αποχώρηση του Μαρκεζίνη από το κόμμα θα ακολουθήσει ομάδα 27 βουλευτών από τον Συναγερμό, ενώ τον Φεβρουάριο του 1955 θα σχηματιστεί νέος πολιτικός φορέας, το Κόμμα των Προοδευτικών.

Το Κόμμα των Προοδευτικών είναι κυρίως κόμμα στελεχών. Το πρόγραμμα του κόμματος απηχεί τις ιδέες του Σπύρου Μαρκεζίνη, τις οποίες και αντανακλά στην πράξη. Οι απόψεις αυτές εκφράστηκαν κατά τη διάρκεια περιόδων του Μαρκεζίνη, που έλαβαν χώρα από τις 10 Φεβρουαρίου μέχρι τις 12 Ιουνίου 1957. Οι λόγοι του εκδόθηκαν το ίδιο έτος σε βιβλίο που είχε τον τίτλο *Η πορεία προς τον λαόν*. Ένα από τα κύρια ζητήματα των ομιλιών αυτών υπήρξε η καταγγελία της κυβέρνησης Καραμανλή, που είχε προκύ-

Ο Γεώργιος Παπανδρέου, ο Σοφοκλής Βενιζέλος και ο Σπ. Μαρκεζίνης κατά την εποχή της συνεργασίας τους.

πει μετά τον θάνατο του Παπάγου. Το 1957 αποτελεί το έτος κατά το οποίο η σκέψη του Μαρκεζίνη ωρίμασε και οι απόψεις του συστηματοποιήθηκαν, λαμβάνοντας την τελική τους μορφή. Οι αναφορές στη λήθη εξακολουθούν να κατέχουν κεντρική θέση στη σκέψη του. Την πολιτική αυτή, όπως υποστήριζε ο ίδιος, την είχε εμπνευστεί από τον Βρετανό ηγέτη Όλιβερ Κρόμγουελ, ο οποίος μετά τον Β΄ Εμφύλιο Πόλεμο είχε θεσπίσει το 1652 τον αμνηστευτικό «Νόμο της Λήθης». Ο Μαρκεζίνης είχε δηλώσει σε λόγο του ότι «θα χρειαστεί, εις την κρίσιμον ώραν, η πλειοψηφία του Λαού να έχει την δύναμιν να λησμονήσει πράγματι το παρελθόν, ουδέποτε όμως εκ κομματικών υπολογισμών, αλλά μόνον προς εξυπηρέτησιν του εθνικού συμφέροντος. Αυτήν την Λήθην πρέπει να ακολουθήσῃ ἄλλη, γενναιότερα πράξις. Η οριστική αποτίναξις των ολίγων εκείνων πλεονεκτών και επιτηδείων, οι οποίοι εντούτοις χαρακτηρίζουν αδικώς έναν ολόκληρον κόσμον αγωνιστικό και εμπνευσμένον (δηλ. της Δεξιάς). Θα χρειαστεί ίσως να δημιουργήσωμεν μιαν Ικαρίαν και διά τα

παράσιτα αυτά της Δεξιάς. Τότε μόνον θα συνδεθώμεν με την νεο-ελληνικήν αναγέννησιν, αυτή την οποίαν εκφράζει, από την επομένην της λήξεως του ανταρτοπολέμου, η προσδοκία της αλλαγής, διά την οποίαν τοςάκις προσεφέρθη ο Λαός μας και τοςάκις απεγοητεύθη». Στο παραπάνω πλαίσιο, ο Μαρκεζίνης ζητούσε επίσης τη νομιμοποίηση του ΚΚΕ και την αντιμετώπιση του κομμουνισμού μέσω της ανάπτυξης. Η πολιτική της λήθης που επαγγελλόταν έπρεπε να συνδυαστεί με τη δημιουργική αναγέννηση της χώρας. Σε αυτήν ιδιαίτερο ρόλο απέδιδε ο Μαρκεζίνης στη νεολαία. Θεωρούσε τους νέους μοχλό ανάπτυξης του κράτους και υποστήριξε έντονα την πολιτικοποίησή τους. Άλλωστε, μέσα σε αυτό το πλαίσιο το κόμμα ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την ίδρυση κομματικών οργανώσεων για τις γυναίκες και τη νεολαία, ενώ εξέδιδε και το ιδιαίτερα προσεγμένο και καλαίσθητο περιοδικό *Προοπτική*, που απετέλεσε το ιδεολογικό όργανο του κόμματος.

Αναμενόμενη, βεβαίως, η ιδιαίτερη σημασία που δόθηκε και στο ζήτημα της οικονομικής ανάπτυξης, ένα από τα ση-

Ο Σπ. Μαρκεζίνης ενώ συνομιλεί με τον Ευάγγελο Αβέρωφ.

μαντικότερα ζητήματα και κατά την περι-
οδεία του 1957. Η οικονομική ανάπτυξη
έπρεπε να συντελεστεί μέσω της εκβιο-
μηχάνισης, η οποία θα βελτίωνε το βιοτι-
κό επίπεδο στη χώρα και θα συνέβαλε
στη δημιουργία μίας ευρείας μεσαίας τά-
ξης, η οποία και θα αποτελούσε έτσι τον
θεματοφύλακα του δημοκρατικού καθε-
στώτος. Αναγκαίο μέσο επίτευξης της εκ-
βιομηχάνισης αποτελούσε η προσέλευση
ιδιωτικών επενδύσεων και η παροχή πι-
στώσεων που θα προέρχονταν κυρίως
από την Ευρωπαϊκή Αγορά. Όλη η προ-
σπάθεια της εκβιομηχάνισης έπρεπε να
συντελεστεί στο πλαίσιο της Κοινής Αγο-
ράς, θέση που είναι πράγματι εντυπωσια-
κή για την εποχή της και δείχνει τη διορα-
τικότητα της σκέψης του Μαρκεζίνη.
Εκτός των άλλων, ο Μαρκεζίνης υποστή-
ριζε ότι είχε προετοιμάσει την ελληνική
οικονομία, μέσω της νομισματικής μεταρ-
ρύθμισης του 1953, να συμμετάσχει
σε μία μελλοντική ευρωπαϊκή οικονομική
συνεργασία. Η μεσαία τάξη, συνδεδεμέ-
νη με την ιδέα της οικονομικής ανάπτυ-
ξης, έπρεπε, κατά τον αρχηγό των Προο-
δευτικών, να προστατεύεται από την
κρατική αυθαιρεσία και την άδικη φορο-
λογία.

Επίσης, μέτρα μέριμνας όφειλαν να
ληφθούν και για την προστασία και ανα-
ζωογόνηση της αγροτικής παραγωγής,
που είχε πληγεί τόσο από τα τραύματα
του Εμφυλίου, όσο και από την άνοδο της
αστυφιλίας. Η ύπαιθρος έπρεπε να απο-
κτήσει και αυτή τα αγαθά του τεχνικού
πολιτισμού, και τα χωριά να διαφυλα-
χθούν από τον μαρασμό. Γι' αυτόν τον
λόγο ο Μαρκεζίνης παρουσίασε το σχέ-
διο των Αγροτοπόλεων, που θα αναπτυ-
χθεί στη συνέχεια. Η εργατική τάξη, τέ-
λος, έπρεπε να οργανωθεί και να αποκτή-
σει σοβαρό συνδικαλισμό που θα της
επέτρεπε τη διεκδίκηση των δικαιωμά-
των της.

Θα μπορούσαμε να πούμε πως στο
σύνολό τους τα κοινωνικά και οικονομικά
μέτρα που προτείνει το Κόμμα των Προο-
δευτικών ανταποκρίνονται, με όρους οι-
κονομικής ορθοδοξίας, στις αρχές του οι-
κονομικού φιλελευθερισμού, χωρίς
ωστόσο να διακρίνονται για την αυστηρή
τους προσήλωση σε αυτόν, δεδομένου
ότι ο Μαρκεζίνης συχνά δεν δίστασε να
ταχθεί υπέρ του δημοσίου προγραμματι-
σμού ορισμένων τομέων.

Όσον αφορά την αντίληψή του σε σχέ-
ση με την εξωτερική πολιτική της χώρας,
θα είναι από τους πρώτους που θα ταχθεί
υπέρ της συμμετοχής της Ελλάδας στην
Ευρωπαϊκή Κοινή Αγορά, τόσο για λό-
γους καλύτερης εξυπηρέτησης των εθني-
κών συμφερόντων, όσο και λόγους κοι-
νών αξιών και ιστορίας. Επιπλέον, τασσό-
ταν υπέρ της ύφεσης στον Ψυχρό Πόλεμο
και της συνεννόησης Ανατολής-Δύσης, αν
και σαφώς θεωρούσε πως η θέση της
Ελλάδας ανήκε στο δυτικό στρατόπεδο,
χωρίς αυτό να τον εμποδίσει να τάσσεται
υπέρ μιας απύραυλης ζώνης στη Βαλκα-
νική, υπέρ της διευθέτησης των σχέσεων
της Ελλάδας με της γειτονικές κομμουνι-
στικές χώρες, και ιδιαίτερα τη Βουλγαρία
και τη Ρουμανία, και, φυσικά, επαναλάμ-
βανε την άποψή του για την ανάγκη ανά-
πτυξης εμπορικών και οικονομικών σχέ-
σεων με τις χώρες του Ανατολικού
Μπλοκ, θέσεις που κρίνονταν ευνοϊκά
από τους ηγέτες της ΕΔΑ, ενώ το 1959
πραγματοποίησε ταξίδι στη Μόσχα και
συναντήθηκε με τους Νικίτα Χρουστσώφ
και Αναστάς Μικογιάν, χωρίς ωστόσο να
έχει κάποιον θεσμικό ρόλο και άρα δυνα-
τότητα διαπραγματεύσεων.

Τέλος, όσον αφορά στο Κυπριακό, οι
θέσεις του κόμματος ακολουθούν σταθε-
ρή γραμμή στο πλαίσιο της Βορειοατλα-
ντικής Συμμαχίας, προτείνοντας λύση
μέσω διμερών επαφών με την τουρκική
πλευρά, ενώ σαφώς επικρίνει τους χειρι-

Ο Αλέξανδρος Παπάγος με τους Στέφανο Στεφανόπουλο, Παναγιώτη Κανελλόπουλο, Παναγιώτη Πουλίτσα και Σπύρο Μαρκεζίνη μετά την ίδρυση του Ελληνικού Συναγερμού.

σμούς Μακαρίου όπως, φυσικά, και των εκάστοτε ελληνικών κυβερνήσεων, και ειδικότερα των κυβερνήσεων του Κωνσταντίνου Καραμανλή.

Όπως έγινε ίσως σαφές, η ιστορία του Κόμματος των Προοδευτικών είναι, σε μεγάλο βαθμό, η ιστορία του Σπύρου Μαρκεζίνη. Γοητευτική όσο και αμφιλεγόμενη προσωπικότητα, αναγεννησιακός άνθρωπος, πολυσιδιάχης, υπήρξε από τα νεανικά του χρόνια πολύ κοντά σε ό,τι αποκαλούμε συνήθως κατεστημένο, αποτελώντας, άλλωστε, τμήμα του, λόγω καταβολών. Συντηρητικός από καταγωγή, λοιπόν, και θέση, αλλά όχι ως προς την πολιτική του πράξη. Στο κυβερνητικό έργο που για λίγο χρονικό διάστημα άσκησε, υπήρξε ριζοσπαστικός, και με συνεχή και επίμονη εργασία κατάφερε να αλλάξει τη μορφή της ελληνικής οικονομίας, βγάζοντάς την από την έως τότε καχεξία και θέτοντάς την σε αναπτυξιακή τροχιά. Ο Μαρκεζίνης, όμως, πίστευε ότι, κατεβάζοντας τον Παπάγο στην πολιτική, θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει ως βί-

τρίνα το αυξημένο γόητρο που είχε στην ελληνική κοινωνία ο στρατάρχης, προκειμένου να εφαρμόσει το προσωπικό του πρόγραμμα. Κάτι τέτοιο, όμως, δεν συνέβη. Ο Μαρκεζίνης, ολοκληρώνοντας τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις του, θέλησε να χειριστεί προσωπικά το Κυπριακό, το οποίο, όμως, και ο στρατάρχης θεώρησε πως μπορούσε να χειριστεί και να οδηγήσει σε λύση ευτυχή, ενισχύοντας έτσι ακόμη περισσότερο το κύρος του, και, κατά συνέπεια, ήταν επόμενο να ματαιώσει τα σχέδια του φιλόδοξου υπουργού του, αν και, κατά μία άποψη, δεν έχει διαφανεί πουθενά κάποια ιδιαίτερη πολιτική, πλην της προσωπικής, διαφοροποίησης στην προσέγγιση του ζητήματος από τους δύο πολιτικούς. Αποτέλεσμα υπήρξε η αποχώρηση του Μαρκεζίνη από τον Συναγερμό και η αποχή του από κάθε κυβερνητικό αξίωμα μέχρι την πρωθυπουργοποίησή του από τους Απριλιανούς.

Η μετέπειτα ίδρυση του Κόμματος των Προοδευτικών συνδέεται με την ωρίμανση της πολιτικής του σκέψης. Οι απόψεις του τότε συστηματοποιούνται, αναπτύσσ-

σονται περισσότερο και εμπλουτίζονται, όμως οι Προοδευτικοί δεν κατάφεραν ποτέ να έρθουν στην εξουσία, καθώς ο επικεφαλής τους διάλεγε πάντα να συνεργαστεί με τον συνδυασμό που επρόκειτο να χάσει, με ό,τι αυτό μπορεί να συνεπάγεται για την πολιτική οξυδέρκεια ενός αναντίρρητα ιδιαίτερα ευφυούς πολιτικού ανδρός, ο οποίος, όμως, δεν κατάφερε ποτέ να επικοινωνήσει ουσιαστικά με τον ελληνικό λαό, καθώς ο «λαός» απουσιάζει παντελώς από τη ζωή του και τον ορίζοντα των ενδιαφερόντων του, τον οποίο μάλλον αντιλαμβάνεται ως ευμετάβλητη μάζα στα χέρια του μακιαβελικού ηγέτη ή της εκάστοτε ελίτ.

Ως προς την εξωτερική πολιτική, οραματίστηκε την ύφεση μεταξύ Ανατολής και Δύσης και τη συνεννόηση των δύο κόσμων. Εργάστηκε προς τον κατεύθυνση αυτή, και την άνοιξη του 1959 ταξίδεψε στη Μόσχα για τον ίδιο λόγο, επιδιώκοντας με αυτήν την πρωτοβουλία να δημιουργήσει μία απύραυλη ζώνη στα Βαλκάνια και να ακολουθήσουν το παράδειγμά του και οι Μεγάλες Δυνάμεις. Οι πολιτικές επαφές με τη Ρωσία αποτελούσαν και αυτές μέρος της πολιτικής κληρονομιάς του.

Όλη του η πολιτική πορεία υπήρξε προϊόν ακούραστης προσπάθειας, ατέλειωτης εργασίας, σχεδιασμού, αλλά και δημιουργικής σκέψης και φαντασίας, στη χρήση της οποίας πίστευε απεριόριστα, σε βαθμό που κατέστρωνε περίπλοκα, υπερβολικά φιλόδοξα σχέδια, που εκ πρώτης όψεως φαίνονταν πραγματικά μεγαλοφυή, αλλά που δεν ήταν δυνατόν να έχουν ευτυχική έκβαση, αν και αυτό, τελικά, ουδέποτε κατόρθωσε να τον πτοήσει ή να κάμψει το φρόνημά του.

Ουσιαστικά θα λέγαμε πως ο Μαρκεζίνης, μετά την παραίτησή του από την κυ-

βέρνηση Συναγερμού, αναζητά μια δεύτερη ευκαιρία, που δεν έρχεται ποτέ, προκειμένου να ολοκληρώσει το μεταρρυθμιστικό εκείνο πρόγραμμά του που, πέραν της οικονομίας, όπως το είχε επεξεργαστεί, έμεινε ημιτελές. Ωστόσο, η αδυναμία του να αποκτήσει επαφή με την παραδοσιακή εκλογική επιρροή της Δεξιάς, η αδυναμία του να εκφράσει το λαϊκό ρεύμα, σε συνδυασμό με τη «σκληρότητα» της μεταρρυθμιστικής του προσπάθειας, που, δυστυχώς, ουδέποτε, συνδυάστηκε με τη μέριμνα για βελτίωση του επιπέδου ζωής των λαϊκών στρωμάτων, εμφανίζει όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που διακρίνει κανείς στους ελιτιστές μεταρρυθμιστές, που συχνά παρασύρονται από την ίδια την ορμή τους και την πεποίθηση στις δυνάμεις και τις ικανότητές τους, με αποτέλεσμα να προχωρούν μεν, αλλά χωρίς τη συνεργασία των μαζών, που είναι απαραίτητη για να ευοδωθεί κάθε μεταρρυθμιστική προσπάθεια.

Κατόπιν όσων παραθέσαμε, κάνοντας μια υπόθεση αν θα μπορούσε ο Μαρκεζίνης να επικοινωνήσει με τον λαό και να αποκτήσει τη στήριξη που χρειαζόταν για να εκλεγεί αυτόνομα, η απάντηση που θα δίναμε είναι κατηγορηματικά αρνητική, δεδομένου ότι κάτι τέτοιο είναι εξαιρετικά αμφίβολο, καθώς, πέρα από τον ελιτισμό του και παρά την ευφυΐα του, κι ίσως και λόγω αυτής, ο Μαρκεζίνης περιγράφεται ως άνθρωπος του οποίου το τεράστιο «εγώ» κυριαρχούσε σε κάθε εκδήλωση και κίνησή του, και η μεγαλοστομία του υπήρξε άκρως απωθητική. Αυτό, βεβαίως, δεν σημαίνει πως δεν έχει μία θέση ανάμεσα στους σημαντικότερους και ικανότερους πολιτικούς της σύγχρονης Ελλάδας.

Ο Βαγγέλης Κούμπουλης είναι ιστορικός.

ΤΟ ΑΓΡΙΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΟΡΑΜΑΤΙΣΤΗ ΤΗΣ «ΠΡΑΣΙΝΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ»

1923: Η σφαγή του Βούλγαρου πρωθυπουργού Αλεξάντερ Σταμπολίνσκι

ΤΟΥ ΤΙΤΟΥ Ι. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ

Ο Σεπτέμβριος του 1918 υπήρξε για τη Βουλγαρία οδυνηρός μήνας, καθώς ο στρατός της, που μετείχε στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων, κατέρρευσε, μετά από συνεχείς ήττες στα πεδία των μα-

Ο Σταμπολίνσκι, δεύτερος από αριστερά στις κεντρικές φυλακές της Βουλγαρίας το 1910.

χών από τους στρατούς της Αντάντ, στους οποίους ανήκε και ο ελληνικός στρατός.

Λίγες ημέρες μετά συνετρίβησαν και οι άλλες Κεντρικές Δυνάμεις και υποχρεώθηκαν να ζητήσουν ανακωχή.

Με τη βουλγαρική ήττα, τη δεύτερη μετά τον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο, συνετρίβη και το βουλγαρικό ιμπεριαλιστικό όνειρο για τη δημιουργία μιας Μεγάλης Βουλγαρίας από τη Μαύρη Θάλασσα μέχρι την Αδριατική, σε βάρος της Ελλάδας, της Τουρκίας και της τότε Σερβίας, όπως είχε πρωτοσχεδιαστεί με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, το 1878, που είχε επιβάλει η τσαρική Ρωσία επί της Οθωμανικής Τουρκίας, αλλά ακύρωσαν οι Ευρωπαϊκές Δυνάμεις με το Συνέδριο του Βερολίνου, το ίδιο έτος.

ΜΕΓΑΣ ένοχος για τη συντριβή της Βουλγαρίας το 1918, όπως και για τη σεισμική αναταραχή που ακολούθησε στην πολιτική, κοινωνική και οικονομική ζωή της, ήταν ο βασιλιάς της Φερδινάνδος, που την είχε παρασύρει στον πόλεμο στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων, ελπίζοντας ότι θα επανόρθωνε τις ζημίες που είχε υποστεί, λόγω της απληστίας του, κατά τον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο (1913), και οι οποίες όμως, τώρα, με το πολεμικό αποτέλεσμα του 1918, αυξήθηκαν.

Από το χάος που προέκυψε με την ήττα, ο Φερδινάνδος ήλπιζε ότι θα μπορούσε να σώσει τη χώρα ο μεγάλος πολιτικός του αντίπαλος Αλέξανδρος Σταμπολίνσκι, αρχηγός του Αγροτικού Κόμματος, τον οποίο ο Βούλγαρος βασιλιάς είχε κρατήσει φυλακισμένο επί τρία χρόνια, από τον Σεπτέμβριο του 1915, επειδή είχε

ταχθεί εναντίον της συμμετοχής της Βουλγαρίας στον πόλεμο. Ο Σταμπολίνσκι είχε πει τότε κατάμουτρα στον αδίστακτο μονάρχη ότι με την ενέργειά του να επιτεθεί εναντίον της Σερβίας (που ήταν με το πλευρό της Αντάντ) έπαιζε τον θρόνο του κορώνα-γράμματα και θα τον έχανε.

Έτσι, τον Σεπτέμβριο του 1918, ο Σταμπολίνσκι δικαιωνόταν πλήρως και ο Βούλγαρος βασιλιάς θεωρούσε πως αν έσπευδε να τον αποφυλακίσει και να του δώσει την εξουσία θα τον εξευμένιζε και θα μπορούσε κατόπιν να τον χρησιμοποιήσει για να περιορίσει την έκταση της κατάρρευσης και τις εν γένει συνέπειες της πολεμικής ήττας του, με βασικό στόχο να καταπραΐνει την οργή της κοινής γνώμης της Βουλγαρίας. Αλλά ο Σταμπολίνσκι, μόλις αποφυλακίστηκε, εξήγγειλε το τέλος της μοναρχίας και ανακήρυξε τη δημοκρατία, ενώ βάδισε προς τη Σόφια

επικεφαλής πλήθους οπαδών του και στρατιωτών που είχαν επιστρέψει από το μέτωπο.

Την τελευταία στιγμή, όμως, κυβερνητικές δυνάμεις, σε συνεργασία με γερμανικές μονάδες που παρέμεναν ακόμη στο βουλγαρικό έδαφος, αντέδρασαν και ανάγκασαν τον Σταμπολίνσκι να περάσει στην παρανομία, αν και για μικρό χρονικό διάστημα, διότι τίποτα δεν μπορούσε να σώσει τον Φερδινάνδο, ιδίως μετά την ήττα και των Γερμανών συμμάχων του, τον Νοέμβριο του 1918.

Τον Φερδινάνδο διαδέχθηκε στον θρόνο ο γιος του Μπόρις Γ΄, απέναντι στον οποίο ορθώθηκε πάλι ο Σταμπολίνσκι, ο οποίος μετέσχε σε κυβέρνηση συνασπισμού, από τον Ιανουάριο του 1919, ενώ από τον Οκτώβριο του 1919, μετά την επιτυχία του στις εκλογές του Αυγούστου 1919, ανέλαβε πρωθυπουργός. Επρόκειτο για συγκατοίκηση στους δύο θεσμούς της εκτελεστικής εξουσίας. Με τον πρωθυπουργό Σταμπολίνσκι να έχει το πάνω χέρι, αφ' ενός λόγω της πολιτικής δικαίωσής του και αφ' ετέρου λόγω της διαρκώς αυξανόμενης επιρροής του στην κοινή γνώμη της χώρας του, που στη μεγάλη πλειοψηφία της ήταν αγρότες, γεγονός που οδήγησε και σε δεύτερο εκλογικό του θρίαμβο, τον Μάρτιο του 1920, ως επακόλουθο της φιλοαγροτικής πολιτικής του και των μέτρων υπέρ των φτωχών τάξεων που είχε λάβει τους προηγούμενους μήνες.

Η εκλογική νίκη του Σταμπολίνσκι επιτεύχθηκε, παρά το γεγονός ότι ως Βούλγαρος πρωθυπουργός υπέγραψε στο πρόστιο των Παρισίων, Νείγυ, την 27η Νοεμβρίου 1919, την ομώνυμη Συνθήκη, οι όροι της οποίας ήταν μεν δίκαιοι, αφού η Βουλγαρία ήταν η ηττημένη του πολέμου, ήταν όμως και ταπεινωτικοί για το εθνικό συναίσθημα του βουλγαρικού λαού,

Ο Βούλγαρος πολιτικός Αλέξανδρος Σταμπολίνσκι (1879-1923), αρχηγός της Αγροτικής Λαϊκής Ένωσης και πρωθυπουργός της Βουλγαρίας από το 1919 έως το 1923, ανατράπηκε από πραξικόπημα και δολοφονήθηκε.

λόγω των εδαφικών απωλειών προς τους γείτονές της και του εξαναγκασμού της να περιορίσει δραστικά της ένοπλες δυνάμεις της και να καταβάλει αποζημιώσεις στους νικητές της.

Ο μόνος που μπορούσε να υπογράψει μια τέτοια ταπεινωτική Συνθήκη ειρήνης, υποκύπτοντας στους όρους των νικητών, ήταν ο Σταμπολίνσκι, λόγω του αυξημένου προσωπικού κύρους του στη Βουλγαρία.

Από την άλλη πλευρά, όμως, οι Βούλγαροι περίμεναν ότι με την επιρροή που διέθετε ο Σταμπολίνσκι στις Δυτικές Δυνάμεις, θα μπορούσε να επιτύχει λιγότερο επαχθείς όρους. Το μόνο, όμως, που κατάφερε ήταν να περιορίσει το ποσό των πολεμικών αποζημιώσεων που

όφειλε η χώρα του, αφού η νικήτρια Αντάντ ήταν αποφασισμένη να πλήξει τον εθνικιστικό μεγαλοϊδεατισμό και την επεκτατικότητα των ηγετικών στρατιωτικών κύκλων της Βουλγαρίας που είχαν οδηγήσει τη χώρα, σε συνεργασία με τη μεγαλομανία του μονάρχη της, σε πολεμική σύγκρουση μαζί της και με τους βαλκάνιους γείτονές της, όχι τόσο για να τιμωρήσει τη Σόφια, αλλά για να της αποκλείσει τη δυνατότητα να εξαπολύσει στο μέλλον έναν νέο πόλεμο.

Παρά τη δύσκολη αυτή συνθήκη για τη Βουλγαρία, ο λαός της έδωσε απόλυτη πλειοψηφία στον Σταμπολίνσκι, αντιλαμβανόμενος ότι μόνο αυτός, με το ριζοσπαστικό αγροτικό του πρόγραμμα, θα μπορούσε να του ανοίξει το δρόμο για καλύτερες ημέρες. Άλλωστε, αυτό που προείχε το 1920 ήταν η οικονομική ανασυγκρότηση της Βουλγαρίας και όχι η ανασύνταξη της πολεμικής μηχανής της.

Η σελίδα με τις υπογραφές του Βόριδος Γ΄ και του Σταμπολίνσκι στο έγγραφο που επικυρώνει τη Συνθήκη του Νεϊγύ.

Αυτό ακριβώς έλεγε στους Βούλγαρους και τους υποσχόταν ο Σταμπολίνσκι – ένας πολιτικός που αποτελούσε σάρκα από τη σάρκα της αγροτιάς τους και παράδειγμα προόδου ατόμου που ξεκίνησε από φτωχή και ταπεινή οικογένεια, σπούδασε με δυσκολίες και αναδείχτηκε σε ηγετική προσωπικότητα, αποφασισμένος να βοηθήσει τους συμπατριώτες του. Γιγαντώσωμος και ρωμαλέος, με πυκνό μαλλί και στριφτό μουστάκι, εντυπωσίαζε με την εμφάνισή του, ενώ ο χειμαρρώδης λόγος, η βροντώδης φωνή και η οξύνοιά του καθήλωναν το ακροατήριό του, που έβλεπε μπροστά του πολιτικό με πυγμή και θέληση.

Τα προσόντα του γοήτευσαν την κατά τέσσερα χρόνια μεγαλύτερή του Μιλένα Δασκάλοβνα, η οποία τον βοήθησε οικονομικά να σπουδάσει αγροτική οικονομική πολιτική στη Γερμανία και την Ελβετία. Ο έρωτας που αναπτύχθηκε μεταξύ τους κατέληξε σε γάμο, όταν ο Αλέξανδρος επέστρεψε στη Βουλγαρία, διακεκριμένος επιστήμων πλέον. Έμενε να διακριθεί και στην πολιτική, στην οποία μπήκε αρχικά ως δημοσιογράφος, εκδότης εφημερίδας το 1902, σε ηλικία μόλις 23 ετών (γεννήθηκε το 1879), και από το 1908 ως βουλευτής, για να συνεχίσει από το 1911, ως πολιτικός αρχηγός του Αγροτικού Κόμματος που ίδρυσε.

Η ευκαιρία του Σταμπολίνσκι να ανεβάσει το επίπεδο του λαού του ήρθε όταν έγινε πρωθυπουργός. Τότε έδρασε ως κοινωνικός επαναστάτης και ριζοσπαστικός μεταρρυθμιστής.

Η αγροτική του μεταρρύθμιση υπήρξε ιστορική για τη χώρα του, καθώς επέβαλε τη διανομή στους ακτήμονες των καλλιεργήσιμων κρατικών εκτάσεων και των καλλιεργήσιμων ατομικών ιδιοκτησιών άνω των 300 στρεμμάτων, καθώς και ορισμένων κρατικών και εκκλησιαστι-

κών δασικών εκτάσεων και βοσκοτόπων, με συνέπεια το 97% σχεδόν των αγροτών να αποκτήσουν καλλιεργήσιμη γη.

Η μεταρρύθμιση συνοδεύτηκε με στήριξη των αγροτικών συνεταιρισμών και ριζική αλλαγή του φορολογικού συστήματος, που ευνοούσε τον άλλοτε εξουθενωμένο από τα φορολογικά βάρη και αγροτικά χρέη γεωργικό κόσμο. Ακόμη, ο Σταμπολίνσκι αντικατέστησε τη στρατιωτική εκπαίδευση, που απαγορευόταν από τη Συνθήκη του Νεϊγύ, με υποχρεωτική εργασία, γεγονός που έδωσε τη δυνατότητα στο κράτος να αξιοποιήσει υπέρ της εθνικής οικονομίας, δωρεάν και για όσο διάστημα (8 μήνες) θα διαρκούσε η άλλοτε υποχρεωτική στρατιωτική θητεία, την εργασία αυτή των νέων της Βουλγαρίας.

Η αγροτική πολιτική του Σταμπολίνσκι συνετέλεσε στην ανάπτυξη του βουλγαρικού κοινωνικού μοντέλου ως του πρώτου πολιτικο-αγροτικού καθεστώτος, γεγονός που είχε θετικές επιπτώσεις στην αγροτική ανάπτυξη της Βουλγαρίας, δυ-

σμενείς όμως στη βιομηχανική της ανάπτυξη και τη συγκρότηση της διαμόρφωσης της αστικής τάξης της. Από μια άποψη, ο Σταμπολίνσκι πραγματοποίησε στη Βουλγαρία, με ειρηνικό τρόπο, περίπου αυτά που σχεδίαζαν, με επανάσταση, αλλά δεν πραγματοποίησαν οι ναροντνίκοι στην τσαρική Ρωσία, στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα.

Οι οραματισμοί του Σταμπολίνσκι για την αγροτική οικονομία ξεπερνούσαν τα όρια της πατρίδας του. Ο ίδιος ευαγγελιζόταν την ανάγκη ένωσης όλων των αγροτικών κομμάτων της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης σε μια Διεθνή, την οποία ονόμαζε Πράσινη Διεθνή.

Η Διεθνής αυτή διακήρυσσε ο Σταμπολίνσκι αποτελούσε την καλύτερη απάντηση στην Ερυθρά ή Γ΄ Διεθνή του Λένιν, η οποία έβαζε τους εργάτες της βιομηχανίας και την πολιτική της εκβιομηχάνισης ως πρώτους στόχους του προγράμματός της και της χρησιμοποίησης των εργατικών δυνάμεων για την επιβολή και επι-

Ο Σταμπολίνσκι ενώ υπογράφει τη Συνθήκη του Νεϊγύ.

Ως πρόεδρος της κυβέρνησης ο Σταμπολίνσκι, κέρδισε τεράστια δημοτικότητα μεταξύ του λαού επειδή εφάρμοσε αγροτικές και φορολογικές μεταρρυθμίσεις, εθνικοποίησε αρκετές τράπεζες και προσπάθησε να αλλάξει την εξωτερική πολιτική του βασιλιά της Βουλγαρίας Φερδινάνδου Α΄.

κράτηση της δικτατορίας του προλεταριάτου.

Ακόμη, η Πράσινη Διεθνής αποτελούσε απάντηση και στη Β΄ Διεθνή (της σοσιαλδημοκρατίας), που στόχευε σε ένα μικτό σύστημα, μέχρις ότου συντελεσθεί ειρηνικά η μετάβαση στον σοσιαλισμό. Όπως επίσης αποτελούσε απάντηση και στη Λευκή Διεθνή, που μεθόδευε την επιστροφή στην εποχή της φεουδαρχίας.

Η Πράσινη Διεθνής του Σταμπολίνσκι, όπως και η εν γένει οικονομική και κοινωνική πολιτική του, στηριζόταν, μεταξύ άλλων, στην εδραίωση μιας διαρκούς ειρήνης, με τη μεταφορά πόρων από τον τομέα των στρατιωτικών δαπανών στην αγροτική ανάπτυξη, και με την προσέγγιση λαών, όπως οι βαλκανικοί, που στο παρελθόν ήταν αντίπαλοι μεταξύ τους.

Στην εφαρμογή της πολιτικής του αυτής, ο Σταμπολίνσκι αντιμετώπισε αφ' ενός την αυξανόμενη αντίδραση των στρατιωτικών κύκλων της πατρίδας του, που έβλεπαν ότι περιθωριοποιούνταν και ότι τα μεγαλϊδειακά τους οράματα

θάβονταν, και αφετέρου της Εσωτερικής Μακεδονικής Επαναστατικής Οργάνωσης (ΕΜΕΟ), επειδή (ο Σταμπολίνσκι) επεδίωκε τη δημιουργία μιας Νοτιοσλαβικής Συνομοσπονδίας, με τη Βουλγαρία και το Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων ως μέλη της (το βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων μετονομάστηκε, το 1929, σε Γιουγκοσλαβία, δηλαδή Νοτιοσλαβία).

Από τη Συνομοσπονδία αυτή, ο Σταμπολίνσκι εξαιρούσε την παρουσία των Σλαβομακεδόνων ως ανεξάρτητης οντότητας, συνεπώς προς την εθνικιστική βουλγαρική πολιτική, που ήθελε το σλαβομακεδονικό στοιχείο ενσωματωμένο στη Βουλγαρία. Το 1922, όμως, το σλαβομακεδονικό στοιχείο ήταν μοιρασμένο, ως συνέπεια των Βαλκανικών Πολέμων, μεταξύ της Σερβίας (Σκοπιανή Μακεδονία) και της Βουλγαρίας (Μακεδονία του Πιρίν), με το μεγαλύτερο ποσοστό του να βρίσκεται στη Σερβία. Με την πρότασή του για Συνομοσπονδία, ο Σταμπολίνσκι άφηνε τα περιί Σλαβομακεδόνων όπως

είχαν διαμορφωθεί με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου.

Η ΕΜΕΟ, όμως, που είχε ιδρυθεί το 1893, επεδίωκε τη δημιουργία μιας Ομοσπονδίας που θα απαρτιζόταν από τη Σερβία, τη Βουλγαρία και το σλαβομακεδονικό κράτος, στο οποίο θα περιλαμβάνονταν όλα τα μακεδονικά εδάφη και, κατά συνέπεια, η ελληνική Μακεδονία. Εκείνη την εποχή τα εδάφη αυτά κατέχονταν από την Οθωμανική Τουρκία. Η ΕΜΕΟ είχε ως σύνθημα «η Μακεδονία στους Μακεδόνες». Αλλά Μακεδόνες ως εθνότητα δεν υπήρχαν. Οι αρχαίοι Μακεδόνες ήταν Έλληνες και ηγήθηκαν του Ελληνισμού κατά την εκστρατεία του εναντίον των Περσών το 323 π.Χ.

Από τον 7ο αιώνα μ.Χ. εγκαταστάθηκαν Σλάβοι στη Βαλκανική. Όσοι απ' αυτούς κατοίκησαν στην περιοχή της Μακεδονίας ονόμασαν εαυτούς Μακεδόνες, για γεωγραφικούς λόγους, κυρίως. Μετά την εγκατάσταση στα Βαλκάνια και των Βουλγάρων και τον εκσλαβισμό τους, το τμήμα τους που εγκαταστάθηκε στη Μακεδονία ονόμασε εαυτούς επίσης Μακεδόνες. Η ονομασία, συνεπώς, των μη Ελλήνων κατοίκων της Μακεδονίας ως Μακεδόνων οφείλεται στο όνομα της γεωγραφικής περιοχής στην οποία κατοίκησαν. Και όχι στο ότι αποτελούν δόξιν συνέχεια της αρχαίας μακεδονικής φυλής, όπως ισχυρίζονται σήμερα οι απόγονοί τους, δεδομένου ότι οι αρχαίοι Μακεδόνες ήταν γένους ελληνικού.

Η επέκταση της ΕΜΕΟ στον μακεδονικό χώρο στηρίχθηκε αρχικά στην προπαγάνδα της, και από τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα στις άγριες τρομοκρατικές μεθόδους που χρησιμοποιούσε κατά των πληθυσμών των εθνότητων της περιοχής, με πρώτο στόχο τους Έλληνες που αριθμούσαν περί τα 650.000 άτομα, έναντι 558.000 Βουλγάρων, 168.000 Σέρβων και 77.000 διαφό-

Ο Βόρις Γ' (1894-1943) ανέβηκε στο θρόνο το 1918, μετά την παραίτηση του πατέρα του, το 1918. Με τη Συνθήκη του Νειγύ η χώρα αναγκάστηκε να παραχωρήσει νέα εδάφη και να πληρώσει εξουθενωτικές αποζημιώσεις στους γείτονές της, απειλώντας έτσι την οικονομική και πολιτική της σταθερότητα.

ρων άλλων εθνοτήτων, κυρίως Εβραίων, βάσει της οθωμανικής απογραφής του 1905.

Το 1895 δημιουργήθηκε μια άλλη επαναστατική σλαβομακεδονική οργάνωση, που, επειδή ιδρύθηκε στη Σόφια, εκτός δηλαδή των μακεδονικών εδαφών, ονομάστηκε «Οργάνωση Εξωτερικού». Η οργάνωση αυτή ήταν σε αντιπαλότητα με την ΕΜΕΟ και είχε ως μέλη της μετανάστες από μακεδονικές περιοχές που ζούσαν στη Βουλγαρία.

Η Οργάνωση του Εξωτερικού ήταν υπό την άμεση επιρροή και κατεύθυνση του βουλγαρικού κράτους, και επιδίωξη της είχε την περιέλευση των μακεδονικών εδαφών, στη Βουλγαρία, με την

άσκηση επί των πληθυσμών που κατοικούσαν στα μακεδονικά εδάφη αγριότερων τρομοκρατικών μεθόδων από αυτές που χρησιμοποιούσε η ΕΜΕΟ.

Μεταξύ της ΕΜΕΟ και της Οργάνωσης Εξωτερικού των Σλαβομακεδόνων που ζούσαν στη Βουλγαρία ως μετανάστες υπήρχε αντίθεση στόχων, καθώς η πρώτη απέβλεπε στη δημιουργία μιας αυτόνομης επαρχίας, εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία, όταν θα εκδιώκονταν οι Τούρκοι από τη Βαλκανική, θα διεκδικούσε την ανάδειξή της σε αυτόνομο κράτος, στο πλαίσιο μιας νοτιοσλαβικής (γιουγκοσλαβικής) ομοσπονδίας. Ενώ η Οργάνωση του Εξωτερικού είχε ως κύρια επιδίωξή της την προσάρτηση όλων των μακεδονικών εδαφών στη Βουλγαρία, γι' αυτό και οι πυρήνες της, εκτός Βουλγαρίας, στις μακεδονικές περιοχές, ενισχύονταν από τη Σόφια με άφθονο χρήμα, οπλισμό και Βούλγαρους εκπαιδευτές.

Επρόκειτο για σχέδια που υπονόμειαν και αλλοίωναν την ιστορική πραγματικό-

τητα της περιοχής, η ελληνικότητα της οποίας ήταν ανέκαθεν αδιαμφισβήτητη. Προκειμένου να προστατεύσει τον Μακεδονικό Ελληνισμό από τη αχαλίνωτη βουλγαρική τρομοκρατία, η οποία είχε αρχίσει από το 1870, με το βουλγαρικό σχίσμα από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και τη δημιουργία της Βουλγαρικής Εξαρχίας, η Ελλάδα έστειλε ένοπλους νέους της να στηρίξουν τους Έλληνες Μακεδονομάχους στον αγώνα τους για τη υπεράσπιση της ζωής, της τιμής, της ιστορίας και της Εκκλησίας του Μακεδονικού Ελληνισμού από την καταστρεπτική, εγκληματική και αφομοιωτική δράση των Βούλγαρων κομιτατζήδων. Ο αγώνας αυτός κορυφώθηκε την περίοδο 1904-1908.

Κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους, το μεγαλύτερο μέρος των ιστορικών μακεδονικών εδαφών απελευθερώθηκε από τον ελληνικό στρατό και περιήλθε στην Ελλάδα, ενώ μικρότερο τμήμα αυτών περιήλθε στη Σερβία και ακόμη μικρότερο στη Βουλγαρία. Στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλε-

Ο Σταμπολίνσκι με την αποστολή της Βουλγαρίας στη Συνδιάσκεψη της Γένοβας το 1922.

μο οι Βουλγαρομακεδόνες κομιτατζήδες πολέμησαν στο πλευρό του βουλγαρικού στρατού, αναλαμβάνοντας για λογαριασμό του τη διοίκηση της σερβικής Μακεδονίας, μετά την κατάρρευση του σερβικού στρατού, οπότε εξαπέλυσαν έντονη τρομοκρατία εναντίον των Σέρβων και των Ελλήνων της περιοχής, του ίδιου σχεδόν βαθμού με αυτήν του τέλους του 19ου αιώνα και των αρχών του εικοστού.

Η τρομοκρατία αυτή προκάλεσε την αντίδραση της σερβικής κυβέρνησης, αλλά και του Σταμπολίνσκι, ο οποίος επεδίωκε, όπως ελέχθη, μια Συνομοσπονδία Νοτιοσλάβων μεταξύ αφ' ενός του Βασιλείου των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων, που είχε δημιουργηθεί το 1919, και αφ' ετέρου της Βουλγαρίας, αποκλεισμένης έτσι της ίδρυσης ανεξάρτητου σλαβομακεδονικού κράτους, στο πλαίσιο ακόμα και της Νοτιοσλαβικής Συνομοσπονδίας.

Αντίθετα προς τις καλές σχέσεις του Σταμπολίνσκι με την κυβέρνηση του Βελιγραδίου, οι σχέσεις του με την Αθήνα δεν ήταν στο ίδιο επίπεδο, επειδή ο Βούλγαρος πολιτικός επέμενε στη μετατροπή της Δυτικής Θράκης σε ουδέτερη ζώνη, και απέρριψε την ελληνική πρόταση για τη δημιουργία βουλγαρικής ελεύθερης ζώνης στα λιμάνια της Αλεξανδρούπολης και της Θεσσαλονίκης, ανάλογης με αυτήν που είχε παραχωρηθεί στο Βασίλειο της Σερβίας, Κροατίας και Σλοβενίας στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Η ελληνοβουλγαρική ένταση, μάλιστα, εξαιτίας της παράλογης απαίτησης του Σταμπολίνσκι, επηρέαζε δυσμενώς τις ελληνοβουγαρικές σχέσεις.

Παρά την πολεμική που ασκήθηκε από την αντιπολίτευση, τον στρατό και την ΕΜΕΟ κατά της κυβέρνησης Σταμπολίνσκι, μετά τις Συνθήκες του Νείγυ και

Κυβερνητικά στρατεύματα συλλαμβάνουν τον επιστάτη του Σταμπολίνσκι στην πατρίδα του Σλαβοβίτσα στις 14 Ιουνίου 1923.

τις Νις, το κόμμα του (Αγροτικό Κόμμα) σάρωσε στις εκλογές του 1923, λόγω των εσωτερικής φύσεως μεταρρυθμίσεων του και κυρίως των μέτρων που πήρε υπέρ των αγροτών, που αποτελούσαν, όπως ελέχθη, τη μεγάλη πλειοψηφία του βουλγαρικού πληθυσμού και γενικά υπέρ των φτωχών τάξεων.

Ο εκλογικός θρίαμβος, πάντως, του Αγροτικού Κόμματος του Σταμπολίνσκι οφειλόταν και στα βίαια μέτρα που είχε λάβει πριν τις εκλογές, με τη σύλληψη και φυλάκιση πολλών αντιπάλων του, κυρίως κομμουνιστών.

Στη νέα Βουλή, το Αγροτικό Κόμμα, που είχε πάρει στις εκλογές 53% των ψήφων, διέθετε 212 έδρες, έναντι 16 του Βουλγαρικού Κ.Κ. (19% των ψήφων), 2 εδρών του Σοσιαλιστικού και 15 εδρών

που κατείχαν άλλα μικρότερα κόμματα του παλιού κυρίως πολιτικού κόσμου.

Η ανικανότητα, όμως, πολλών στελεχών του Αγροτικού Κόμματος να ασκήσουν διοίκηση, καθώς επρόκειτο για ανεκπαίδευτους και απροετοίμαστους για την πολιτική αγρότες, και η προσέγγιση που επεδίωξε με τη Σερβία έπεισαν τους πολιτικούς αντιπάλους του και τον στρατό ότι μοναδική λύση για την απαλλαγή τους από τον τραχύ και αυταρχικό, αλλά ριζοσπάστη πολιτικό και μεταρρυθμιστή, ήταν η ανατροπή του με πραξικόπημα, στο οποίο θα είχε πρωταγωνιστικό ρόλο η ΕΜΕΟ. Μέλη της ΕΜΕΟ ανέλαβαν την ευθύνη της σύλληψής του.

Το πραξικόπημα εξεργάγη την 9η Ιουνίου 1923 από τη στρατιωτική φρουρά της Σόφιας, που κατέλαβε τα κυβερνητι-

Η σύλληψη του ανεψιού του Σταμπολίνσκι, ενώ αυτός προσπαθούσε να μεταφέρει όπλα στη Σλαβοβίτσα.

κά κτίρια της βουλγαρικής πρωτεύουσας σε λίγες ώρες και όρισε κυβέρνηση, υπό τον καθηγητή Αλέξανδρο Τσαγκώφ, την οποία ενέκρινε ο βασιλιάς Μπόρις Γ΄, ενώ ο Σταμπολίνσκι βρισκόταν στην ιδιαίτερη πατρίδα του.

Μόλις πληροφορήθηκε την έκρηξη του πραξικοπήματος, ο Σταμπολίνσκι προέβη στην κατάργηση της Βασιλείας και ανακοίνωσε την ίδρυση της Βουλγαρικής Δημοκρατίας, ενώ ταυτόχρονα προσπάθησε να οργανώσει αντίσταση, συγκεντρώνοντας εκατοντάδες, ίσως και χιλιάδες οπαδούς του, οι οποίοι, όμως, δεν ήταν επαρκώς οπλισμένοι για την

αντιμετώπιση των καλά προετοιμασμένων στρατιωτικών και παραστρατιωτικών μονάδων των πραξικοπηματιών.

Την 14η Ιουνίου, οι πραξικοπηματίες επετέθησαν κατά του οχυρωμένου στο σπίτι του στη Σλαβοβίτσα νόμιμου πρωθυπουργού της χώρας, και μετά από βίαιες συγκρούσεις με τους υποστηρικτές του τον συνέλαβαν, όπως και τον αγωνιζόμενο στο πλευρό του αδελφό του Βασίλη, τους οποίους, αφού υπέβαλαν σε φοβερά μαρτύρια, δολοφόνησαν. Ο Αλέξανδρος ήταν τότε 44 ετών.

Οι βασανιστές και δολοφόνοι του Σταμπολίνσκι, μέλη της ΕΜΕΟ οι περισσότε-

Ο Σταμπολίνσκι με την σύζυγό του Μιλένα Δασκάλοβνα και τα δύο παιδιά τους Ελπίδα και Άσεν. ΔΕΞΙΑ: Το Μαυσωλείο του Σταμπολίνσκι στην ιδιαίτερη πατρίδα του Σλαβοβίτσα.

ροι, κατακρεούργησαν το θύμα τους με 60 και πλέον μαχαιριές. Του έκοψαν το δεξί χέρι, επειδή με αυτό είχε υπογράψει τη Συνθήκη της Νις με τους Σέρβους, και κατόπιν τον αποκεφάλισαν, μέσα σε πραγματικό λουτρό αίματος.

Στη συνέχεια, οι δήμειοι του Αλεξάνδρου και του αδελφού του Βασίλη Σταμπολίνσκι, τον οποίο υπέβαλαν σε παρόμοια μαρτύρια και αποκεφάλισαν επίσης, πακετάρισαν τα κεφάλια τους και το δεξί χέρι του σφαγιασθέντος πρωθυπουργού και τα τοποθέτησαν σ' ένα χαρτόκουτο μπισκότων που απέστειλαν στη Σόφια, ως απόδειξη του «θριάμβου» τους και της επιτυχίας της εξέγερσης της «Εθνικής Συμμαχίας», όπως ονομαζόταν η ένωση των αντιπολιτευομένων του Σταμπολίνσκι πολιτικών κομμάτων, που σε συνεργασία με στρατιωτικές μονάδες και ομάδες της ΕΜΕΟ ανέτρεψαν τη νεοεκλεγμένη από τον βουλγαρικό λαό κυβέρνηση του Αγροτικού Κόμματος.

Παραλήπτες του χαρτόκουτου με το ανατριχιαστικό περιεχόμενο ήταν οι ηγέτες του πραξικοπήματος, οι οποίοι και το επέδειξαν, όπως φημολογήθηκε τότε, στον Βούλγαρο βασιλιά, που μισούσε τον Σταμπολίνσκι, ως ιδρυτή της έστω και βραχυχρόνιας Βουλγαρικής Δημοκρατίας και επικίνδυνο εχθρό του βασιλικού θεσμού.

Είναι εντυπωσιακό ότι η τότε κομμουνιστική ηγεσία κράτησε το Βουλγαρικό Κομμουνιστικό Κόμμα (που είχε αντιμετωπίσει τη μήνη του Σταμπολίνσκι αρκετές φορές) μακράν των γεγονότων. Που σημαίνει ότι επέδειξε ουδετερότητα σε μια κρίσιμη για τη Βουλγαρία πολιτική εξέλιξη, ελπίζοντας προφανώς στη βελτίωση των πολιτικών συνθηκών γι' αυτό, πράγμα όμως που δεν συνέβη.

Τρεις μήνες μετά την ανατροπή του Αγροτικού Κόμματος από την εξουσία και τη δολοφονία του Σταμπολίνσκι, η Γ' Διεθνής (κομμουνιστική) επέβαλε στο Βουλγαρικό Κ.Κ. να εξεγερθεί. Η εξέγερση, όμως, πνίγηκε στο αίμα από το φασιστικό καθεστώς της Σοφίας και το κόμμα τέθηκε εκτός νόμου.

Η κομμουνιστική ηγεσία της Βουλγαρίας, έστω και αργά, το 1979, κατά την προεδρία του Ζίβκωφ, τίμησε τον Σταμπολίνσκι, δίδοντας σε μια βουλγαρική πόλη το όνομά του.

Η οικογένεια του Σταμπολίνσκι, η σύζυγός του Μιλένα Δασκάλοβνα και τα δύο παιδιά τους Ελπίδα και Άσεν, έζησαν μετά τη δολοφονία του Αλεξάνδρου σε καθεστώς τρόμου και φρίκης, το οποίο είχαν επιβάλει οι δολοφόνοι του και οι ηθικοί αυτουργοί, ο βασιλιάς και η ηγεσία του Γενικού Επιτελείου και της ΕΜΕΟ. Η Δασκάλοβνα πέθανε το 1944 σε ηλικία 69 ετών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Julius Braunthal, *History of the International*, Thomas Nelson and Sons LTD, London and Edinburgh 1966.

Alan Palmer, *The Lands between - A history of East-Central Europe since the Congress of Vienna*, ed. Weindenfeld and Nicolson, London 1970.

Seton-Watson, Hugh: *Eastern Europe between the wars 1918-1941*. Cambridge University Press, 1945.

L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, Holt, Rinehart and Winston, New York 1958.

Barbara Jelavich, *Ιστορία των Βαλκανίων*, τόμος II, εκδ. Πολύτροπον, Αθήνα 2006.

Ο Τίτος Ι. Αθανασιάδης είναι δημοσιογράφος, ιστορικός Μ. Α. University of London.

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΩΝ ΚΟΥΡΔΩΝ ΣΤΟ ΙΡΑΚ ΚΑΙ ΤΟ ΑΥΤΟΝΟΜΟ ΙΡΑΚΙΝΟ ΚΟΥΡΔΙΣΤΑΝ

ΤΟΥ ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ Θ. ΧΑΛΑΤΣΗ

Οι Κούρδοι, που έχουν χαρακτηριστεί το μεγαλύτερο έθνος χωρίς πατρίδα, κατοικούν κυρίως στην Τουρκία, στο Ιράν, στο Ιράκ και στη Συρία. Μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, το ενδεχόμενο δημιουργίας ανεξάρτητου κουρδικού κράτους στη Μέση Ανατολή δεν υλοποιήθηκε ποτέ. Από το 1919, όταν σημειώθηκε η πρώτη κουρδική εξέγερση εναντίον των Βρετανών, που είχαν λάβει εντολή εξουσίας στη Μεσοποταμία, μέχρι το 2005, οπότε αναγνωρίστηκε η πολυπόθητη αυτονομία στο πλαίσιο του ιρακινού κρά-

Ο Μουσταφά Μπαρζανί, που διακρίνεται έφιππος μαζί με Κούρδους μαχητές πεσμεργκά, υπήρξε πρόεδρος του Δημοκρατικού Κόμματος του Κουρδιστάν (KDP) και ένας από τους σημαντικότερους Κούρδους ηγέτες του 20ού αιώνα.

τους, η ιστορία των Κούρδων στο Ιράκ υπήρξε ιδιαίτερα ταραχώδης και σηματοδεύτηκε από συχνές εξεγέρσεις, εμφύλιες διαμάχες και αιματηρές διώξεις από το καθεστώς του Σαντάμ Χουσεΐν.

Η ΕΘΝΟΓΕΝΕΣΗ των Κούρδων τοποθετείται χρονικά περίπου στο 2500 π.Χ., όταν ένα σύνολο ιρανικών και ιρανοποιημένων φυλών εγκαταστάθηκαν στην οροσειρά του Ζάγκρος, που ξεκινά από το βορειοδυτικό Ιράν και καλύπτει το μεγαλύτερο τμήμα του βορειοανατολικού Ιράκ και της νοτιοανατολικής Τουρκίας. Σύμφωνα με μια εκτίμηση, το όνομά τους προέρχεται από την περσική λέξη *Κουρτ*, που σημαίνει νομάδας. Όταν οι Άραβες κατέκτησαν το Ιράν τον 7ο αιώνα, υιοθέτησαν αυτήν τη λέξη ως *Κουρντ* για να χαρακτηρίσουν τους νομαδικούς λαούς που κατοικούσαν στη συγκεκριμένη περιοχή.

Ο όρος Κουρδιστάν σημαίνει η «Γη των Κούρδων» και για πρώτη φορά εμφανίστηκε κατά τον 12ο αιώνα, όταν ο Σελτζούκος Τούρκος σουλτάνος Αχμάντ Σαντζάρ δημιούργησε μια επαρχία με αυτό το όνομα. Η έκταση του Κουρδιστάν, αν και ιστορικά είχε διακυμάνσεις, γενικά θεωρείται ότι εκτείνεται στην ορεινή περιοχή όπου ενώνονται τα σύνορα του Ιράκ, του Ιράν, της Συρίας και της Τουρκίας.

Οι Κούρδοι υποδιαιρούνται σε σχεδόν 800 φυλές και μέχρι σήμερα δεν έχουν δημιουργήσει ενιαίο κράτος. Επιπλέον, δεν είναι ομοιογενείς θρησκευτικά. Η πλειοψηφία τους έχει ασπαστεί το σουνιτικό Ισλάμ ανάμεσα στον 12ο και 16ο αιώνα, υπάρχουν όμως και Κούρδοι πιστοί

άλλων θρησκειών και δογμάτων· ανάμεσα τους Αλεβίτες (ένα αιρετικό δόγμα του σιιτικού Ισλάμ), Ιουδαίοι, Χριστιανοί και Γεζίντι.

Αν και δεν υπάρχουν επίσημες αναφορές σχετικά με τον πληθυσμό των Κούρδων στα κράτη που κατοικούν, εκτιμάται ότι στις αρχές του 21ου αιώνα αποτελούν την τέταρτη μεγαλύτερη εθνοτική ομάδα στη Μέση Ανατολή, που υπερβαίνει τα 45 εκατομμύρια. Ο μεγαλύτερος αριθμός Κούρδων κατοικεί στη Τουρκία (εκτιμάται ότι προσεγγίζουν τα 20 εκατ.), στο Ιράν κατοικούν περίπου 12 εκατ., στο Ιράκ περίπου 8 εκατ. και στη Συρία περισσότερα από τρία εκατομμύρια. Στις περιοχές στις οποίες κατοικούν οι Κούρδοι, κυρίως στο Ιράκ, υπάρχουν πλούσια πετρελαϊκά κοιτάσματα. Οι συχνές διαμάχες για την εκμετάλλευση του πετρελαίου και τα εισοδήματα που απορρέουν από αυτήν αποτελούν μία από τις κύριες αιτίες συγκρούσεων ανάμεσα στους Κούρδους και τις κυβερνήσεις της περιοχής.

Ιστορικά, οι Κούρδοι απολάμβαναν έναν βαθμό ημιαυτονομίας στα εδάφη των μεγαλύτερων δυνάμεων στα οποία κατοικούσαν, και ειδικότερα από τον 16ο αιώνα η Οθωμανική Αυτοκρατορία και το Ιράν είχαν παραχωρήσει έναν βαθμό αυτονομίας στους Κούρδους για να διασφαλίσουν την ειρήνη στις συνοριακές περιοχές τους. Στις αρχές, όμως, του 20ού αιώνα η κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας θα δημιουργούσε τις

συνθήκες για τον κουρδικό πληθυσμό της Μεσοποταμίας και του μετέπειτα Ιράκ να διεκδικήσει την ανεξαρτησία του.

Οι πρώτες κουρδικές εξεγέρσεις στο Ιράκ: 1919-1933

Η πρώτη ευκαιρία των Κούρδων για να δημιουργήσουν ανεξάρτητο κράτος εμφανίστηκε μετά την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στο τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η Συνθήκη των Σεβρών, που υπεγράφη ανάμεσα στις νικήτριες συμμαχικές δυνάμεις και την οθωμανική κυβέρνηση, τον Ιούλιο του 1920, προέβλεπε ότι αρχικά θα αποκτούσαν αυτονομία οι κουρδικές περιοχές που εκτεινόταν ανατολικά του Ευφράτη, νότια της Αρμενίας και βόρεια της Συρίας, καθώς και στη Μεσοποταμία. Επιπλέον προβλεπόταν ότι έναν χρόνο μετά την εφαρμογή της συνθήκης, αν η πλειοψηφία του κουρδικού πληθυσμού επιθυμούσε την ανεξαρτησία, το νέο τουρκικό κράτος θα έπρεπε να αποκηρύξει όλα τα δικαιώματά του σε αυτές τις περιοχές. Γινόταν, επίσης, αναφορά στο γεγονός ότι η Βρετανία είχε λάβει από την Κοινωνία των Εθνών (ο πρόδρομος του ΟΗΕ) την εντολή εξουσίας στις πρώην οθωμανικές επαρχίες της Μεσοποταμίας (που θα μετονομαζόταν σε Ιράκ), συμπεριλαμβανομένης και της επαρχίας (βιλαέτι) της Μοσούλης, όπου υπήρχε μεγάλη πλειοψηφία κουρδικού πληθυσμού (περίπου το 60%). Η Μοσούλη υποδιαιρείτο σε τρία σαντζάκια (περιφέρειες): της Μοσούλης, του Κιρκούκ και της Σουλεϊμανίγια.

Η Συνθήκη των Σεβρών, όμως, αποδείχτηκε ανεφάρμοστη ύστερα από τον πόλεμο στη Μικρά Ασία (1919-1922), στον οποίο επικράτησαν οι Τούρκοι εθνικιστές υπό την ηγεσία του Μουσταφά Κεμάλ (ας σημειωθεί ότι σε εκείνον τον πόλεμο υπήρξαν κουρδικές φυλές που συντά-

χθηκαν με τους Τούρκους εθνικιστές). Κατά τη διάρκεια της Συνθήκης της Λωζάννης, τον Ιούλιο του 1923, οι διεκδικήσεις για οποιαδήποτε μορφής ανεξάρτητου κουρδικού κράτους αγνοήθηκαν και απλώς αναγνωρίστηκε η προστασία των θρησκευτικών μειονοτήτων. Επιπλέον αποφασίστηκε οι περιοχές στις οποίες κατοικούσαν οι Κούρδοι να διαμοιραστούν ανάμεσα στα νεοσύστατα κράτη της Τουρκίας, της Συρίας και του Ιράκ.

Ας σημειωθεί ότι το 1920 ξέσπασε μεγάλη εξέγερση των Αράβων Σουνιτών και Σιιτών στο Ιράκ, που αντιδρούσαν στη βρετανική κυριαρχία. Αν και οι Βρετανοί την κατέστειλαν, συμφώνησαν το 1921 να δημιουργηθεί ένα ιρακινό αραβικό βασίλειο, με μονάρχη τον Φαϊζάλ Α΄ του Οίκου των Χασεμιτών (προηγουμένως, τον Ιούλιο του 1920, οι Γάλλοι είχαν αποτρέψει την προσπάθειά του να δημιουργήσει βασίλειο στη Συρία). Τον Οκτώβριο του 1922, ύστερα από βρετανοϊρακινή συνθήκη, οι Βρετανοί εξασφάλισαν τον άμεσο έλεγχο του ιρακινού στρατού, αλλά και σημαντική επιρροή στα οικονομικά και πολιτικά ζητήματα του βασιλείου.

Εν τω μεταξύ, στις περιοχές που κατοικούσαν οι Κούρδοι, και ήταν γνωστές ως νότιο Κουρδιστάν, οι Βρετανοί αρχικά είχαν αναγνωρίσει την εξουσία του σείχη Μαχμούντ, που είχε υπό τον έλεγχό του την περιοχή της Σουλεϊμανίγια, από τον Οκτώβριο του 1918. Ο Μαχμούντ, όμως, αντίθετα με τους Βρετανούς, που θεωρούσαν ότι η εξουσία του πήγαζε από τη βρετανική διοίκηση, δεν είχε αποδεχτεί ότι υπαγόταν στη βρετανική δικαιοδοσία. Οι προστριβές που δημιουργήθηκαν, οδήγησαν σε εξέγερση των Κούρδων, στις 23 Μαΐου 1919. Οι βρετανικές αρχές στη Βαγδάτη κινητοποιήθηκαν γρήγορα και κατέστειλαν την εξέγερση στα μέσα Ιουνίου.

Ύστερα από την καταστολή της πρώ-

Ο σείχης Μαχμούντ ο επονομαζόμενος βασιλιάς των Κούρδων. Το 1919 η εξέγερσή του εναντίον των Βρετανών, που είχαν εντολή εξουσίας στο Ιράκ, αποτέλεσε ορόσημο για τους επερχόμενους κουρδο-ιρακινούς πολέμους.

της κουρδικής εξέγερσης, οι Βρετανοί επανέφεραν τον σείχη Μαχμούντ από την εξορία και τον έθεσαν επικεφαλής του συμβουλίου της Σουλεϊμανίγια, τον Σεπτέμβριο του 1922, ελπίζοντας ότι θα αποτελούσε ανάχωμα στις διεκδικήσεις της Τουρκίας στην περιοχή. Εκείνος, όμως, αυτοανακηρύχθηκε σε βασιλιά του Κουρδιστάν και επιδίωξε να συμμαχήσει με την Τουρκία, χωρίς όμως επιτυχία. Οι συγκρούσεις στη Σουλεϊμανίγια επαναλήφθηκαν το 1923, και η ιρακινή κυβέρνηση, έχοντας τη συνδρομή της βρετανικής αεροπορίας, την επανέφερε υπό τον έλεγχό της τον Ιούλιο του 1924. Το 1926, ύστερα από πρόταση της Κοινωνίας των Εθνών, η επαρχία της Μοσούλης, την οποία διεκδικούσε η Τουρκία,

παραχωρήθηκε στο Ιράκ, και το νότιο Κουρδιστάν προσαρτήθηκε επισήμως από το ιρακινό κράτος.

Το 1930 υπεγράφη βρετανοϊρακινή συνθήκη συμμαχίας, με στόχο να καθορίσει τις μελλοντικές σχέσεις της Βρετανίας με το Ιράκ. Σε αυτήν τη συνθήκη δεν γινόταν καμία αναφορά στους Κούρδους, πόσο μάλλον στη διασφάλιση κουρδικής αυτονομίας. Επακόλουθο ήταν η πρόκληση νέων ταραχών στη Σουλεϊμανίγια, τον Σεπτέμβριο του 1930, στις οποίες τα ιρακινά στρατεύματα εξαπέλυσαν πυρά εναντίον Κούρδων διαδηλωτών, σκοτώνοντας δεκάδες. Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, ο σείχης Μαχμούντ, που είχε καταφύγει στο Ιράν, πέρασε τα σύνορα, καλώντας τις κουρδικές φυλές σε εξέγερση. Η αποτυχία τους, όμως, να συνεργαστούν, οδήγησε σε νέα κουρδική ήττα τον Μάιο του 1931. Ο Μαχμούντ αναγκάστηκε να παραδοθεί στην ιρακινή κυβέρνηση και τέθηκε σε κατ' οίκον περιορισμό στο νότιο Ιράκ, έως τον θάνατό του το 1956. Αν και ο Μαχμούντ δεν είχε τα χαρακτηριστικά μεταγενέστερων Κούρδων ηγετών, και ήταν περισσότερο ένας φεουδάρχης που ξεκίνησε την εξέγερσή του στο όνομα του Ισλάμ, εκείνη η περίοδος αποτέλεσε ορόσημο του αγώνα των Κούρδων του Ιράκ για αυτονομία, που θα διαρκούσε για δεκαετίες.

Εν τω μεταξύ, στην κουρδική περιοχή του Μπαρζάν δημιουργήθηκε μια νέα εστία έντασης, όταν από τον Ιούλιο του 1931 ο τοπικός σείχης Αχμέτ Μπαρζανί ήρθε σε σύγκρουση με έναν άλλο τοπικό σείχη, τον Ρασίντ του Λολάν, για θρησκευτικούς λόγους (ο Μπαρζανί υποστήριζε μία σύνθεση των χριστιανικών πεποιθήσεων με το Ισλάμ και είχε ενθαρρύνει την καταστροφή αντιγράφων του Κορανίου). Οι Κούρδοι του Μπαρζάν θεωρούντο δεινοί πολεμιστές, και η ιρακινή κυβέρνηση, που στράφηκε εναντίον

Ο Μουσταφά Μπαρζανί με τον μετέπειτα πρόεδρο του Ιράκ Σαντάμ Χουσεΐν την ημέρα υπογραφής της συμφωνίας για την κουρδική αυτονομία τον Μάρτιο του 1970 που όμως κατέληξε σε αποτυχία. ΔΕΞΙΑ: Κούρδοι πεσμεργκά στις αρχές της δεκαετίας του 1970.

τους, κατάφερε να τους νικήσει με την υποστήριξη της βρετανικής αεροπορίας τον Ιούνιο του 1932. Τον ίδιο μήνα, ο Αχμέτ Μπαρζανί παραδόθηκε στα τουρκικά στρατεύματα στα σύνορα με το Ιράκ, αλλά ο νεώτερος αδελφός του, Μουσταφά Μπαρζανί, συνέχισε να μάχεται μέχρι τον Ιούνιο του 1933, οπότε κατέθεσε τα όπλα.

Το Ιράκ έγινε ανεξάρτητο κράτος τον Οκτώβριο του 1932. Οι Βρετανοί, όμως, διατήρησαν την επιρροή τους, εξασφαλίζοντας την παραμονή των στρατιωτικών βάσεων τους στη χώρα. Το 1933, ο θάνατος του βασιλιά Φαϊζάλ δημιούργησε στους Κούρδους την προσδοκία για βελτίωση της θέσης τους. Η κατάσταση, όμως, των Κούρδων του Ιράκ ήταν αναπόφευκτα συνδεδεμένη με τις εσωτερικές εξελίξεις στο ιρακινό κράτος, οι οποίες τις επόμενες δεκαετίες θα ήταν ιδιαίτε-

ρα ταραχώδεις και θα σηματοδευόνταν από καθεστωτικές ανατροπές, εξεγέρσεις και συγκρούσεις με το γειτονικό Ιράν.

Η ηγεσία του Μουσταφά Μπαρζανί και οι κουρδικές εξεγέρσεις: 1961-1975

Ο Μουσταφά Μπαρζανί, που είχε εξοριστεί στη Σουλεϊμανίγια, δραπέτευσε το 1943 και οργάνωσε μια νέα κουρδική εξέγερση στο Μπαρζάν, η οποία, όμως, κατεστάλη το 1945, και ο ίδιος τον Οκτώβριο του ίδιου έτους διέφυγε στο γειτονικό Ιράν. Τον Ιανουάριο του 1946 στο βόρειο τμήμα της χώρας ιδρύθηκε, με την υποστήριξη της Σοβιετικής Ένωσης, η λεγόμενη κουρδική «Δημοκρατία του Μαχαμπάντ». Αν και αυτή η απόπειρα για τη δημιουργία κουρδικού κράτους στο Ιράν υπήρξε βραχύβια και κατέρρευσε τον

Δεκέμβριο του 1946, έδωσε τη δυνατότητα να δημιουργηθεί το Δημοκρατικό Κόμμα του Κουρδιστάν (KDP), με πρόεδρο τον Μπαρζανί.

Ο Μπαρζανί έφυγε από το Ιράν το 1947 και εγκαταστάθηκε στη Σοβιετική Ένωση μέχρι το 1958, όταν η δολοφονία του βασιλιά Φαϊζάλ Β΄ και η ανατροπή της δυναστείας των Χασεμιτών στο Ιράκ από τον στρατηγό Αμπντάλ Καρίμ Κασίμ και την ομάδα των Ελεύθερων Αξιωματικών του δημιούργησε νέα δεδομένα για τη χώρα. Η επανάσταση αυτή είχε αρχικά την καθολική υποστήριξη της ιρακινής κοινωνίας, και ειδικότερα στους Κούρδους δημιούργησε την προσδοκία μιας νέας εποχής αραβοκουρδικής προσέγγισης. Το νέο καθεστώς επέτρεψε την επιστροφή του Μπαρζανί και των συνεργατών του στο Ιράκ. Το KDP υποστήριξε τον Κασίμ στην καταστολή μιας σημαντικής εξέγερσης στη Μοσούλη τον Μάρτιο του 1959. Σύντομα, όμως, κατέστη σαφές ότι ο Κασίμ δεν θα ανεχόταν καμία μορφή κουρδικής αυτονομίας στο Ιράκ. Η εξέλιξη αυτή προκάλεσε τον Ιούλιο του 1961 την έναρξη συγκρούσεων ανάμεσα στον ιρακινό στρατό, που είχε την υποστήριξη φιλοκυβερνητικών κουρδικών φυλών, και στην κουρδική εθνοφυλακή του Μπαρζανί, τους Πεσμεργκά (αυτοί που αντιμετωπίζουν το θάνατο). Οι νίκες των Πεσμεργκά αλλά και η δυσaráεσκεια άλλων αραβικών κομμάτων για την ιρακινή κυβέρνηση οδήγησε στην πτώση και στην εκτέλεση του Κασίμ, τον Φεβρουάριο του 1963.

Στην εξουσία ανήλθε το κόμμα Μπάαθ, το οποίο πρέσβευε ένα πολιτικό δόγμα που συνδύαζε τον σοσιαλισμό με τον αραβικό εθνικισμό. Μια εκκεχειρία που συμφωνήθηκε με τους Κούρδους του Μπαρζανί σύντομα κατέρρευσε, ύστερα από την άρνηση του νέου καθεστώτος να περιληφθεί το Κιρκούκ στην περιοχή που

έλεγχε το KDP. Τον Νοέμβριο του 1963, η κυβέρνηση του Μπάαθ ανατράπηκε. Κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης του Ιράκ από τον Αμπντάλ Αρίφ και ακολούθως από τον Ραχμάν Μπαζάζ υπήρξαν προσπάθειες προσέγγισης με το KDP, χωρίς, όμως, να λείπουν οι συγκρούσεις ανάμεσα στον κυβερνητικό στρατό και τους Πεσμεργκά.

Τον Ιούλιο του 1968, το κόμμα Μπάαθ ανακατέλαβε την εξουσία στο Ιράκ, ύστερα από επιτυχημένο στρατιωτικό πραξικόπημα, με πρόεδρο τον Αχμέτ αλ Μπακρ. Οι «παλιοί λογαριασμοί» του καθεστώτος με τον Μπαρζανί σύντομα οδήγησαν σε νέες συγκρούσεις. Τον Μάρτιο του 1969, οι Πεσμεργκά εξαπέλυσαν παράτολμη επίθεση στις εγκαταστάσεις της Ιρακινής Εταιρίας Πετρελαίου στο Κιρκούκ. Αυτό το γεγονός αλλά και οι πιέσεις που δεχόταν το Ιράκ από τους ισχυρούς ανταγωνιστές του στην περιοχή, το Ισραήλ και κυρίως το φιλοδυτικό Ιράν του Σάχη Μοχάμεντ Ρεζά Παχλαβί, που παρείχαν οικονομική και στρατιωτική υποστήριξη στον Μπαρζανί, ανάγκασαν το κόμμα Μπάαθ να έλθει σε διαπραγματεύσεις με το KDP, που κατέληξαν σε ένα Μανιφέστο στις 11 Μαρτίου 1970. Ας σημειωθεί ότι στις διαπραγματεύσεις η ιρακινή κυβέρνηση εκπροσωπήθηκε από τον ανερχόμενο ισχυρό άνδρα του Μπάαθ και εξάδελφο του αλ Μπακρ, τον Σαντάμ Χουσεΐν (επίσημως πρόεδρο του Ιράκ από το 1979), που για τα επόμενα χρόνια θα άφηγε το δικό του έντονο πολιτικό αλλά και αιματηρό αποτύπωμα στην ιστορία του Ιράκ.

Τα αποτελέσματα της συμφωνίας ήταν πολύ ευνοϊκά για την κουρδική πλευρά, καθώς προέβλεπαν την αναγνώριση των κουρδικών ως επίσημης γλώσσας, μαζί με τα αραβικά, την πλήρη συμμετοχή Κούρδων στην κυβέρνηση, συμπεριλαμβανομένων θέσεων στην ηγεσία του

Ο Μασούντ Μπαρζανί διαδέχτηκε τον πατέρα του Μουσταφά στην ηγεσία του KDP το 1979 και υπήρξε πρόεδρος της αυτόνομης περιοχής του Κουρδιστάν από το 2005 μέχρι το 2017. ΔΕΞΙΑ: Κούρδοι πεσμεργκά κατά τη διάρκεια της κουρδικής εξέγερσης στο Ιράκ το 1991.

στρατού και στα υπουργεία, και χορήγηση συντάξεων στις οικογένειες όσων Πεσμεργκά είχαν σκοτωθεί στη μάχη. Επιπλέον, ένας από τους αντιπροέδρους της ιρακινής κυβέρνησης θα ήταν Κούρδος και θα υπήρχε ενοποίηση όλων των περιοχών με κουρδική πλειοψηφία σε μία αυτοδιοικούμενη περιφέρεια.

Οι επιφυλάξεις, όμως, ηγετικών στελεχών των Κούρδων για την αξιοπιστία της ιρακινής κυβέρνησης και την πρόθεσή της να εφαρμόσει το Μανιφέστο σύντομα επιβεβαιώθηκαν. Επιπλέον υπήρξαν λόγοι που συνέβαλαν στην αποτυχία του. Τον Σεπτέμβριο του 1971, ο Μπαρζανί υπήρξε στόχος απόπειρας δολοφονίας, που πιθανολογείται ότι οργανώθηκε από το καθεστώς Μπάαθ. Ο αντιπρόεδρος που πρότειναν οι Κούρδοι, ο Χαμπίμπ Καρίμ, απορρίφθηκε από τη Βαγδάτη. Το

πιο ανυπέβλητο, όμως, πρόβλημα προέκυψε με την αποτυχία προσδιορισμού του νομικού καθεστώτος της πόλης του Κιρκούκ, για την οποία οι Κούρδοι προσδοκούσαν ότι μαζί με τις γειτονικές περιβάλλουσες πετρελαιοπηγές της θα αποτελούσε τμήμα της αυτόνομης περιοχής. Η ιρακινή κυβέρνηση είχε υποσχεθεί ότι όπου υπήρχε κουρδική πλειοψηφία θα ενσωματωνόταν στην αυτόνομη περιοχή. Ο Μπαρζανί, όμως, κατηγορήσε το κόμμα Μπάαθ ότι επιδίωκε τη δημογραφική αλλοίωση των κουρδικών περιοχών, εγκαθιστώντας Άραβες εποίκους από το βόρειο και νότιο τμήμα της χώρας. Μέχρι τα τέλη του 1973, η συμφωνία της αυτονομίας είχε καταρρεύσει.

Εν τω μεταξύ, οι διεθνείς εξελίξεις είχαν τη δική τους επίδραση στην κατάσταση που επικρατούσε στο εσωτερικό του

Ιράκ. Ο Μπαρζανί για αρκετά χρόνια διατηρούσε καλές σχέσεις με τη Σοβιετική Ένωση, αλλά η υπογραφή συμφώνου φιλίας ανάμεσα στη Μόσχα και την ιρακινή κυβέρνηση, τον Απρίλιο του 1972, τον κατέστησε ακόμα περισσότερο εξαρτημένο από την ιρακινή βοήθεια. Η σαφής στροφή του Ιράκ προς την ΕΣΣΔ, που του εξασφάλισε μεγάλη οικονομική και στρατιωτική βοήθεια, δεν πέρασε απαρατήρητη από τις ΗΠΑ, που ήθελαν να αποτρέψουν την ενίσχυση της σοβιετικής επιρροής στη Μέση Ανατολή. Οι ΗΠΑ αποδέχτηκαν τη συνεργασία με τον Μπαρζανί, αν και το προηγούμενο διάστημα, επιδιώκοντας τη διατήρηση της εσωτερικής συνοχής του Ιράκ και των συνόρων των άλλων κρατών στα οποία κατοικούσαν κουρδικόι πληθυσμοί, είχαν αποφύγει την αναγνώριση ή υποστήριξη των Κούρδων. Σύντομα θα αποδεικνυόταν ότι η υποστήριξη των Κούρδων από το Ιράκ και τις ΗΠΑ ήταν συγκυριακή και εξυπηρετούσε πρωτίστως τα δικά τους συμφέροντα.

Ο Μπαρζανί, θεωρώντας δεδομένη την υποστήριξη των ΗΠΑ και του Ιράν, προχώρησε στη ρήξη με το ιρακινό καθεστώς, μια εξέλιξη που οδήγησε στην έναρξη συγκρούσεων τον Απρίλιο του 1974. Οι δυνάμεις του Μπαρζανί αριθμούσαν περίπου 60.000 Πεσμεργκά και σχεδόν ισάριθμη δύναμη ατάκτων μαχητών. Οι ιρακινές στρατιωτικές δυνάμεις αποτελούνταν από 90.000 στρατιώτες, 1.200 άρματα μάχης και τεθωρακισμένα οχήματα και 200 αεροσκάφη. Κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων, οι Κούρδοι παρέμειναν αήττητοι στα βουνά τους και, έχοντας υποστήριξη από το πυροβολικό και τα αντιαεροπορικά πυροβόλα των Ιρανών, κατάφεραν σημαντικές απώλειες στα ιρακινά στρατεύματα. Επιπλέον, στις συγκρούσεις ενεπλάκησαν και ιρακινές επίλεκτες δυνάμεις, και η γενικευμένη

σύρραξη ανάμεσα στο Ιράκ και το Ιράν, που σχετιζόταν με συνοριακές διαφορές αλλά και διεκδικήσεις για τα δικαιώματα του νερού στον ποταμό Σατ Αλ Αράμπ, απετράπη ύστερα από διαπραγματεύσεις που κατέληξαν, στις 6 Μαρτίου 1975, στο Σύμφωνο του Αλγερίου, κατά τη διάρκεια συνάντησης του Οργανισμού Εξαγωγών Πετρελαιοπαραγωγών Χωρών (ΟΡΕΚ).

Η εξέλιξη αυτή, αν και ήταν επωφελής για το Ιράν, που απέκτησε πρόσβαση σε περισσότερο από το μισό των διαφιλονικούμενων υδάτινων πόρων και επίσης ανάγκασε το Ιράκ να εγκαταλείψει τις διεκδικήσεις του στο Χουζιστάν, μία από τις πιο πλούσιες περιοχές του Ιράν σε κοιτάσματα πετρελαίου, υπήρξε, αντίθετα, δυσμενής για τους Κούρδους. Μέσα σε 48 ώρες από την επίτευξη της συμφωνίας, το Ιράν απέσυρε τη στρατιωτική του υποστήριξη στον Μπαρζανί, αφήνοντας εκτεθειμένους τους Κούρδους στα αντίποινα του ιρακικού καθεστώτος. Η ισχυρή απειλή του ιρακινού στρατού προκάλεσε μεγάλες απώλειες στους Κούρδους. Επιπλέον, χιλιάδες πρόσφυγες κατέφυγαν στο ιρακινό έδαφος, ενώ εκτιμάται ότι καταστράφηκαν περίπου 1.500 κουρδικά χωριά.

Η ήττα των Κούρδων σ' εκείνη τη σύγκρουση υπήρξε και προσωπικό πλήγμα για τον Μπαρζανί, ο οποίος κατέφυγε στο Ιράν. Μετά τον θάνατό του, το 1979, την ηγεσία του ΚΔΡ ανέλαβε ο γιος του, Μασούντ Μπαρζανί. Οι Κούρδοι του Ιράκ παρέμειναν χωρίς διεθνής υποστήριξη, και ήταν εμφανής η αδυναμία τους να διεξάγουν νέες πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον της ιρακινής κυβέρνησης. Ύστερα από τη νίκη του, ο Σαντάμ Χουσεϊν προχώρησε στη μετεγκατάσταση μέχρι και 300.000 Κούρδων από τον βορρά κυρίως σε αραβικές επαρχίες στον νότο. Επιπλέον, Άραβες εγκαταστάθηκαν στα κατεστραμμένα κουρδικά χωριά και δια-

εξάδελφό του, Αλί Χασάν αλ Ματζίντ, διοικητή του βόρειου ιρακινού τομέα, συμπεριλαμβανομένης της κουρδικής περιοχής. Στον αλ Ματζίντ δόθηκε η απόλυτη εξουσία για να διεξάγει εκτεταμένες πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον των Πεσμεργκά, για να αποτρέψει τη συνεργασία τους με τα ιρανικά στρατεύματα.

Αυτές οι πολεμικές επιχειρήσεις, που διεξήχθησαν στο ιρακινό Κουρδιστάν, κατά τη διάρκεια της άνοιξης και του καλοκαιριού του 1988, έλαβαν την ονομασία «Ανφάλ», ένας όρος που προέρχεται από το 8ο κεφάλαιο (σούρα) του Κορανίου και αναφέρεται στα «λάφυρα του ιερού πολέμου». Οι εκστρατείες του Ανφάλ χαρακτηρίστηκαν από ιδιαίτερη σφοδρότητα και υπήρξαν αξιοσημείωτες για τη συστηματική χρήση χημικών όπλων από την ιρακινή αεροπορία τόσο εναντίον στρατιωτικών όσο και πολιτικών στόχων. Αυτός ήταν ο λόγος για τον οποίο ο αλ Ματζίντ θα γινόταν ευρύτερα γνωστός με το προσωνύμιο ο «Χημικός Αλί». Σε αυτές τις πολεμικές επιχειρήσεις εκτιμάται ότι καταστράφηκαν περίπου 3.000 κουρδικά χωριά, μέχρι και 180.000 άνθρωποι σκοτώθηκαν και περίπου 1,5 εκατ. εκτοπίστηκαν.

Το πιο πολύνεκρο περιστατικό εκείνης της περιόδου ήταν η ιρακινή επίθεση στην πόλη Χαλάμπτζα, κοντά στα ιρανικά σύνορα. Η στρατηγική της σημασία έγκειτο κυρίως στην εγγύτητά της με τη λίμνη Νταρμπαντικχάν, που αποτελούσε σημαντική πηγή υδάτινου εφοδιασμού για τη Βαγδάτη. Η πόλη κατελήφθη από τα ιρανικά στρατεύματα, με την υποστήριξη των Πεσμεργκά της ΡΥΚ, στις 15 Μαρτίου 1988. Οι Ιρακινοί αντεπιτέθηκαν την επόμενη μέρα, αρχικά με συμβατικές αεροπορικές επιθέσεις και το πυροβολικό τους και ακολούθως χρησιμοποίησαν βόμβες ναπάλμ και χημικά όπλα (ανάμεσα τους αέρια μουστάρδας και νευροπα-

ραλυτικά αέρια). Η μεγάλη πλειοψηφία των νεκρών ήταν άμαχοι Κούρδοι, και ο αριθμός τους έχει εκτιμηθεί από 3.200 μέχρι και 5.000.

Παρά τα σημαντικά πλήγματα που είχε δεχτεί από τη διεξαγωγή των εκστρατειών του Ανφάλ, το Κουρδικό Μέτωπο ανέμενε ευνοϊκότερη συγκυρία για να δράσει εναντίον του ιρακινού καθεστώτος. Αυτή η ευκαιρία δόθηκε με την εισβολή του ιρακινού στρατού στο Κουβέιτ, τον Αύγουστο του 1990, η οποία οδήγησε στη συγκρότηση ενός διεθνούς στρατιωτικού συνασπισμού, με τη συμμετοχή των ΗΠΑ και των συμμάχων τους, και ακολούθως στη νικηφόρα εκστρατεία εναντίον του Ιράκ στις αρχές του 1991.

Η εξέγερση που ξέσπασε εναντίον του Σαντάμ Χουσεΐν άρχισε, στις αρχές Μαρτίου 1991, στις περιοχές που κατοικούσαν οι Σίιτες και οι Κούρδοι. Στον βορρά ανάμεσα στις πόλεις που περιήλθαν υπό κουρδικό έλεγχο ήταν η Σουλεϊμανίγια, το Ερμπίλ (ή Αρμπίλ) και το Κιρκούκ στις 20 Μαρτίου 1991. Από στρατιωτικής άποψης, οι πολεμικές επιχειρήσεις των Κούρδων είχαν επιτυχία, καθώς εκείνη την περίοδο, όπως εκτιμάται, στη Σουλεϊμανίγια μόνο σε μία ημέρα συγκρούσεων 900 Ιρακινοί στρατιώτες σκοτώθηκαν, ενώ περισσότεροι από 50.000 στρατιώτες λιποτάκτησαν στο βόρειο Ιράκ.

Αυτές οι εξεγέρσεις, όμως, δεν είχαν τη στρατιωτική υποστήριξη των ΗΠΑ, όπως ενδεχομένως αναμενόταν. Ανάμεσα στις κυριότερες αιτίες εκτιμάται ότι ήταν η ανησυχία της αμερικανικής κυβέρνησης για μια γενικότερη σιιτική εξέγερση στα πρότυπα του θεοκρατικού Ιράν, και η επιθυμία να διατηρηθεί η εδαφική συνοχή του Ιράκ, έστω και υπό το καθεστώς του Σαντάμ Χουσεΐν. Η εξέλιξη αυτή επέτρεψε στον ιρακινό δικτάτορα να αντεπιτεθεί και, παρά την έκταση της εξέγερσης, σύντομα να τη συντρίψει. Στο

βορρά ο ιρακινός στρατός αντεπιτέθηκε στα τέλη Μαρτίου 1991, ανακαταλαμβάνοντας όλες τις σημαντικές κουρδικές πόλεις, ανάμεσά τους το Κιρκούκ, τη Σουλεϊμανίγια και το Ερμπίλ. Οι απώλειες των Κούρδων ανήλθαν σε τουλάχιστον 20.000 νεκρούς και υπήρξε ένα μεγάλο προσφυγικό κύμα περίπου 500.000 ανθρώπων προς την Τουρκία και 750.000 προς το Ιράν. Παρά τον μεγαλύτερο αριθμό προσφύγων που δέχτηκε το Ιράν, η υποδοχή τους υπήρξε καλύτερη συγκριτικά από εκείνη των ιρακινών Κούρδων που πέρασαν τα τουρκικά σύνορα.

Η «Ζώνη Ασφαλείας» του Κουρδιστάν και ο Κουρδικός Εμφύλιος

Η αποτυχία της διεθνούς συμμαχίας να προστατέψει τους Κούρδους, απειλούσε να αμαυρώσει τη νίκη της στον Πόλεμο του Κόλπου. Έτσι, στις 5 Απριλίου 1991, τα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ εξέδωσαν το ψήφισμα 688, με το οποίο καταδίκασαν τη βία του ιρακινού καθεστώτος εναντίον των Ιρακινών πολιτών, συμπεριλαμβανομένων και των Κούρδων, και ταυτόχρονα απαιτούσαν να επιτραπεί η πρόσβαση στους διεθνείς ανθρωπιστικούς οργανισμούς σε όσες περιοχές του Ιράκ ήταν αναγκαίο. Ακολούθως, στα μέσα Απριλίου η συμμαχία ανακοίνωσε τη δημιουργία «Ζώνης Ασφαλείας» μέσα στο Ιράκ, απαγορεύοντας τις πτήσεις των ιρακινών αεροσκαφών βόρεια του 36ου παράλληλου. Στις 28 Απριλίου άρχισαν να μετακινούνται μέσα σε αυτή την προστατευμένη περιοχή Κούρδοι που είχαν καταφύγει στα σύνορα.

Οι απώλειες που είχαν υποστεί οι Κούρδοι αλλά και οι δυσμενείς συνθήκες διαβίωσής τους στα βουνά και από την άλλη πλευρά οι διεθνείς πιέσεις που δεχόταν ο Σαντάμ Χουσεϊν οδήγησαν και τις δύο πλευρές στην έναρξη διαπραγματεύ-

Ο Τζαλάλ Ταλαμπανί (στο κέντρο) ίδρυσε την Πατριωτική Ένωση του Κουρδιστάν (PUK) το 1975 και διετέλεσε πρόεδρος του Ιράκ από το 2005 μέχρι το 2014.

σεων. Ο Μπαρζανί υπήρξε πιο δεκτικός από τον Ταλαμπανί, αλλά οι όροι που έθεσε ο Σαντάμ Χουσεϊν στους ηγέτες του Κουρδικού Μετώπου, ανάμεσά τους την παράδοση όλων των βαρέων όπλων και τη συμμετοχή τους στην ιρακινή κυβέρνηση, οδήγησαν στα μέσα Ιουνίου τις διαπραγματεύσεις σε αδιέξοδο. Στα τέλη Ιουλίου 1991, οι συγκρούσεις ανάμεσα στα κυβερνητικά στρατεύματα και τους Κούρδους επαναλήφθηκαν, και από τα τέλη Οκτωβρίου ο Σαντάμ Χουσεϊν έθεσε σταδιακά το Ιρακινό Κουρδιστάν σε οικονομικό αποκλεισμό, περιορίζοντας σημαντικά τον εφοδιασμό του. Παρά τη δυσχερή θέση στην οποία βρίσκονταν οι Κούρδοι, κατέληξαν ότι αυτός ο αποκλεισμός τούς έδινε την ευκαιρία να αποφασίσουν μόνοι για το μέλλον τους. Στις αρχές του 1992, το Κουρδικό Μέτωπο αποφάσισε τη διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών για την ανάδειξη κοινοβουλίου και ηγέτη. Οι εκλογές διεξήχθησαν στις 19 Μαΐου, με τη συμμετοχή αρκετών κουρδικών κομμάτων, κυριάρχησαν όμως,

όπως ήταν αναμενόμενο, το KDP και το PUK, που έλαβαν το 45% και το 43,6% των ψήφων, αντίστοιχα. Στις 4 Ιουνίου 1992 ανακοινώθηκε η συγκρότηση της Κουρδικής Περιφερειακής Κυβέρνησης, στην οποία υπήρχε ισορροπημένη εκπροσώπηση των δύο μεγάλων κομμάτων, χωρίς όμως συμμετοχή των ηγετών τους.

Αν και αυτές οι πολιτικές εξελίξεις ήταν σημαντικές για την εξασφάλιση της αυτονομίας, η κατάσταση των Κούρδων εξακολούθωσε να παραμένει δυσχερής. Ο Σαντάμ Χουσεΐν, απότητος, είχε εντείνει ακόμα περισσότερο τον αποκλεισμό του Κουρδιστάν, αναστέλλοντας εντελώς την αποστολή καυσίμων τον Ιούλιο του 1992 και περιορίζοντας ακόμα και στο 10% την αποστολή τροφίμων μέχρι τις αρχές του 1994. Σε κάποιες περιπτώσεις αυτό επιτεύχθηκε και με την παραπλάνηση των εκπροσώπων του ΟΗΕ, που πίστευαν ότι το ιρακινό καθεστώς θα χορηγούσε τα 2/3 των απαιτούμενων ποσοτήτων σε καύσιμα και τρόφιμα.

Η εξέλιξη αυτή έπεισε τον Μπαρζανί και τον Ταλαμπανί να αναζητήσουν έναν δίαυλο επικοινωνίας με την Τουρκία. Η κυβέρνηση του Τουργκούτ Οζάλ, η οποία το 1991 είχε δεχτεί απρόθυμα τους ιρακινούς Κούρδους πρόσφυγες, είδε σε αυτή την προσέγγιση, που εκφράστηκε με τη χορήγηση οικονομικής βοήθειας ύψους 13,5 εκ δολαρίων στην κουρδική κυβέρνηση, την ευκαιρία να προωθήσει τα δικά της συμφέροντα. Αυτά αφορούσαν τις πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον του Εργατικού Κόμματος του Κουρδιστάν, PKK, που είχε ιδρυθεί στην Τουρκία, υπό την ηγεσία του Αμπντουλάχ Οτσαλάν, και του οποίου οι μαχητές διατηρούσαν βάσεις στο Ιρακινό Κουρδιστάν. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, ο Τουρκικός Στρατός πραγματοποίησε εκτεταμένες πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον του PKK στα τουρκοϊρακινά σύνορα, και, παρόλο

που οι Κούρδοι του Ιράκ βοήθησαν τους περισσότερους ομοεθνείς τους να διαφύγουν και δεν τους παρέδωσαν στους Τούρκους, αυτή η προσέγγιση με την Τουρκία προκάλεσε βαθιά διχογνωμία στην κουρδική κοινωνία.

Η ενότητα των Κούρδων του Ιράκ τέθηκε σε νέα δοκιμασία τον Μάιο του 1994, όταν το τοπικιστικό πνεύμα των φυλών, που εξακολουθούσε να υφίσταται, οδήγησε σε συγκρούσεις ανάμεσα στο KDP και την PUK. Η προσέγγιση του Μασούντ Μπαρζανί με τον Σαντάμ Χουσεΐν τού έδωσε σημαντικό ηγετικό προβάδισμα έναντι του Ταλαμπανί και οδήγησε στην άρση του οικονομικού αποκλεισμού από το ιρακινό καθεστώς στα τέλη του 1996. Επιπλέον, τον Μάιο του 1997 το KDP συνεργάστηκε με τα τουρκικά στρατεύματα που εισέβαλλαν ξανά στο βόρειο Ιράκ για να πλήξουν θέσεις του PKK. Και όταν τον Οκτώβριο του ίδιου έτους οι μαχητές του Ταλαμπανί (συμμάχου του PKK) εξαπέλυσαν επίθεση εναντίον του KDP, δέχτηκαν ισχυρά πλήγματα από τις τουρκικές δυνάμεις και αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν.

Τελικά, μόλις τον Σεπτέμβριο του 1998, και ύστερα από διαμεσολάβηση των ΗΠΑ, επιτεύχθηκε συμφωνία για τερματισμό των συγκρούσεων και την επανέναρξη της συνεργασίας ανάμεσα στα δύο μεγάλα κουρδικά κόμματα. Η εμπλοκή, όμως, των ΗΠΑ προκάλεσε την αντίδραση του Σαντάμ Χουσεΐν, που επανέλαβε τη δραστηκή μείωση της τροφοδοσίας των κουρδικών περιοχών σε καύσιμα, υπενθυμίζοντας ότι εκείνος εξακολουθούσε να είναι ο ισχυρός άνδρας του Ιράκ. Η αντίστροφη, όμως, μέτρηση για την παραμονή του Σαντάμ Χουσεΐν στην εξουσία είχε ξεκινήσει, και το 2003 η νέα επίθεση των ΗΠΑ στο Ιράκ οδήγησε στην πτώση του ιρακινού δικτάτορα και στην εκτέλεσή του το 2006.

Το αυτόνομο Κουρδιστάν και το δημοψήφισμα για την ανεξαρτησία

Μετά την πτώση του Σαντάμ Χουσεΐν, σύμφωνα με το νέο σύνταγμα της χώρας, το 2005, το Ιράκ προσδιορίστηκε ως ομοσπονδιακό κράτος και αναγνωρίστηκε η αυτονομία του Κουρδιστάν. Οι Κούρδοι του Ιράκ για πρώτη φορά ύστερα από αιματηρούς αγώνες δεκαετιών βρισκόνταν σε ευνοϊκή θέση. Διέθεταν το δικό τους κοινοβούλιο, είχαν ντε φάκτο αυτόνομη εκπροσώπηση στο εξωτερικό και έλεγχαν τις δικές τους ένοπλες δυνάμεις, υπό την ηγεσία του πρόεδρου τους Μασούντ Μπαρζανί. Στην περιοχή του ιρακινού Κουρδιστάν παρουσιάστηκαν σημαντικές προοπτικές για μεγάλη οικονομική ανάπτυξη και την έλευση ξένων επενδυτών. Κατά την περίοδο 2005-2014, πρόεδρος του Ιράκ ήταν ο Τζαλάλ Ταλαμπανί.

Οι συζητήσεις για ενδεχόμενη ανεξαρτησία του ιρακινού Κουρδιστάν, και κυρίως η πεποίθηση των Αράβων Σουνιτών ότι είχαν παραγκωνιστεί προς όφελος των Κούρδων και των Σιιτών, θα έφερνε στο προσκήνιο το Ισλαμικό Κράτος, το ISIS. Αν και τα γεγονότα που αφορούν την αιματηρή δράση του ISIS αποτελούν ξεχωριστό κεφάλαιο, επιγραμματικά μπορεί να επισημανθεί ότι οι Ισλαμιστές κατέλαβαν αρχικά τη Μοσούλη τον Ιούνιο του 2014 και απείλησαν να καταλάβουν και το Ερμπίλ, την πρωτεύουσα του ιρακινού Κουρδιστάν. Αυτό το ενδεχόμενο απετράπη ύστερα από την επέμβαση των ΗΠΑ και τη δράση της αμερικανικής αεροπορίας, που έδωσε τη δυνατότητα στους Πεσμεργκά αλλά και στους μαχητές του PKK να αποκρούσουν τους Ισλαμιστές.

Τον Σεπτέμβριο του 2017, στην αυτόνομη περιοχή του Κουρδιστάν πραγματοποιήθηκε δημοψήφισμα, το οποίο σε πο-

σοστό 92% τάχθηκε υπέρ της ανεξαρτησίας της. Αυτό το γεγονός και η κατάληψη εδαφών από τους Κούρδους που είχαν εγκαταλειφθεί από τους Ισλαμιστές οδήγησαν σε συγκρούσεις ανάμεσα στους Πεσμεργκά και στα ιρακινά στρατεύματα τον Οκτώβριο του ίδιου έτους. Τελικά, τα εδάφη αυτά, ανάμεσά τους και το Κιρκούκ, επανήλθαν υπό τον έλεγχο της ιρακινής κυβέρνησης, το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος ακυρώθηκε και ο Μασούντ Μπαρζανί παραιτήθηκε από πρόεδρος του ιρακινού Κουρδιστάν, που εξακολουθεί να αποτελεί αυτόνομη περιοχή του Ιράκ.

Στις αρχές της τρίτης δεκαετίας του 21ου αιώνα, οι προοπτικές για το αυτόνομο Ιρακινό Κουρδιστάν εμφανίζονται ευοίωνες. Δεν μπορεί, όμως, να αγνοηθεί ότι το Ιράκ, από τα πρώτα χρόνια της δημιουργίας του, εμπεριείχε τα σπέρματα της δυσαρμονίας και της σύγκρουσης. Κατά συνέπεια, ο δρόμος για τη σταθερότητα, την ειρήνη και την αρμονική συνύπαρξη των πληθυσμών που το απαρτίζουν, δείχνει ακόμα μακρύς...

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Aram Razaat, *Kurdistan in Iraq, The evolution of a quasi-state*, Routledge, 2018.
- Hannes Cerny, *Iraqi Kurdistan, the PKK and International Relations, Theory and Ethnic Conflict*, Routledge, 2018.
- E.R. Hooton, Tom Cooper & Farzin Nadimi, *The Iran-Iraq WAR, Volume 4: The Forgotten Fronts*, Helion & Company Limited, 2018.
- Kaveh Farrokh, *Iran at War 1500-1988*, Osprey Publishing, Great Britain 2011.
- David McDowall, *A Modern History of the Kurds*, I.B.Tauris & Co Ltd, 2004.
- Kerim Yildiz, *The Kurds in Iraq, The Past, Present and Future*, Pluto Press, 2004.
- <https://en.wikipedia.org/wiki/Kurds>.

Ο Ξενοφών Θ. Χαλάτσης είναι ιστορικός ερευνητής.

1 Εγκαινιάζεται στο Ορλάντο της Φλόριδα (κοντά στο ακρωτήριο Κανάβεραλ) το Disney World, το μεγαλύτερο κέντρο αναψυχής της εταιρείας Ντίσνεϋ, έκτασης όσο η πόλη του Σαν Φρανσίσκο, στην οποία περιλαμβάνονται πέντε λίμνες, τρία γήπεδα γκολφ, ένας ζωολογικός κήπος και δύο σιδηροδρομικές γραμμές. Στη γιορτή των εγκαινίων, όπου παρευρίσκονται 75.000 άτομα, συμμετέχουν μια ορχήστρα με 1.076 μουσικούς και μια χορωδία 1.500 ατόμων. Εξάλλου, ο πρόεδρος Νίξον δωρίζει για την περίπτωση μια αμερικανική σημαία η οποία έως τότε κυμάτιζε στον Λευκό Οίκο.

2 Ο πρόεδρος του Νοτίου Βιετνάμ, πρώην στρατηγός Νγκουγιέν Βαν Θιέου, επανεκλέγεται στο αξίωμά του μετά από μια αποκάλυπτα νοθευμένη εκλογική διαδικασία, χωρίς αντίπαλο και με ποσοστό 94% επί του 87% των εκλογέων που προσήλθαν να ψηφίσουν.

3 Ο ηγέτης της Αιγύπτου Ανουάρ Σαντάτ εκλέγεται πρόεδρος του «προεδρικού συμβουλίου» της Αιγύπτου, της Λιβύης και της Συρίας οι οποίες ένα μήνα νωρίτερα είχαν συγκροτήσει την «Ομοσπονδία των Αραβικών Δημοκρατιών».

9 Η αμερικανική εταιρεία Gillette παρουσιάζει το πρώτο ξυραφάκι ασφαλείας με δύο λεπίδες, η δημιουργία του οποίου κόστισε δώδεκα εκατομμύρια δολάρια.

10 Το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα της Αυστρίας, υπό την ηγεσία του μετριοπαθούς Μπρούνο Κράισκου, κερδίζει την απόλυτη πλειοψηφία στις βουλευτικές εκλογές, με 93 έδρες (επί συνόλου 183) και ποσοστό άνω του 50% των ψήφων. Αυτή επρόκειτο να είναι η πρώτη από τις τρεις συνεχόμενες εκλογικές νίκες του Κράισκου, ο οποίος διατήρησε το αξίωμα του καγκελαρίου έως το 1983.

11 Στις ΗΠΑ ξεσπά μεγάλο σκάνδαλο όταν γίνεται γνωστό ότι καρκινοπαθείς στο τελευταίο στάδιο της νόσου

Μπρούνο Κράισκου

Σπύρος Άγκνιου

υποβάλλονταν κρυφά σε καθολική ακτινοβολία προκειμένου οι Ένοπλες Δυνάμεις να μελετήσουν την επίδραση της ραδιενέργειας στον άνθρωπο.

12 Πεθαίνει στην αγροικία του στο Μέριλαντ, σε ηλικία 78 ετών, μετά από σοβαρότατο εγκεφαλικό επεισόδιο, ο Ντην Άτσεσον, υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ την περίοδο 1949-1963. Στην Ελλάδα ο Άτσεσον είναι κυρίως γνωστός ως εμπνευστής το 1964 του ειρηνευτικού σχεδίου που φέρει το όνομά του, με βάση το οποίο προβλεπόταν η διχοτόμηση της Κύπρου μέσω παραχώρησης εκτεταμένης στρατιωτικής βάσης στην Τουρκία.

14 Ιδρύεται στο Βανκούβερ του Καναδά η οικολογική οργάνωση Greenpeace.

| Ο ανταποκριτής του σοβιετικού πρακτορείου Τας στην Ουάσινγκτον δηλώνει ότι τη δολοφονία του προέδρου Κέννεντυ, το 1963, οργάνωσε και διεξήγαγε ομάδα επτά ατόμων (ακροδεξιών και Κουβανών εξορίστων), γνωστών στον (τότε) αντιπρόεδρο Λύντον Τζόνσον.

16 Οκτωβρίου: Φθάνει στην Αθήνα για επίσημη επίσκεψη ο Ελληνοαμερικανός αντιπρόεδρος των ΗΠΑ Σπύρος Άγκνιου. Στο αεροδρόμιο τον υποδέχεται ο Γ. Παπαδόπουλος και ένα πλήθος μαθητών και δημοσίων υπαλλήλων που έσπευσαν «αυθόρμητα» γι' αυτό τον σκοπό. Το ταξίδι

Μαρία Ηλιού και
Αντιγόνη Μεταξά

Ανν Τσάπμαν

του Άγκνιου προκαλεί την αντίδραση 171 πρώην βουλευτών της ΕΡΕ και της Ένωσης Κέντρου που υπογράφουν τρεις παρεμφερείς δηλώσεις διαμαρτυρίας. Παράλληλα, ο τελευταίος προδικτατορικός πρόεδρος της Βουλής, Δημήτριος Παπασπύρου, καταγγέλλει το δικτατορικό καθεστώς με υπόμνημά του προς τον Άγκνιου.

| Πεθαίνει στην Αθήνα, σε ηλικία 66 ετών, η Αντιγόνη Μεταξά-Κροντηρά, γνωστή ως «Θεία Λένα» στους μικρούς ακροατές των παιδικών εκπομπών της στο κρατικό ραδιόφωνο. Η Μεταξά διέτελεσε παράλληλα συγγραφέας παιδικών διηγημάτων.

| Ανακαλύπτεται σε απόμερο σημείο στο Καβούρι το πτώμα της 25άχρονης Βρετανής δημοσιογράφου Ανν Ντόροθου Τσάπμαν. Η Τσάπμαν είχε έλθει στην Ελλάδα ως μέλος ομάδας τουριστικών πρακτόρων με σκοπό την προώθηση του ελληνικού τουρισμού στη Βρετανία και είχε εξαφανιστεί από το ξενοδοχείο της στο Καβούρι το βράδυ της 15ης Οκτωβρίου. Επειδή το πτώμα έφερε σημάδια κακοποίησης και στραγγαλισμού, η δολοφονία της αποδόθηκε στον ηθονοβλεψία Κώστα Μουντή, ο οποίος καταδικάστηκε σε ισόβια, αλλά αργότερα αρνήθηκε την κατηγορία. Το έγκλημα παραμένει ανεξιχνίαστο μέχρι

σήμερα, σύμφωνα όμως με την πιθανότερη εκδοχή συνδέεται με τη δράση ελληνικών και ξένων μυστικών υπηρεσιών.

20 Κατά την ανακοίνωση των βραβείων Νόμπελ το βραβείο Ειρήνης απονέμεται στον Δυτικογερμανό καγκελάριο Βίλυ Μπραντ, θεμελιωτή της Οσππολιτίκ (πολιτικού ανοίγματος προς τις κομμουνιστικές χώρες της Αν. Ευρώπης) και υποστηρικτή της ευρωπαϊκής ενότητας. Παράλληλα, το Νόμπελ Λογοτεχνίας απονέμεται στον Χιλιανό ποιητή Πάμπλο Νερούντα.

| Ο Σοβιετικός πρόεδρος Λεονίντ Μπρέζνιεφ πραγματοποιεί εξαήμερη επίσκεψη στη Γαλλία, την πρώτη του επίσημη σε δυτική χώρα. Κατά τις επαφές του με τον Γάλλο ομόλογό του Ζωρζ Πομπιντού συμφωνούν να επιδιώξουν τη σύγκληση πανευρωπαϊκής διάσκεψης για την ασφάλεια και τη συνεργασία στο Ελσίνκι.

21 Ο εφοπλιστής Σταύρος Νιάρχος παντρεύεται στο Παρίσι την πρώην σύζυγο του Αριστοτέλη Ωνάση, Τίνα (Αθηνά) Λιβανού. Προηγουμένως ήταν παντρεμένος με τη μεγαλύτερη αδελφή της, Ευγενία, η οποία είχε βρεθεί νεκρή υπό αδιευκρίνιστες συνθήκες στο εξοχικό σπίτι του ζεύγους, στο νησάκι Σπετσοπούλα, στις 4 Μαΐου 1970.

25 Παρά την έντονη αντίδραση των ΗΠΑ, κατά τις εργασίες της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ η Λαϊκή Κίνα γίνεται δεκτή ως νέο μέλος του οργανισμού (και μόνιμο μέλος του Συμβουλίου Ασφαλείας), με ψήφους 76 υπέρ, 35 κατά και 17 αποχές. Αντίθετα, η Ταϊβάν («Εθνικιστική Κίνα») αποπέμπεται από τον ΟΗΕ.

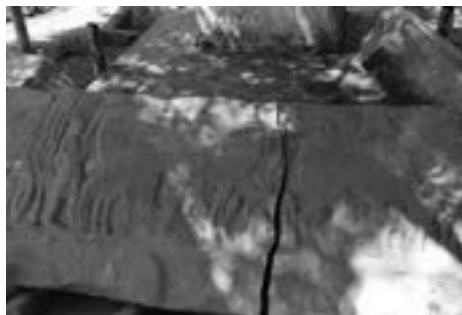
28 Η βρετανική Βουλή των Κοινοτήτων εγκρίνει την εισδοχή της χώρας στην ΕΟΚ με 356 ψήφους υπέρ έναντι 34 κατά.

| Ο Γ. Παπαδόπουλος εγκαινιάζει στα Τουρκοβούνια τις εργασίες διαμόρφωσης του χώρου κατασκευής του Ναού του Σωτήρα, ως υλοποίηση του «Τάματος του Έθνους».

Ανάγλυφο με σκηνή μάχης από τους Περσικούς Πολέμους

Μια σκηνή μάχης από τους πολέμους μεταξύ των Ελλήνων και των Περσών κατά τον 5ο αιώνα π.Χ., πιθανολογείται ότι απεικονίζει ανάγλυφο που βρέθηκε στο αρχαίο Δασκύλιο, τη σημερινή πόλη Μπαντίρμα (Πάνορμος Κυζίκου) της βορειοδυτικής Τουρκίας. Σύμφωνα με τον επικεφαλής της ανασκαφικής ομάδας, αρχαιολόγο Κάαν Ιρέν (Kaan Iren), οι ανάγλυφες μορφές παρουσιάζουν Έλληνες οπλίτες να μάχονται απελπισμένα, ενώ βρίσκονται κάτω από τις οπλές περσικών πολεμικών αλόγων.

Το σημαντικό αυτό ανάγλυφο εντοπίστηκε κατά τις ανασκαφικές εργασίες σε τμήμα τοίχου, πλάτους 5 μ., ύψους 4 μ. και μήκους 40 μ., από πέτρα και τούβλο του 8ου αιώνα π.Χ. Ο συγκεκριμένος τοίχος είχε αρχικό ύψος 7 ή 8 μ., με τον Ιρέν και την επιστημονική ομάδα του να εκτιμούν πως κατασκευάστηκε από τους αρχαίους Φρύγες ώστε να προστατεύσουν το έδαφός τους από επιθέσεις γειτονικών πληθυσμών.

Πομπηία: Ο μουμιοποιημένος σκελετός και οι «ελληνικές» παραστάσεις

Ο σκελετός ενός άνδρα, ηλικίας 60-70 ετών, που βρέθηκε πριν από μερικές εβδομάδες στη νεκρόπολη Πόρτα Σάρνο της Πομπηίας, ρίχνει νέο φως στις πολιτιστικές

συνήθειες των κατοίκων της πόλης. Ο σκελετός χρονολογείται μερικές δεκαετίες πριν από την καταστροφή της πόλης και είναι ένας από τους πλέον καλοδιατηρημένους που έχουν βρεθεί στην τοποθεσία, αφού φέρει ίχνη μουμιοποίησης με το ένα αυτί και μερικές λευκές τρίχες στο κρανίο να σώζονται.

Σύμφωνα με μια επιγραφή στο αέτωμα του τάφου και άλλα στοιχεία που συγκεκριντρώθηκαν, ο άνδρας ονομαζόταν Μάρκος Βενέριους Σεκούντιο και ήταν δημόσιος σκλάβος και θεματοφύλακας του ναού της Αφροδίτης, ο οποίος όταν απελευθερώθηκε ανήλθε κοινωνικά και οικονομικά. Όπως διαπιστώθηκε, η δουλειά του ήταν να οργανώνει παραστάσεις στην ελληνική γλώσσα (Ludi graeci), κάτι που αιφνιδίασε τους ερευνητές. Εξάλλου, τους ερευνητές απασχολεί ακόμα η μουμιοποίηση του σκελετού, που δεν γνωρίζουν ακόμα αν ήταν σκόπιμη ή τυχαία, αφού εκείνη την εποχή συνηθιζόταν η καύση των νεκρών. Περισσότερα σχετικά στοιχεία αναμένεται να αντληθούν από την ανάλυση θραυσμάτων υφάσματος, με το οποίο ήταν τυλιγμένο το σώμα του νεκρού.

Α΄ Π.Π.: Οι μαύροι στρατιώτες από το Χάρλεμ

Το 369ο Σύνταγμα Πεζικού των ΗΠΑ, ευρύτερα γνωστό ως Harlem Hellfighters, ήταν το πιο διάσημο αμερικανικό σύνταγμα μαύρων στρατιωτών κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Σε αντίθεση με πολλούς μαύρους στρατιώτες που πε-

ριορίζονταν σε βοηθητικές εργασίες και καθήκοντα φύλαξης, οι Harlem Hellfighters έφτασαν έως την πρώτη γραμμή του δυτικού μετώπου, όπου πολέμησαν συνεχόμενα επί 191 μέρες.

Όταν επέστρεψαν στην πατρίδα τους έγιναν δεκτοί με ενθουσιασμό. Όμως, πολύ σύντομα, η προσφορά τους ξεχάστηκε, σε αντίθεση με τη δράση της πρώτης μαύρης αεροπορικής μονάδας της χώρας «Tuskegee Airmen» ή των πρώτων μαύρων πεζοναυτών του «Montford Point» στη Βόρεια Καρολίνα, μολονότι οι Harlem Hellfighters προηγήθηκαν και των δύο αυτών σωμάτων. Έτσι παρά τις αρχικές επευφημίες και τις ενθαρρυντικές υποσχέσεις, οι στρατιώτες του 369ου Συντάγματος Πεζικού ξανάγιναν γρήγορα πολίτες δεύτερης κατηγορίας, υφιστάμενοι ρατσιστικές διακρίσεις.

Τώρα, 103 χρόνια μετά τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, την ιστορική αυτή «αδικία» έρχεται να αποκαταστήσει η αμερικανική κυβέρνηση, καθώς στις 10 Αυγούστου η Γερουσία της χώρας ενέκρινε σχετική νομοθεσία προκειμένου οι απόγονοι των στρατιωτών να λάβουν το Χρυσό Μετάλλιο των ΗΠΑ, απόφαση που επικύρωσε λίγες εβδομάδες αργότερα και ο πρόεδρος Μπάιντεν.

Η ακριβής ημερομηνία για την τελετή απονομής δεν έχει γίνει ακόμα γνωστή.

Η εμμονή με τον Χίτλερ

Έντονες συζητήσεις έχει προκαλέσει το εξαιρετικό ντοκιμαντέρ *The Meaning of*

Hitler, που εξετάζει τους λόγους για τους οποίους ο Αδόλφος Χίτλερ και οι Ναζί εξακολουθούν να απασχολούν τόσο έντονα το κοινό και τους ιστορικούς, μολονότι έχουν χαρακτηριστεί ως η «απόλυτη μορφή του Κακού». Οι δημιουργοί της ταινίας Petra Erperlein και Michael Tucker εστιάζουν ιδιαίτερα στα στοιχεία που βασίστηκε η ναζιστική ιδεολογία για τη συγκρότηση του κράτους και της κοινωνίας, επικεντρώνοντας κυρίως στην αφοσίωση που μοιάζει με λατρεία σε μια εκτεταμένη, αλληλένδετη και εναλλακτική πραγματικότητα.

Βασισμένη στο δοκίμιο του Γερμανού δημοσιογράφου Raimund Pretzel (γραμμένο με το ψευδώνυμο Sebastian Haffner), η ταινία διερευνά γιατί ο Χίτλερ παρουσιάζεται περισσότερο ως μια μορφή μοναδικού Κακού, παρά ως Κακού που αναπαράγεται στη σύγχρονη εποχή και γιατί τόσο πολλοί άνθρωποι εξακολουθούν να τον θαυμάζουν ή -χειρότερα- να τον μιμούνται. Παράλληλα, οι δημιουργοί ρίχνουν μια «πλάγια ματιά» στους πολιτικούς και μιντιακούς μηχανισμούς που «στήριξαν» τον μύθο του Χίτλερ μέχρι σήμερα και εξακολουθούν να εφαρμόζονται στην σύγχρονη πολιτική σκηνή, αντιπαραβάλλοντας για τον σκοπό αυτό αρχειακό υλικό με βίντεο από το YouTube, πλάνα από σύγχρονες πολιτικές και αθλητικές διοργανώσεις ή τους άδειους δρόμους της Νέας Υόρκης την εποχή της πανδημίας, αλλά και αποσπάσματα από γνωστές αμερικανικές ταινίες των τελευταίων δεκαετιών.

Κώστας Ακρίβος

Πότε διάβολος πότε άγγελος

εκδ. Μεταίχμιο, 2021, σελ.: 256, τιμή: 15,50 €

Ένας άντρας μεγαλώνει, ζει και πεθαίνει χωρίς ποτέ να μάθει ποιος ήταν ο πατέρας του – ο Γεώργιος Καραϊσκάκης. Ένας άλλος θα περάσει όλη του τη ζωή αγαπώντας λάθος άνθρωπο για πατέρα – Μήτηρο Αγραφιώτης το όνομά του. Οι δρόμοι τους θα συναντηθούν στα αίματα και στις θυσίες της επανάστασης του 1821. Τους ενώνει ο πόθος για την ελευθερία της πατρίδας, αλλά και κάτι βαθύτερο που ο ένας το αγνοεί και ο άλλος το αποσιωπά επίτηδες.

Πολλά χρόνια αργότερα, όταν πια εκείνο που έχει μείνει απ’ όλα αυτά είναι ένα αμήχανο αίσθημα ευγνωμοσύνης, το ερώτημα συνεχίζει να βασανίζει τον αφηγητή από την παιδική του ακόμη ηλικία: ήρωας γεννιέσαι ή γίνεσαι;

Ο Κώστας Ακρίβος άρχισε να γράφει το βιβλίο *Πότε διάβολος πότε άγγελος*, όταν βρέθηκε μπροστά σε μια μεγάλη γενεαλογική έκπληξη. Διαβάζοντας το *Εγκυκλοπαιδικό Βιογραφικό Λεξικό Νεότερης Θεσσαλικής Ιστορίας*, έπεσε πάνω στον βίο του αγωνιστή του 1821 Μήτηρο Αγραφιώτη. Τούτο δεν θα είχε καμία ιδιαίτερη σημασία, εάν τον παπού του από την πλευρά της μητέρας του δεν τον έλεγαν κ’ αυτόν Μήτσο Αγραφιώτη. Συνεπώς ο εν λόγω αγωνιστής ήταν προπάππος της. Τον Μήτηρο Αγραφιώτη τον πήρε μαζί του στον πόλεμο ο Γεώργιο Καραϊσκάκης, από την ηλικία των 18 ετών, ήταν το δεξί του χέρι και, όχι μόνο αυτό, αλλά του εμπιστευθηκε το ταμείο του, ενώ στη διαθήκη του τον ορίζει ως ένα από τους εκτελεστές της. Ο Μήτηρος θα πεθάνει πολλά χρόνια μετά τον Καραϊσκάκη, στη Χαλκίδα, σαν ένας παραγκωνισμένος πολεμιστής.

Προκειμένου να απαντήσει στο ερώτημα ποια μπορεί να ήταν η σχέση, μυστική και βαθύτερη ανάμεσα στον δεκαοκτάχρονο και τον Καραϊσκάκη και πως δικαιολογείται η τόση συμπάθεια, η τόση εμπιστοσύνη, οδηγήθηκε στην ανασύσταση του βίου του Καραϊσκάκη. Έτσι στο βιβλίο του ξεδιπλώνεται από

τη μια η πορεία της ζωής αυτού του κορυφαίου αγωνιστή της Επανάστασης και, από την άλλη το χρονικό της οικογένειας του Μήτηρο Αγραφιώτη, μέχρι που θα συγκλίνουν στη ζωή του αφηγητή, από την παιδική του ακόμη ηλικία, τη δεκαετία του 1960, ως και σήμερα, όταν αποφασίζει πια να διηγηθεί με μυθιστορηματικό τρόπο την Ιστορία της οικογένειάς του, με όλες τις φανερές και αδήλωτες πτυχές της.

Με σημαντικό λογοτεχνικό παρελθόν και επαρκέστατη φιλολογική κατάρτιση, ο Ακρίβος προσφέρει μία ολοκληρωμένη τοιογραφία της Ελλάδας του 19ου αιώνα αφηρούμενος τον βίο του Καραϊσκάκη και παρακολουθώντας την ιδιαίτερη σχέση του με τον Μήτηρο Αγραφιώτη. Αξιοποιώντας κάθε μαρτυρία σχετική με τον ιδιωτικό και δημόσιο βίο των δύο προσώπων, συνθέτει την Ιστορία του χρησιμοποιώντας δεξιοτεχνικά τη γλώσσα, αποφεύγοντας την ελάχιστη επιτήδευση, ενώ η δομή των φράσεων του παραπέμπει στον τρόπο έκφρασης του τότε. Χρησιμοποιεί πληθώρα ιστορικών πληροφοριών προκειμένου να μας αφηγηθεί τον βίο του Καραϊσκάκη, και την Ελλάδα της Επανάστασης.

Ο Κώστας Ακρίβος δικαιώνει τη λογοτεχνική μετάπλαση της Ιστορίας και των προσώπων της, καθώς μας παραδίδει ένα έργο που προσεγγίζει αυθεντικά μίαν ολόκληρη εποχή.

Πέτρος Θ. Πιζάνιας

Η Ελληνική Επανάσταση 1821-1830

εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2021,

σελ.: 272, τιμή: 16,00 €

Το 1821 αποτελεί ένα αμιγώς επαναστατικό γεγονός με την πλήρη επιστημονική σημασία του όρου. Δηλαδή μια κοινωνική δύναμη ή περισσότερες συνασπισμένες και πολιτικά οργανωμένες, ανέτρεψαν ένοπλα μια εξουσία και εγκαθίδρυσαν μια νέα, δημιουργημένη από τις ίδιες. Πρόκειται, συνεπώς για μια πολιτική πράξη υψηλής δημιουργίας. Πρόκειται συνεπώς για μια πολιτική πράξη υψηλής δημιουργίας. Το 1821 αποτέλεσε την τέταρτη νεωτερική επανάσταση στον πλανήτη και είχε λαϊκό χαρακτήρα με την έννοια της ευρύτατης συμμετοχής των λαϊκών μαζών. Αποτελεί ένα αμιγώς επαναστατικό γεγονός, με την επιστημονική σημασία του όρου, μια ολοκληρωμένη πράξη ιστορικής και πολιτικής δημιουργίας, χάρη στην οποία οι αγωνιζόμενοι ραγιάδες μετεξελίχθηκαν σε πολίτες του εθνικού τους κράτους.

Λιγότερο στην αρχή, γρήγορα η πλειονότητα, οι Ελληνίδες και οι Έλληνες στηριζόμενοι στις δικές τους δυνάμεις κατέλυαν την οθωμανική δεσποτεία στους ιστορικούς τόπους τους, χτίζοντας ταυτόχρονα την πολιτική ελευθερία και την ανεξαρτησία τους. Οι ικανοποιητικές επιτυχίες στο πεδίο του πολέμου μεταφράζονταν διαρκώς στο πολιτικό επίπεδο με την προσπάθεια ουσιαστικής ανάπτυξης πολιτικών και κρατικών εθνικών θεσμών νεωτερικού τύπου. Στόχος της Επανάστασης ήταν ο σχηματισμός ενός λαού, ενός έθνους, μιας ενιαίας επικράτειας, ενός ενιαίου κράτους. Δεν απαιτείτο μόνο μια ενιαία πολιτική βούληση για να επιτευχθεί η ελευθερία και η ανεξαρτησία των Ελλήνων, αλλά και ένας ασφαλής ενιαίος χώρος. Αυτοί οι σκοποί είχαν τόσο πυκνή ηθική και ιστορική νομιμοποίηση, σε τόσο υψηλό βαθμό και ένταση, ώστε να προτάσσον ως μόνες επιλογές την Ελευθερία ή τον Θάνατο. Οι Έλληνες κέρδισαν την ανεξαρτησία τους και μια εθνική επικράτεια στα εδάφη που είχαν επιτύχει να απελευθερώσουν με τις δικές τους δυνάμεις. Έχασαν όμως την Τρίτη κατάκτηση της Επανάστασης, το Λαϊκό πολίτευμα, τη Δημο-

κρατία. Προσωρινά όμως. Τον δρόμο προς την Μοναρχία τον είχαν στην πραγματικότητα ανοίξει οι ίδιοι, όχι με τον θεσμό του Κυβερνήτη, ίσως ούτε με την επιλογή του Καποδίστρια αλλά με την παραχώρηση όλων των εξουσιών σε αυτόν, γεγονός το οποίο προκάλεσε έντονες πολιτικές και κάποιες μικρές ένοπλες τριβές και τελικά τον θάνατό του.

Με βάση εκτεταμένη αρχειακή έρευνα, στο βιβλίο του Πέτρου Θ. Πιζάνια –ομότιμου καθηγητή Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου–, αναλύονται οι ιστορικές δυναμικές προς την Επανάσταση, ο επαναστατικός πόλεμος και η πολιτική του σημασία, η εγκαθίδρυση της πολιτικής ελευθερίας, της ισότητας και της λαϊκής κυριαρχίας, οι ιδεολογικές συνιστώσες του Αγώνα, η κοινωνική σύνθεση των ηγεσιών και των λαϊκών μαχητών, η στρατηγική που ακολούθησαν οι ελληνικές ηγεσίες έναντι των ευρωπαϊκών δυνάμεων και, αντίστροφα, η μεθοδική αντίδραση του οθωμανικού κράτους και οι απαντήσεις των Ελλήνων. Πρόκειται για επανάσταση με μαζική λαϊκή συμμετοχή η οποία απηχούσε με ένταση την ιδεολογική και γεωπολιτική σημασία της σε όλη την Ευρώπη και τη Μεσόγειο.

Ένθετα αποσπάσματα από κείμενα της εποχής επιτρέπουν στον αναγνώστη να αντιληφθεί ευχερέστερα το πνεύμα των αγωνιστών, απλών ανωνύμων και ηγετών. Το βιβλίο του Π. Θ. Πιζάνια συμβάλει στην ορθολογική και κριτική ιστορική συνείδηση των σημερινών Ελληνίδων και Ελλήνων πολιτών.

Βάσω Κιντή

Φιλοσοφία της Ιστορίας

εκδ. Πόλις, 2021, σελ.: 512, τιμή: 22,00 €

Η φιλοσοφία της Ιστορίας είναι ένας κλάδος της φιλοσοφίας όπως η φιλοσοφία της επιστήμης, η φιλοσοφία της θρησκείας, η φιλοσοφία της τέχνης, η φιλοσοφία της γλώσσας, η φιλοσοφία του νου, η φιλοσοφία του δικαίου, η φιλοσοφία των φυσικών και των κοινωνικών επιστημών, η φιλοσοφία των μαθηματικών, η φιλοσοφία της φυσικής κλπ. Στην φιλοσοφία της Ιστορίας εξετάζονται φιλοσοφικά ζητήματα που αφορούν την Ιστορία, δηλαδή ζητήματα μεταφυσικά, επιστημολογικά, ηθικά, λογικά. Η φιλοσοφία της Ιστορίας έχει κοινά στοιχεία με την θεωρία της Ιστορίας, αλλά δεν ταυτίζεται με αυτήν. Η θεωρία της Ιστορίας ασχολείται περισσότερο με μεθοδολογικά θέματα που ενδιαφέρουν τους ιστορικούς, π.χ., τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους οι ιστορικοί γράφουν ή προτείνεται να γράφουν Ιστορία, ενώ οι φιλόσοφοι φέρνουν στη μελέτη της Ιστορίας μεταξύ άλλων, πάγια φιλοσοφικά ερωτήματα, π.χ., του σκεπτικισμού, της αλήθειας, της αντικειμενικότητας, τα οποία προσαρμόζουν στο ειδικό αντικείμενο της Ιστορίας.

Μπορούμε να έχουμε έγκυρη γνώση του παρελθόντος αφού αυτό δεν υπάρχει πια; Τι είναι τα γεγονότα και σε τι διαφέρουν από τα συμβάντα; Η ιστοριογραφία ανακαλύπτει τις ιστορίες που διηγείται ή τις φιλοτεχνεί; Πώς μπορούμε να έχουμε πρόσβαση στις σκέψεις και στις προθέσεις ιστορικών υποκειμένων; Τι εννοούμε όταν λέμε «θα μας κρίνει η Ιστορία»; Μοιάζουν οι ιστορικοί με δικαστές, με ψυχαναλυτές ή με ντετέκτιβ; Μπορεί πεποιθήσεις του παρελθόντος που μας φαίνονται σήμερα παράλογες να ήταν εύλογες και ορθολογικές; Πώς να κατανοήσουμε την αντικειμενικότητα στην Ιστορία; Ως ουδετερότητα, ως αμεροληψία, ως απόλυτη σύλληψη της πραγματικότητας; Είναι η ουδετερότητα αρετή για τον/την ιστορικό; Είναι η Ιστορία επιστήμη ή μία τέχνη που διδάσκει και συγκινεί; Αν η Ιστορία δεν επαναλαμβάνεται όπως λέγεται συχνά, γιατί να τη μελετάμε; Αυτά και άλλα ανάλογα ερωτήματα εξετάζει η

φιλοσοφία της Ιστορίας όχι για να δώσει οριστικές απαντήσεις, αλλά για να φέρει στο φως και να διασαφηνίσει μέσα από φιλοσοφική ανάλυση πολλές από τις όψεις αυτών των θεμάτων ώστε να εκτιμήσουμε καλύτερα τα ιστοριογραφικά κείμενα, να απολαύσουμε πιο στοχαστικά τις ιστορικές αφηγήσεις και να κατανοήσουμε πληρέστερα τις διαμάχες σχετικά με την Ιστορία.

Η Βάσω Κιντή –καθηγήτρια Φιλοσοφίας της Επιστήμης και Αναλυτικής Φιλοσοφίας του 20ού αιώνα στο τμήμα Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης του Πανεπιστημίου Αθηνών–, εστιάζει το ενδιαφέρον της σε ένα είδος φιλοσοφίας της Ιστορίας, αυτό που έχει χαρακτηριστεί κριτικό ή αναλυτικό, είναι δηλαδή κυρίως φιλοσοφία της ιστοριογραφίας, και δεν ασχολείται, παρά μόνο εμμέσως, με το άλλο είδος φιλοσοφίας της Ιστορίας, αυτό που αναζητεί το νόημα της Ιστορίας ή τους νόμους που διέπουν την ιστορική εξέλιξη.

Ξεκινάει από την αρχή, χωρίς να προϋποθέτει ειδική γνώση, αναλύοντας τις βασικές έννοιες (πώς κατανοούμε την Ιστορία, τι κάνει η φιλοσοφία της Ιστορίας, τι είναι το παρελθόν, τι είναι τα γεγονότα, τα συμβάντα, τα τεκμήρια) και στη συνέχεια συζητάει τα θέματα που εγείρονται σχετικά με αυτές (τι είναι η αλήθεια στην Ιστορία, αν μπορεί η Ιστορία να είναι αντικειμενική, ποιες είναι οι χρήσεις της Ιστορίας).

Τόμας Χάρντερ

Ο πόλεμος του Andy

Μετάφραση: Παναγιώτη Γούλα

εκδ. Επίκεντρο, σελ.: 432, τιμή: 11,50 €

Ο Άντερς Λάσεν γόνος οικογένειας Δανών γαιοκτημόνων με αριστοκρατική καταγωγή είναι ένας θρύλος που έδρασε στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Μετά τη συμμετοχή του σε μια ανταρσία σε ένα δανέζικο πλοίο, πήγε στη Σκωτία. Πρώτα κατατάχτηκε στην SOE προτού υπηρετήσει στην Καταδρομική Δύναμη Μικρής Κλίμακας (SSRF), την Special Air Service (SAS) και τη Special Boat Service (SBS). Συμμετείχε στην Επιχείρηση Postmaster, στα ανοικτά της Δυτικής Αφρικής, και στις επιδρομές στα Νησιά της Μάγχης και στην

ακτή της Νορμανδίας. Ήταν παρών κατά το μεγαλύτερο μέρος της δράσης στην Ανατολική Μεσόγειο, πολεμώντας στην Ελλάδα, τα Δωδεκάνησα, τη Γιουγκοσλαβία, την ηπειρωτική Ελλάδα και τέλος στην Ιταλία.

Από το 1943 που εντάχθηκε στη νεοσύστατη μονάδα καταδρομών του Βασιλικού Ναυτικού (SBS), θα μαινόβγαινε στον ελλαδικό χώρο. Η πρώτη του αποστολή τον έφερε στην Κρήτη, όπου, τον Ιούλιο του 1943, έλαβε μέρος σε μια άκρως δραματική επιχείρηση εναντίον του γερμανικού αεροδρομίου στο Καστέλλι Πεδιάδος του Ηρακλείου. Η επιδρομή αυτή, που αποσκοπούσε να παραπλανήσει τις δυνάμεις του Άξονα σχετικά με τον πραγματικό στόχο της συμμαχικής απόβασης στη Μεσόγειο, απέφερε στον Λάσεν τον δεύτερο Στρατιωτικό Σταυρό του. Το φθινόπωρο της ίδια χρονιάς, πολέμησε στην αποτυχημένη επιχείρηση των βρετανών με στόχο να αποτραπεί η κατάληψη των Δωδεκανήσων και άλλων ελληνικών νησιών από τους Γερμανούς, μετά από τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας τον Σεπτέμβριο του 1943.

Το πρώτο εξάμηνο του 1944, ως λοχαγός πλέον, διεξήγαγε σειρά από καταδρομικές επιχειρήσεις με βασικό μέσο μεταφοράς ψαροκάικα που εφορμούσαν από απόμερους όρμους και βραχονησίδες στα τουρκικά χωρικά ύδατα. Η Χάλκη, η Σύμη, η Νάξος, η Πάρος και η Σαντορίνη υπήρξαν μάρτυρες της καταιγιστικής δράσης του και των

ανδρών του. Στη διάρκεια των επιχειρήσεων συναντήθηκε με πλήθος Ελλήνων, από άνδρες του Ιερού Λόχου, μέλη της τοπικής Αντίστασης αλλά και απλούς νησιώτες που διακινδύνευαν τα πάντα συνδράμοντας τους στρατιώτες των Συμμάχων.

Μετά από μια πρόσκαιρη εμπλοκή στις δαλματικές ακτές, επέστρεψε στην Ελλάδα, ως μέρος μικρής δύναμης που θα συμβόλιζε τη στρατιωτική παρουσία αλλά και το έντονο ενδιαφέρον της Βρετανίας για τα ελληνικά πράγματα την ώρα που τα γερμανικά στρατεύματα εγκατέλειπαν την χώρα. Υπήρξε ένας από τους λίγους στρατιωτικούς των Συμμάχων που έγιναν μάρτυρες του τέλους της Κατοχής στην μακεδονική πρωτεύουσα την ώρα που οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ παγίωναν τον έλεγχό τους σε ολόκληρο τον βορειοελλαδικό χώρο. Μερικές εβδομάδες αργότερα, φέροντας βαθμό ταγματάρχη, στάλθηκε να διοικήσει την πρώτη βρετανική δύναμη που αποβιβάστηκε στην Κρήτη.

Το βιβλίο του Τόμας Χάρντερ ανασυνθέτει την προσωπική και στρατιωτική ζωή του Άντερς Λάσεν εντάσσοντάς την στο ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο.

Η βιογραφία του δεν αποτελεί μόνο έναν φόρο τιμής σε έναν εξαιρετικό στρατιώτη, αλλά και μια συναρπαστική περιγραφή πολλών ειδικών στρατιωτικών επιχειρήσεων στις οποίες συμμετείχε. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η φρέσκια ματιά στα γεγονότα στη Θεσσαλονίκη και την Κρήτη το 1944 και 1945.

ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ

1. Αρχαίος λυρικός ποιητής από την ημέρα της Σικελίας
2. Αρχαίο ύστερα - Νονός του ήταν ο Λαβουαζιέ
3. Πριγκίπισσα του Ντουμπάι - Διπλασιαζόμενο ελληνικό ιστορικό αναψυκτικό
4. Δημοφιλές αφρικάνικο ξύλο - Τρικαλινό χωριό με πλάτανο μνημείο της φύσης
5. Πάουερ ..., σύντομος ύπνος - Ρύμη χωρίς αρχή και τέλος - Βρετανός τραγουδοποιός
6. Μουσικό συγκρότημα της Έλενας Παπαρίζου - Ερωτηματικό
7. Υπουργείο που είχε διευθύνει ο Ευάγγελος Αβέρωφ - Λευκαδίτικη στοά
8. Υπάρχει και πολλαπλή κατά τη θεωρία του Γκάρντνερ
9. Στρατιωτικά αρχικά πρώτων βοηθειών - Μουσική νότα
10. Αστυνομικά αρχικά - Κατασκευάζει λεωφορεία και μικρά φορτηγά
11. Αθηναίος ρήτορας πολιτικός κατήγορος του Δημοσθένη

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2				■					
3						■			
4					■				
5			■			■			
6	■						■		
7				■					
8									■
9	■				■		■		
10		■						■	
11									

ΚΑΘΕΤΑ

1. Πόλη της Μεγάλης Ελλάδας που κατάρσρεψαν οι Καρχηδόνιοι
2. Βασιλικό κόσμημα - Αρχικά αυτοκινητόδρομων - Ίδια σύμφωνα
3. Έχει πάρει ...διαζύγιο από το όραμα της επιτυχίας
4. Διάσημη Ρωσίδα μοντέλο και ηθοποιός - Ένα από τα ορεινότερα ελληνικά χωριά
5. Βρετανός κυβερνήτης της Κύπρου - Στιβ ... χρυσός ολυμπιονίκης παγκόσμιος ρέκορντμαν
6. Αρχικά του χρηματιστηρίου Αθηνών - Έργο του «Οι ελίτ της εξουσίας» - ... Μόουλαμ, Αγγλίδα πολιτικός και ειρηνίστρια
7. Γνωστός ο μάγος του - Ρωσικό υποβρύχιο που βυθίστηκε αυτόνδρο το 2000
8. Θεατρικός συγγραφέας μεταφραστής του έργου του Σέξπιρ - Αρχικά νοημοσύνης - Αραβικό άρθρο
9. Διάσημη βραβευμένη ταινία του Σκορτσέζε (με άρθρο)
10. Χώρα γνωστή για τη θαλάσσια πειρατεία - Πατρίδα του Φιλικού Σπύρου Βαλέτα

ΛΥΣΗ ΣΤΑΥΡΟΛΕΞΟΥ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ

ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ: • 1. ΝΑΠΟΛΙΤΑΝΟ • 2. ΕΔΩΔΙΜΑ-ΙΝ • 3. ΟΡΣΟΝ-ΒΙΚΗ • 4. ΠΙ-ΦΙΛΙΝΗΣ • 5. ΤΑΤΡΑ-ΑΝΤΙ • 6. ΟΝΤΑ-ΟΝ-ΗΚ • 7. ΛΟ-ΓΚΡΙΝ • 8. ΕΣΟΜΑΙ-ΟΛΙ • 9. ΝΑΠΑΛΜ • 10. ΟΙΑ-ΟΚ-ΟΝΟ • 11. ΣΥΡΑΚΟΥΣΕΣ ΚΑΘΕΤΑ: 1. ΝΕΟΠΤΟΛΕΜΟΣ 2. ΑΔΡΙΑΝΟΣ-ΙΥ 3. ΠΩΣ-ΤΤ-ΟΝΑΡ 4. ΟΔΟΦΡΑΓΜΑ 5. ΛΙΝΙΑ-ΚΑΠΟΚ 6. ΙΜ-ΟΡΙΑΚΟ 7. ΤΑΒΙΑΝΙ 8. ΙΝΝ-ΝΟΜΟΣ 9. ΝΙΚΗΤΗ-ΝΕ 10. ΟΝΗΣΙΚΡΙΤΟΣ

ΤΗΝ ΑΚΟΥΣΕΣ;

Δυνατή προσφορά
στις ΝΕΕΣ Κάψουλες Αλουμινίου

CLASSIC

ARABICA

DECAF

E-ORDER
www.gregorys.gr

Download app!

Γρηγόρης

Συστήματα Εξωτερικής Θερμομόνωσης

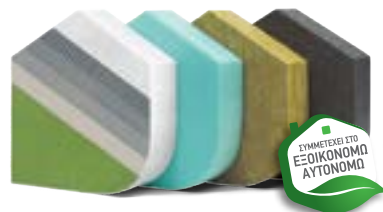

Η BIOCLIMA®, με την εγγύηση της KRAFT PAINTS, είναι η 1^η Ελληνική Εταιρεία Παραγωγής Χρωμάτων & Δομικών Υλικών, με παρουσία πάνω από 10 χρόνια στα συστήματα εξωτερικής θερμομόνωσης.

Τα Πιστοποιημένα Συστήματα Ενεργειακής Αναβάθμισης BIOCLIMA® εφαρμόζονται ιδανικά τόσο σε νεόδμητα όσο και σε υφιστάμενα κτήρια.

Είναι σχεδιασμένα ειδικά για την Ελλάδα και το Μεσογειακό Κλίμα προσφέροντας ενεργειακή αναβάθμιση έως 65%, προστασία έναντι καιρικών συνθηκών & ριζική αισθητική ανακαίνιση.

Καλύπτουν κάθε αρχιτεκτονική απαίτηση με δυνατότητα επιλογής πλήθους φινιρισμάτων σε χιλιάδες αποχρώσεις.

Με την
εγγύηση της:

